

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่เป็นเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อศึกษาในเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบูรณาการให้ได้ตัวแปรของการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. นโยบายการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
  - 1.1 นโยบายกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
  - 1.2 นโยบายสำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียนเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
  - 1.3 วิธีการ แนวทาง การจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
  - 1.4 แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
2. หลักการแนวคิดการประกอบอาชีพในชุมชน
  - 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน
  - 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชน
  - 2.3 แนวคิดการพึ่งพาตนเอง
  - 2.4 แนวคิดทุนทางสังคม
  - 2.5 แนวคิดทฤษฎีใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนาที่ยั่งยืน
  - 2.6 ทฤษฎีผู้นำ
3. แนวคิด ทฤษฎีความพึงพอใจ
  - 3.1 ความหมายของความพึงพอใจ
  - 3.2 ทฤษฎีความพึงพอใจ
  - 3.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ
  - 3.4 ความพึงพอใจต่อการให้บริการการศึกษา
4. วงจรเดมมิง (Deming Cycle) หรือเรียกว่าวงจร PDCA
5. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research=PAR)
  - 5.1 ความหมายของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
  - 5.2 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
  - 5.3 วงจรของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

- 5.4 วัตถุประสงค์และเป้าหมายของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
- 5.5 ผลที่เกิดจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- แต่ละหัวข้อมีรายละเอียด ดังนี้

1. นโยบายการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ

1.1 นโยบายกระทรวงศึกษาธิการเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ

กระทรวงศึกษาธิการมีบทบาทภารกิจในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคน ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2545 ซึ่งได้กำหนดความมุ่งหมายและหลักการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับนโยบายของรัฐในการมุ่งเน้นการพัฒนาสังคมและชุมชน ไว้ในมาตรา 6 ดังนี้ “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทย ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545 : 5)

ในมาตรา 7 กำหนดไว้ว่า “กระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้อง ส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันมีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545: 5-6) และในมาตรา 29 กำหนดไว้ว่า “ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความเข้มแข็งในชุมชน โดยให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ๆ จัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหาความรู้ ข้อมูลข่าวสาร รู้จักเลือกสรรภูมิปัญญา และวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการ รวมทั้งวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การพัฒนาระหว่างชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2545: 16-17) นอกจากนี้ในแผนปฏิบัติการราชการกระทรวง ศึกษาธิการเพื่อรองรับนโยบายรัฐบาล ปี พ.ศ. 2550–พ.ศ. 2551 กระทรวงศึกษาธิการซึ่งมีบทบาทและภารกิจหลักในการจัดการศึกษา และพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีคุณธรรมนำความรู้ มีภูมิคุ้มกัน มีคุณภาพ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอาชีพ คือ 1) ยุทธศาสตร์การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ปลูกฝังจิตสำนึก ค่านิยม คุณธรรม วัฒนธรรมตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิถีชีวิตประชาธิปไตย

และธรรมชาติบำบัดแก่เยาวชน และประชาชนทุกระดับ โดยเชื่อมโยงความร่วมมือกับทุกภาคส่วน
ในสังคม 2) ยุทธศาสตร์สร้างโอกาสทางการศึกษา และส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต และ
3) ยุทธศาสตร์สนับสนุนการผลิตและพัฒนากำลังคน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในการพัฒนา
ประเทศ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2550: 2-3)

1.2 นโยบายสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียนเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ

การจัดการศึกษานอกโรงเรียนสายอาชีพ ของสำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน
เป็นการให้การศึกษาด้านอาชีพแก่ ประชาชนนอกระบบโรงเรียนที่ขาดโอกาส เพื่อให้เห็นช่องทาง
ในการทำมาหากิน คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น มีความรู้ทักษะและเจตคติที่ดีในการทำงาน และการ
ประกอบอาชีพอิสระหรืออาชีพรับจ้างในตลาดแรงงาน หรือปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
และชุมชน โดยการจัดหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ให้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับ
สภาพความต้องการของชุมชนโดยให้เสริมรับกับการจัดกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนใน
รูปแบบอื่น ๆ ตามแนวทางจัดการศึกษาตลอดชีวิต (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538: 7)

ในปีงบประมาณ 2546 นับเป็นปีสำคัญต่อการพัฒนางานการศึกษานอกโรงเรียนเพื่อ
พัฒนาอาชีพ อันเป็นผลมาจากนโยบายการปฏิรูปการศึกษา การประกาศใช้พระราชบัญญัติ
การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 การปฏิรูประบบบริหารราชการ กระทรวงศึกษาธิการ นโยบาย
รัฐบาลที่ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาความยากจน โดยจัดเป็นหนึ่งในวาระแห่งชาติและ
ประกาศจะเอาชนะความยากจนด้วยโครงการต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับชุมชนในท้องถิ่น หมู่บ้าน
และตำบล ตลอดจนบริบทของประเทศไทยที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
การปกครอง และสิ่งแวดล้อม เพื่อตอบสนองนโยบายดังกล่าว กรมการศึกษานอกโรงเรียน
ได้กำหนดทิศทางการจัดการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อให้บริการกลุ่มเป้าหมายประชาชนที่อยู่
นอกระบบโรงเรียน ในอันที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมและชุมชนอย่างยั่งยืน และได้กำหนด
พันธกิจได้ 4 ประการ คือ จัดการศึกษาพื้นฐาน จัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ จัดการศึกษาเพื่อ
พัฒนา ทักษะชีวิต และจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมและชุมชน (กรมการศึกษานอกโรงเรียน,
2546 : 1) ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ ความสามารถ และทักษะ
ในการประกอบอาชีพของบุคคล และกลุ่มบุคคล ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในชีวิตที่แตกต่างกัน โดยมี
สาระสำคัญดังนี้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2546: 7-8)

1. การเรียนรู้อาชีพแบบองค์รวมที่ประชาชน ครูการศึกษานอกโรงเรียน และผู้ที่มี
ส่วนเกี่ยวข้องร่วมกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน
2. การออกแบบการเรียนรู้งานอาชีพ ตามลักษณะของการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
ในรูปแบบการฝึกทักษะอาชีพ การเข้าสู่อาชีพ การพัฒนาอาชีพ และ การพัฒนาอาชีพด้วย

เทคโนโลยี

3. การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงที่บูรณาการวิถีชีวิต โดยใช้วงจรกระบวนการคิด ทำ จำ แก่ และพัฒนา

4. การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพที่พัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยส่งเสริมการรวมกลุ่มอาชีพ สร้างเครือข่ายอาชีพ มีระบบแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความรู้ และประสบการณ์การทำอาชีพภายใต้วัฒนธรรมชุมชน มีกลยุทธ์เพื่อการแข่งขันของชุมชน เป็นชุมชนที่ใช้เทคโนโลยีในการบริหารจัดการและพัฒนาอาชีพ การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ในปีงบประมาณ 2546 ได้กำหนดไว้ 4 แนวทาง ดังนี้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน. 2546: 9)

4.1 การฝึกทักษะอาชีพ เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้อาชีพ โดยใช้หลักสูตรวิชาชีพ ระยะสั้น เนื้อหาสาระความรู้ของหลักสูตรขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้เรียน วัตถุประสงค์การฝึกทักษะอาชีพ เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายเข้าสู่การประกอบอาชีพอิสระหรือเข้าสู่ตลาดแรงงาน

4.2 การฝึกอบรมเพื่อเข้าสู่อาชีพ เป็นการจัดกิจกรรมต่อเนื่อง จากการฝึกทักษะอาชีพ หรือเป็นการจัดกิจกรรมเฉพาะ เพื่อพัฒนากลุ่มเป้าหมายให้สามารถคิดวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนาตนเองเพื่อเข้าสู่อาชีพที่มั่นคง โดยจัดให้มีกระบวนการแนะแนวอาชีพที่มีประสิทธิภาพ

4.3 การพัฒนาอาชีพ เป็นการพัฒนาอาชีพของกลุ่มเป้าหมายในลักษณะกลุ่มพัฒนาอาชีพ (กพอ.) โดยจัดให้มีการรวมกลุ่มของผู้มีอาชีพประเภทเดียวกัน ร่วมเป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสวงหาความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน ตลอดจนพัฒนาอาชีพของกลุ่ม โดยกระบวนการกลุ่ม (Group process) วัตถุประสงค์การจัดกลุ่มพัฒนาอาชีพ เพื่อให้สามารถรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพภายในชุมชน มีการพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่ม ส่งเสริมพัฒนาระบบการบริหารจัดการการผลิต หรือการบริการ การตลาด และส่งเสริมให้กลุ่มพึ่งพาตนเอง

4.4 การพัฒนาอาชีพด้วยเทคโนโลยี เป็นการพัฒนาอาชีพกลุ่มเป้าหมายด้วยเทคโนโลยี เน้นการจัดกิจกรรมให้กับกลุ่มเป้าหมายสถานประกอบการ และผู้ที่ต้องการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนากิจการและศักยภาพของตนเอง

ในปีงบประมาณ 2547 สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน (กรมการศึกษานอกโรงเรียนเดิม) ซึ่งเป็นองค์กรหลักในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ที่ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาภาคประชาชน โดยใช้รูปแบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้บริการกลุ่มเป้าหมายประชาชนที่อยู่นอกโรงเรียน อันจะนำไปสู่สังคมแห่งความรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยกำหนดผลผลิตของหน่วยงาน และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ประกอบด้วย (สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. 2547: 9-13)

1. การศึกษาหลักสูตรระยะสั้น เป็นการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยใช้เวลาเรียนสั้น

ตามลักษณะของเนื้อหาที่สามารถจบในตัวเอง มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาอาชีพ การประกอบอาชีพ อิศระและพัฒนาทักษะฝีมือแรงงาน

2. การพัฒนาอาชีพ (กพอ.) เป็นการจัดการศึกษาในลักษณะกลุ่มพัฒนาอาชีพ ที่มีผู้ประกอบอาชีพประเภทเดียวกันมารวมกลุ่มกัน เพื่อพัฒนาอาชีพที่ทำอยู่ให้ดีขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนแสวงหาความรู้และประสบการณ์ร่วมกัน มีวิทยากรมาให้ความรู้เป็นครั้งคราว ตามความต้องการ และมีการระดมทุนทางสังคมมาใช้ในการจัดกิจกรรมภายในกลุ่ม

3. การฝึกอบรมและพัฒนาอาชีพ เป็นการฝึกอบรมอาชีพและพัฒนาอาชีพให้แก่ประชาชน สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ โดยฝึกทักษะอาชีพหลักสูตรระยะสั้น ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนเพื่อให้มีความรู้และทักษะพื้นฐานในอาชีพ และฝึกอาชีพ โดยใช้เทคโนโลยีที่มุ่งเน้นให้มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาอาชีพที่ทำอยู่ เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น หรือเพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาชีพให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ในปีงบประมาณ 2548 สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียนได้กำหนดกลยุทธ์ ผู้การปฏิบัติให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของกระทรวงศึกษาธิการ และมติคณะรัฐมนตรี เรื่องยุทธศาสตร์ การปฏิรูปการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต โดย มุ่งมั่นในการพัฒนางานการศึกษานอกระบบรวมทั้งสร้างความเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน โดยอาศัยการรวมพลังในการทำงานอย่างจริงจังของทุกภาคส่วนของสังคม สำหรับการจัดการ ศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ จัดอยู่ในกลยุทธ์การดำเนินงานการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับ ประชาชนในโครงการจัดการศึกษาพื้นฐานและการศึกษาต่อเนื่องในพื้นที่ขาดแคลน และตาม ความต้องการของผู้เรียน (สำนักบริหารงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน. 2547: 5) โดยกิจกรรม การศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพที่จัดประกอบด้วย การศึกษาหลักสูตรระยะสั้น การจัดกลุ่มพัฒนาอาชีพ (กพอ.) และการฝึกอบรมและพัฒนาอาชีพ เช่นเดียวกับปีงบประมาณ 2547

ในปีงบประมาณ 2549 สำนักบริหารงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน กำหนดกลยุทธ์ และ จุดเน้นการปฏิบัติราชการการศึกษานอกระบบโรงเรียน เพื่อสนับสนุนยุทธศาสตร์ ปฏิรูปการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต พ.ศ. 2548-พ.ศ. 2551 (Roadmap กศน.) เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามภาพลักษณ์ กศน.เพื่อนเรียนรู้ ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ใหม่ขององค์กร โดยเน้นกลุ่มเป้าหมายประชากรวัยแรงงานที่อยู่นอกระบบโรงเรียนที่มีอายุ 15-59 ปี ทุกกลุ่มอาชีพ มีเป้าหมายเพื่อยกระดับการศึกษาของประชากรวัยแรงงานให้สูงขึ้นถึงระดับมัธยมศึกษา และ ประชากรดังกล่าวจะเป็นบุคคลที่มีความรู้คู่คุณธรรมและจริยธรรม มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ สร้างสรรค์ และมีทักษะการดำเนินชีวิตในสังคม มีวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต อันนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของทุกภาค

ส่วนในสังคม (สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. 2549: 18) โดยกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ จัดเป็นกิจกรรมการจัดการศึกษาต่อเนื่อง ประกอบด้วย การฝึกทักษะพื้นฐานอาชีพ การจัดกลุ่มพัฒนาอาชีพ (กพอ.) และการฝึกอาชีพโดยใช้เทคโนโลยี

ในปีงบประมาณ 2550 สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน ได้นำแนวคิดการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-พ.ศ. 2554) ซึ่งยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา มุ่งสู่สังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืน โดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติ ได้กำหนดจุดเน้น และกลยุทธ์การดำเนินงานการศึกษานอกโรงเรียน ปีงบประมาณ 2550 โดยขยายพื้นที่และเป้าหมายเพื่อยกระดับการศึกษาของประชากรวัยแรงงาน มีเป้าหมายให้ประชากรวัยแรงงาน 15-39 ปี ได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาขึ้นไป ส่วนประชากรวัยแรงงานอายุ 40-59 ปี ได้รับการจัดการศึกษาต่อเนื่องและการศึกษาตามอัธยาศัย ส่วนประชาชนทั่วไป มีเป้าหมายให้ได้รับความรู้ ทักษะการดำรงชีวิตบนพื้นฐานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับการเรียนรู้อะไรต่อชีวิตจากสื่อเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาและแหล่งเรียนรู้ โดยทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาดังกล่าว (สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. 2550: 3-4)

ในส่วนของกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนตามผลผลิตขององค์กร ประกอบด้วยกิจกรรมการศึกษาต่อเนื่อง การส่งเสริมการรู้หนังสือ การศึกษาพื้นฐานนอกโรงเรียน การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย และ โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง โดยกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการศึกษาต่อเนื่องที่มุ่งเน้นการจัดความรู้และทักษะอาชีพที่สอดคล้องกับสภาพของแต่ละภูมิภาค แต่ละพื้นที่ แต่ละท้องถิ่น ให้ผู้เรียนมีทักษะในการจัดการระบบบัญชี การตลาดและการบริหารจัดการอย่างครบวงจร สามารถประกอบอาชีพสมัยใหม่ หรือรวมกันประกอบอาชีพ รู้จักนำเทคโนโลยีมาใช้เพื่อพัฒนาอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. มปป.: 5)

ปีงบประมาณ 2551 สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียนมีนโยบายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาอาชีพ โดยให้สถานศึกษาพัฒนาหลักสูตร และสื่อการศึกษาอาชีพให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย โดยเน้นการใช้สื่อเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางการศึกษา และอำนวยความสะดวกในการเทียบโอนความรู้และประสบการณ์ รวมทั้งการเทียบระดับการศึกษาให้กับกลุ่มเป้าหมาย นอกจากนี้ยังให้สถานศึกษาจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้ประชาชนในชุมชน เพื่อให้มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัว ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. 2551: 16)

จากนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ตั้งแต่ปีงบประมาณ 2546–2551 ดังกล่าว ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ซึ่งเป็นสถานศึกษาสังกัดกรมการศึกษานอกโรงเรียนในระดับพื้นที่ มีบทบาทหน้าที่ในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน รวมทั้งจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนให้กับประชาชนในชุมชนต่าง ๆ โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพดังนี้ (ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2547: 10-12)

1. การเตรียมความพร้อมของผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องมีการพัฒนาตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยศึกษาจากสื่อที่หลากหลาย ทั้งเอกสารแนวทางการดำเนินงานจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน เอกสารเกี่ยวกับการเอาชนะความยากจน ของหน่วยงานและองค์กรเอกชน ผลงานวิจัย บทความจากหนังสือพิมพ์ และข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ อันที่จะนำไปสู่การบริหารจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องศึกษาวิเคราะห์แผนงาน นโยบายที่เกี่ยวข้องกับโครงการเอาชนะความยากจนในระดับจังหวัด โดยศึกษาวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ของจังหวัด แผนงานโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัด และการบริหารงบประมาณเชิงบูรณาการเพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การศึกษานอกโรงเรียนให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์จังหวัด

3. การจัดทำแผนบูรณาการพัฒนาคุณภาพชีวิตการศึกษานอกโรงเรียน ของสถานศึกษา เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน โดยมีวิธีการดังนี้

3.1 ระดมความคิดจากบุคลากรของสถานศึกษาทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ เพื่อนำเสนอแลกเปลี่ยนแนวทางการบริหารจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

3.2 กำหนดพื้นที่เป้าหมาย กลุ่มเป้าหมาย ภารกิจ ผู้รับผิดชอบ จัดรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ และกำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จ

3.3 จัดทำแผนบูรณาการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน

4. ประสานแผนกับภาคีเครือข่ายในการจัดทำกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนและสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยดำเนินการดังนี้

4.1 ประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข่าวนสารข้อมูลต่าง ๆ กับภาคีเครือข่าย

4.2 ประสานแผนในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย โดยกำหนดกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ให้เชื่อมโยงสอดคล้องซึ่งกันและกัน ไม่ใช่เป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำ

4.3 ปรับปรุงพัฒนาแผนการจัดการกระบวนการเรียนรู้ ของสถานศึกษาให้เป็นไปตามข้อ

4.1 และ ข้อ 4.2 แล้วพัฒนาภาคีเครือข่าย เพื่อความร่วมมือในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. จัดระบบการบริหารจัดการของสถานศึกษา เพื่อส่งเสริมการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาความยากจน ผู้บริหารสถานศึกษาทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ กำหนดเจ้าหน้าที่รับผิดชอบที่ต้องไปปฏิบัติงาน เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาความยากจน จัดเครือข่ายความร่วมมือและระบบการประสานงานให้ชัดเจน

6. ส่งเสริมสนับสนุนการดำเนินงาน ผู้บริหารศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด จะต้องส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้บริหารศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ หรือครูการศึกษานอกโรงเรียน ดำเนินงานให้เป็นไปตามแผน โดยสนับสนุนงบประมาณ สื่อ อุปกรณ์การเรียนรู้ ให้คำแนะนำในการแก้ไขปัญหาดำเนินงานพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะการทำงานในลักษณะผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ให้ขวัญกำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

7. ตรวจสอบติดตาม แก้ไขข้อบกพร่อง ผู้บริหารศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด ต้องตรวจสอบติดตามการปฏิบัติงานของศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ และครูการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อทราบความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรค รวมทั้งช่วยเหลือแก้ไขข้อบกพร่องในการดำเนินงานให้สำเร็จลุล่วง

8. ประเมินคุณภาพสถานศึกษาทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ ต้องมีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง เพื่อประเมินคุณภาพในการปฏิบัติงานของตนเอง ประเมินมูลค่าและความคุ้มค่าของการใช้งบประมาณในการดำเนินงาน และนำมาพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงาน

9. รายงานคุณภาพการดำเนินงานสถานศึกษาทั้งระดับจังหวัดและอำเภอ สรุปผลการดำเนินงาน โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาความยากจน และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมที่ดำเนินงานให้สาธารณชนได้รับรู้รับทราบ

10. ตัวบ่งชี้ความสำเร็จหรือผลสำเร็จ การดำเนินงานตามเส้นทางการบริหารจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาความยากจนดังกล่าว มีตัวบ่งชี้ความสำเร็จดังนี้

10.1 ผู้บริหารสถานศึกษาทำงานร่วมกับภาคีได้

10.2 มีการบูรณาการแผนจัดการศึกษานอกโรงเรียนเข้ากับแผนพัฒนาจังหวัด

10.3 สถานศึกษาศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ สร้างทีมงานภายในองค์กร รับผิดชอบโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาความยากจนอย่างชัดเจน

10.4 มีการแก้ปัญหาคาดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ

10.5 สถานศึกษาศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ มีการบริหารจัดการ

เชิงระบบ

10.6 สถานศึกษาสร้างสรรค์ผลงานสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น

10.7 ผู้บริหารสถานศึกษาศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ใฝ่รู้ ใฝ่หา รู้รอบ รู้ไกล

10.8 มีการทำงานบนฐานข้อมูล

ดังนั้น ผลสำเร็จของงานที่เกิดขึ้น คือ สามารถบริหารจัดการ โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ปัญหาความยากจน ได้บรรลุเป้าหมาย เอาชนะความยากจนได้อย่างยั่งยืน

ในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพให้กับชุมชน จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสถานศึกษากับคนในชุมชน รวมทั้งเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งการทำงานร่วมกันแบบมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1.3 วิธีการ แนวทาง การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิธีการและแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน มีวิธีการดังนี้ (ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2547: 13-15)

1. ปัจจัยนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

1.1 ครูการศึกษานอกโรงเรียน ที่ได้รับการฝึกอบรมให้มีหัวใจเป็นนักจัดกระบวนการเรียนรู้ และพร้อมที่จะเรียนรู้จากการได้ลงมือปฏิบัติจริง

1.2 แกนนำชุมชนทั้งที่ได้รับการแต่งตั้ง เลือกตั้ง และอาสาทำงานเพื่อชุมชน

1.3 ภาวการณ์พัฒนาทั้งทางราชการ เอกชน และประชาคม ที่เข้าร่วมในกระบวนการโครงการบูรณาการแผนชุมชนเพื่อความเข้มแข็ง และเอาชนะความยากจนและโครงการอื่น ๆ ที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

1.4 ผู้บริหารสถานศึกษาสนับสนุนเพื่อให้เกิดกระบวนการ

2. กระบวนการจัดการศึกษาสร้างกระบวนการเรียนรู้

2.1 ครูการศึกษานอกโรงเรียน เตรียมตัวก่อนเข้าชุมชน ดังนี้

- จัดทีมงาน (ทำงานร่วมกันเป็นทีม)
- ศึกษาข้อมูล สภาพของพื้นที่
- กำหนดจุดประสงค์ กระบวนการสร้างการเรียนรู้
- เตรียมสื่อ วัสดุอุปกรณ์

2.2 สร้างความตระหนัก และให้ความสำคัญกับการพัฒนาตำบลแบบพึ่งพาตนเองอย่างบูรณาการให้กับแกนนำชุมชน ดังนี้

- จัดเวทีชาวบ้าน อาจต้องทำหลายครั้งต่อเนื่องกัน
- เชิญแกนนำชุมชนจากพื้นที่อื่นมาพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้

- พาไปศึกษาเรียนรู้ตำบลที่ดำเนินการได้ดี
- เรียนรู้การทำงานเป็นทีม
- เรียนรู้การสร้างภาวะผู้นำ
- เรียนรู้การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์

2.3 สร้างให้ชุมชนศึกษาข้อมูลของชุมชน

- กระตุ้นให้อยากรู้ข้อมูลด้านต่าง ๆ ของชุมชน
- กระตุ้นให้ชุมชนออกแบบการเก็บข้อมูลที่ต้องการทราบ
- จัดทีมชุมชนร่วมรับผิดชอบเก็บข้อมูลร่วมกัน
- เรียนรู้เทคนิคการได้ข้อมูลที่เป็นจริง วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต การจด

บันทึก

2.4 สร้างให้ชุมชนเกิดการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล

- การจัดเวทีเรียนรู้ประเภทข้อมูล และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูล
- การจัดทำฐานข้อมูลและจัดระบบข้อมูล
- การสรุปสภาพของหมู่บ้าน ตำบล เป็นสื่อ เอกสาร
- ฝึกทักษะการนำเสนอ

2.5 สร้างให้ชุมชนได้เรียนรู้จากการศึกษาดูงาน

- ศึกษาข้อมูลพื้นที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้
- เตรียมประเด็น การสังเกต สัมภาษณ์ การพูดคุยพื้นที่แหล่งเรียนรู้
- สรุปบทเรียนการศึกษาดูงาน การประยุกต์ใช้

2.6 สร้างให้ชุมชน ได้เกิดการเรียนรู้การจัดทำแผนบูรณาการตำบล

- จัดทำกระบวนการสร้างวิสัยทัศน์ของตำบล
- จัดทำยุทธศาสตร์ เป้าหมายของตำบล
- เขียนแผนและโครงการ

2.7 สร้างให้ชุมชนได้เรียนรู้การจัดทำโครงการ

- การบูรณาการแผนของชุมชนกับ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหาร

ส่วนจังหวัด อำเภอ จังหวัด

- การวิเคราะห์โครงการ อะไรที่ชุมชนทำเองได้ อะไรที่ต้องการสนับสนุน
- ขั้นตอนการดำเนินการ โครงการ ประเมินผลโครงการ

2.8 สร้างให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้การจัดทำประชาพิจารณ์แผนชุมชน

- ฝึกทักษะแกนนำชุมชน ในการนำเสนอวิสัยทัศน์ และ โครงการ
- จัดเวทีชาวบ้าน
- การนำเสนอข้อมูล วิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์ และ โครงการ

2.9 สร้างให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงตามแผน

- ฝึกชุมชนเป็นนักวิจัยปฏิบัติการ ด้วยการจดบันทึกกระบวนการทำงาน การ ประเมินผลงาน ปรับแก้ผลงาน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทีมงาน
- การจัดเวทีชาวบ้าน แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงาน ความสำเร็จ ปัญหา อุปสรรค และการแก้ปัญหาาร่วมกัน

2.10 สร้างให้ชุมชนเรียนรู้การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ของตำบลอย่างมีส่วนร่วม

- ฝึกแกนนำชุมชน ถอดบทเรียนการจัดทำเวทีพูดคุยเป็นสื่อรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการเรียนรู้ของชุมชน
- ฝึกแกนนำเป็นนักสื่อสาร นักนำเสนอ อย่างเป็นทีม
- ร่วมแกนนำจัดทำแหล่งเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

3. ตัวบ่งชี้ความสำเร็จ หรือผลสำเร็จ

ตัวชี้วัดความสำเร็จ จากการแก้ปัญหาความยากจน มีตัวบ่งชี้ดังนี้

- 3.1 มีรายได้พอเพียง
- 3.2 อาชีพมั่นคง
- 3.3 มีเงินออม
- 3.4 ทำงานบนฐานข้อมูล
- 3.5 ใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการทำงาน
- 3.6 มีทักษะในการพัฒนาคุณภาพชีวิต
- 3.7 ครอบครัวยั่งยืน
- 3.8 เข้าถึงสิทธิที่พึงได้

การบูรณาการภารกิจการศึกษาออกโรงเรียน กับกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อเอาชนะความยากจน เช่น กิจกรรมการศึกษาอาชีพ กิจกรรมวิสาหกิจชุมชน กิจกรรมเติมปัญญาให้กับสังคม การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น การจัดกิจกรรมพัฒนาอาชีพ การจัดกิจกรรมสำหรับสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน โดยมีรายละเอียดดังนี้ (ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนภาคตะวันออก. 2547: 21-25)

การจัดกิจกรรมการศึกษาอาชีพ

กลุ่มเป้าหมาย

1. ควบคุมจากผู้เข้าร่วมกระบวนการในการจัดทำแผนชุมชนที่ในชุมชนได้วิเคราะห์แล้วว่า จะต้องเกิดโครงการอะไรบ้างตามข้อมูลของชุมชน
2. ควบคุมจากสมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่คนในหมู่บ้าน ตำบล ได้ร่วมกันวิเคราะห์แล้วว่าควร จะรับการสนับสนุนให้ได้รับการฝึกสร้างงาน สร้างอาชีพ เพิ่มรายได้ หรือที่สมาชิกมีความต้องการ ด้วยตนเอง
3. ควบคุมจากกลุ่มผู้ที่ได้จดทะเบียนการแก้ปัญหาสังคมและความยากจนอย่างบูรณาการ ที่รัฐบาลได้ให้ทุกหมู่บ้านได้สำรวจ

4. กลุ่มผู้ต้องการประกอบอาชีพจากการเข้าร่วมกระบวนการจัดทำแผนชุมชน

การจัดกิจกรรมวิสาหกิจชุมชน

1. ขอให้ทบทวน ประเมินผลตำบลที่ได้ดำเนินการ ในปี 2546 แล้ววางแผนพัฒนาต่อ
2. ขอให้กลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการวิสาหกิจชุมชนมาจากกระบวนการจัดทำแผนชุมชน ของตำบล แล้วพัฒนากระบวนการให้เป็นวิสาหกิจชุมชน

การจัดกิจกรรมเติมปัญญาให้กับสังคม

จากกระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนนั้น สิ่งสำคัญคือ การสร้างกระบวนการคิด อย่างเป็นระบบให้กับคนในชุมชน เป็นการเติมปัญญาควบคู่ไปกับกระบวนการจัดทำแผนของ ชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งทางกระบวนการคิดตัดสินใจให้เป็นองค์รวม อันจะนำไปสู่การมีทักษะชีวิตที่ดี มีครอบครัวอบอุ่น มีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพสมบูรณ์ ดูแลป้องกันปัญหาสังคมของชุมชน และเสริมสร้างให้ประชาชนมีภาวะความเป็นผู้นำ มีความคิด กว้างไกล มีวิสัยทัศน์ ซึ่งการศึกษาต้องต่อเติมให้กับประชาชนอย่างต่อเนื่อง

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

ในกระบวนการของกระบวนการจัดการเรียนรู้ การจัดทำแผนของชุมชนนี้ สิ่งสำคัญ คือ แผนที่ได้มาจากข้อมูลของชุมชนในกระบวนการ เป็นกระบวนการที่ครูการศึกษาออกโรงเรียน สามารถนำมาจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น ในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้กับกลุ่มผู้เรียนใน หมู่บ้าน ตำบลได้ และสามารถจัดกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต (กพช.) เพื่อเป็นการบูรณาการ การศึกษาในกระบวนการแผนชุมชนได้

การจัดกิจกรรมการพัฒนาอาชีพ

ควรจัดในลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่อง มีหลักสูตรประกอบในการจัดการสอน อาทิ

1. การบริหารจัดการกลุ่ม

2. การทำงานสร้างความเป็นเครือข่าย
3. การจัดทำบัญชีกลุ่ม
4. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของข้อมูลอย่างองค์รวม

การจัดกิจกรรมสำหรับกลุ่มสมาชิกของกองทุนหมู่บ้าน

1. จัดกิจกรรมสร้างงาน สร้างอาชีพ เพิ่มรายได้
2. การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การสร้างความมั่นคงของกองทุนในลักษณะความเป็นเครือข่าย
3. การเตรียมความพร้อมของกองทุนหมู่บ้าน ในการนำไปสู่การเป็นนิติบุคคล เช่น เรื่องการจัดระบบบัญชี การใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ การบริหารจัดการกลุ่มกองทุน

1.4 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม และการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ทวีศักดิ์ นพเกษร (สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร. 2547: 3) กล่าวว่า จากประสบการณ์มากมายที่ผ่านมา แนวความคิดใหม่ของการทำงานแบบมีส่วนร่วม สามารถแบ่งได้เป็น 4 ประการ คือ

1. ต้องมีความต่อเนื่อง ผสมผสานและนำไปพร้อมกันทั้งระบบ (Organic whole system)
2. เป็นการเปลี่ยนแปลงไปช้า ๆ อย่างธรรมชาติและเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา (Organic dynamic)
3. เป็นกระบวนการการสร้างสรรคที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ทางทักษะการปฏิบัติ (Learnable skill)
4. ต้องการการยอมรับอย่างเปิดเผยจากทุกคนที่เกี่ยวข้อง (Commit to openers)
5. ชุมชนประกอบด้วยบุคคลที่มีส่วนร่วม มีส่วนได้ส่วนเสีย และมีความต้องการที่เหมือนกัน รวมตัวกันทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์เดียวกัน

1.4.1 ความเชื่อพื้นฐาน หลักการเรียนรู้และองค์ประกอบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม
ความเชื่อพื้นฐาน

กรมสุขภาพจิต กล่าวใน (สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร. 2547: 35) กล่าวว่า “กระบวนการการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม” มีความหมายตั้งแต่การใช้วิธีการสนทนาเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ความคิดเห็นระหว่างผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนได้ร่วมกันระบุปัญหาของตนเอง ปัญหาของชุมชน สังคม วิเคราะห์สาเหตุและความเป็นมาของปัญหา ซึ่งใช้วิธีการมองภาพความคาดหวังที่ต้องการให้เกิดขึ้นทั้งตนเอง ชุมชน สังคม ตลอดจนการหาวิธีการในการร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือพัฒนาชุมชน สังคม

จากกลวิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมดังกล่าว นับเป็นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมให้เรียนรู้การรู้จักตนเอง นับถือตนเอง เชื่อมั่นในความสามารถของตน ขณะเดียวกันได้เรียนรู้ผู้อื่น เรียนรู้การนับถือ เชื่อมั่น และชื่นชมผู้อื่นว่าเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถเช่นเดียวกัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การให้เกียรติเชื่อมั่นและชื่นชมกันและกัน คือที่มาของพลังอย่างมหาศาลต่อการเปลี่ยนแปลง

1.4.2 หลักการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสร้างความรู้ด้วยตัวเองของผู้เรียน โดยผู้สอนเป็นเพียงผู้จัดการเรียนการสอน ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการสร้างความรู้มากกว่าการถ่ายทอดความรู้ กระบวนการสร้างความรู้ จึงจำเป็นต้องอ้างอิงจากประสบการณ์ของผู้เรียน เป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนเป็นฝ่ายกระทำ การเรียนรู้เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนด้วยตนเอง และระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน โดยอาศัยการแสดงออกทางการพูด การเขียน การใช้จินตนาการ การวาดภาพ การแสดงละคร ฯลฯ อันนำไปสู่การแลกเปลี่ยน การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และการคิดสร้างสรรค์ ในที่สุดโดยได้สรุปหลักการการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ดังนี้ (สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่อง สิรินคร 2547: 17-18)

- 1) การเรียนการสอนที่เน้นการสร้างพลังให้แก่บุคคล โดยการสนับสนุนให้บุคคลมองเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสิ่งแวดล้อมและเชื่อว่าตนสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อตนเอง ต่อบุคคล ต่อชุมชนและสังคม
- 2) การเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากประสบการณ์ของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์ โดยใช้วิจารณญาณที่อาศัยข้อมูลต่าง ๆ ที่มีในตนเองหลอมรวมเป็นความเข้าใจอันนำไปสู่ข้อสรุปภายใต้วิจารณญาณของตนเอง
- 3) การเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยการเน้นให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในทุก ๆ ขั้นตอน ทุก ๆ กิจกรรมอย่างตั้งใจจริงนับตั้งแต่การเลือกประเด็นในการเรียนรู้ที่เป็นที่สนใจ และมีความสำคัญต่อผู้เรียน การวางแผนกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการสนทนา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การประเมินผลตนเองและการประเมินผลโครงการ
- 4) การเรียนรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียนและระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน เป็นการเรียนรู้ที่ทุกคนได้มีโอกาสเป็นผู้สอนและขณะเดียวกันทุกคนมีโอกาเป็นผู้เรียนเท่า ๆ กัน โดยมีเจ้าหน้าที่ทำหน้าที่เพียงผู้ประสานงาน เอื้ออำนวยความสะดวก ทำให้ผู้เรียนได้มีโอกาส และแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ที่มีข้อมูลสอดคล้องรองรับความเป็นจริง ก่อให้เกิดความรู้เป็นกลุ่ม หมู่คณะ เกิดความเชื่อมั่นในพลังที่สามารถกระทำ แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ต้องการได้ในที่สุด

5) การเรียนรู้ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อเครือข่าย ความรู้ที่เกิดขึ้นต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน และระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ทัศนคติ และทักษะซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันที หรือมีการเปลี่ยนแปลงภายหลังเมื่อได้ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีการนำไปสู่การกระทำเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มีการสนับสนุนจากเครือข่ายต่าง ๆ ในการกระตุ้นสนับสนุนให้ผู้เรียนมีการวางแผนร่วมกันสำหรับการปฏิบัติการเพื่อความเปลี่ยนแปลง

6) การเรียนรู้ที่มีความสนุกสนานไม่น่าเบื่อ ระหว่างการปฏิบัติการในการเรียนรู้ มีการสื่อสารโดยการพูดคุย การเขียนซึ่งเป็นเครื่องมือชิ้นสำคัญในการแลกเปลี่ยนอันก่อให้เกิดวิเคราะห์ การสังเคราะห์ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นเทคนิคที่สนุกสนานไม่สร้างความเบื่อหน่ายแก่ผู้เรียน

1.4.3 องค์ประกอบของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องอาศัยกรอบแนวความคิดเรื่ององค์ประกอบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม 4 ประการ ได้แก่ (สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร, 2547: 19)

1) ประสบการณ์ (Experience) ในการนำประสบการณ์เดิมของผู้เรียนมาพัฒนาเป็นองค์ความรู้ เป็นขั้นตอนที่ละเอียดอ่อนและสำคัญมาก ผู้ที่เป็นวิทยากรจะต้องมีกลวิธีในการช่วยให้ผู้เรียนนำเอาประสบการณ์เดิมออกมาให้ได้

2) การสะท้อนความคิดและถกเถียง (Reflect and discussion) วิทยากรต้องช่วยให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม ทุกขั้นตอนในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง

3) เข้าใจและเกิดความคิดรวบยอด (Understanding and conceptualization) เป็นขั้นตอนการสร้างเข้าใจ เพื่อนำไปสู่การเกิดความคิดรวบยอด อาจเกิดขึ้นโดยผู้เรียนเป็นฝ่ายริเริ่มแล้วครูช่วยเติมแต่งให้สมบูรณ์ หรือในทางกลับกัน ครูเป็นผู้นำทางและนักเรียนเป็นผู้สานต่อจนความคิณั้นสมบูรณ์ เป็นความคิดรวบยอด

4) การทดลองหรือประยุกต์แนวคิด (Experiment /Application) เป็นขั้นตอนที่ต้องการให้ผู้เรียนนำเอาการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ ไปประยุกต์ใช้ในลักษณะหรือสถานการณ์ต่าง ๆ จนเกิดเป็นแนวทางการปฏิบัติของตนเอง

2. หลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในชุมชน

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน เป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบันว่าจะเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจและสังคม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544: 4-7) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนหมู่บ้านไทย โดยใช้แนวคิดของมาร์ทซ์ลิม์ ผสมกับแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชน และได้กล่าวถึงแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนไว้ดังนี้

เศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจฝังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรม แต่ในระบบทุนนิยม เศรษฐกิจหลุดออกจากสังคมและวัฒนธรรม แล้วหวนกลับมาทำลายสังคมและวัฒนธรรม คนถูกผลักดันให้รับระบบคิดใหม่ที่มุ่งผลประโยชน์ที่กำไรสูงสุดแทนระบบน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่งตนเอง และการพึ่งกันเองภายในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตและความเป็นชุมชนที่เคยเป็นมาแต่เดิม

ในระบบทุนนิยมหรือสังคมนิยม เศรษฐกิจชุมชนเป็นภาพซ้อนดำรงอยู่ในเศรษฐกิจมหภาคของทุกสังคม เป็นภาพซ้อนที่อยู่ข้างล่างของความเจริญรุ่งเรืองข้างบน ซึ่งโครงสร้างเศรษฐกิจชุมชน ผ่านการต่อสู้กับระบบและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มาหลายครั้ง แต่แรงเคาะเกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนก็ยังอยู่ จึงสามารถฝังตัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมและคงลักษณะของชุมชนไว้ได้

เมื่อชุมชนคือลักษณะความสัมพันธ์ของมนุษย์ ที่ตั้งอยู่บนธรรมชาติของการเป็นสัตว์สังคม ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยมีวัฒนธรรมเชื่อมร้อยโครงสร้าง และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เศรษฐกิจชุมชนในมิติวัฒนธรรมจึงยังเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชุมชนสังคม และสรรพสิ่งต่าง ๆ อย่างผสมกลมกลืนกันหรือองค์รวม

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญคือ ครอบครัวยุคใหม่เป็นหน่วยการผลิตขั้นพื้นฐาน แรงงานของสมาชิกในครอบครัว เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ความพอเพียงและการพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับการใช้แรงงาน เพราะแรงงานเป็นสิ่งที่ครอบครัวยุคใหม่อยู่อย่างธรรมชาติไม่ต้องจ้าง เป็นสิ่งที่มีมากับสถาบันครอบครัว โดยทั่วไปครอบครัวคิดถึงการอยู่ให้รอดก่อน และหากจะขายซึ่งเป็นขั้นตอนที่สูงขึ้นก็ขายในตลาดใกล้ตัวตลาดภูมิภาคตลาดภายในประเทศ

เศรษฐกิจชุมชนควบคุมการผลิตในทุกมิติ การบริโภคและการแลกเปลี่ยนของชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ชุมชนเป็นสถาบันของชาติที่มีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ ระบบเศรษฐกิจชุมชนจึงสามารถผลิตได้พอเพียง ผลิตซ้ำได้และมีเส้นทางการพัฒนาบนพื้นฐานความมั่นคงของตัวเอง คือ วัฒนธรรมหรือเรียกว่า แนวทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การพัฒนา

แนวเศรษฐกิจวัฒนธรรม จึงเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยทั้งระดับชุมชนท้องถิ่น และระดับชาติ

วิธีการและกลไกขยายตัวของเศรษฐกิจชุมชน ต้องมีการเสริมความเข้มแข็งของสถาบัน ชุมชนหมู่บ้าน รวมทั้งต้องมีการคิดขยายขนาดของเครือข่ายสถาบันชุมชนให้ใหญ่ขึ้น ขยายหน้าที ไปสู่การแปรรูป ผลผลิตการเกษตร การค้าและกิจกรรมรากฐานของท้องถิ่น เชื่อมโยงชุมชน หมู่บ้านและเครือข่ายเข้ากับโรงงานและกิจกรรมในเมือง เพื่อให้เป็นฐานของการพัฒนาท้องถิ่นและ ภูมิภาค สร้างจากล่างขึ้นไปคู่ขนานกับระบบทุน ซึ่งระบบทุนสร้างจากข้างบนลงมา เมื่อชุมชนและ เครือข่ายเข้มแข็งก็อาจทำให้ระบบทุนนิยม ยอมรับพื้นฐานเศรษฐกิจวัฒนธรรมและอาศสพผสาน เศรษฐกิจและชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไว้ด้วยกัน

การมุ่งส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันหมู่บ้าน น่าจะกระทำโดยพยายามให้ชุมชนหมู่บ้าน พึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง หลายครอบครัว หลายหมู่บ้านได้ใช้วิธีผลิตเพื่อจุดมุ่งหมายให้เลี้ยง ตนเองให้ได้ก่อน (เป็นเป้าหมายแรก) แล้วจึงขยายเป็นขั้นตอนต่อไป (เน้นกิจกรรมเสริม) หรือ ร่วมกันทำกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อเน้นทุนสวัสดิการของชุมชนต่อไป

ประเวศ วะสี (2542: 21) กล่าวถึง เศรษฐกิจชุมชนว่าเป็นความบูรณาการของชุมชนทุกอย่าง มีความเชื่อมโยงกันทั้งหมด เศรษฐกิจ จิตใจ สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง สุขภาพ การเรียนรู้ เศรษฐกิจชุมชน จึงเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชุมชนหรือเป็นเศรษฐกิจพื้นฐานเน้น เศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวเองให้เข้มแข็ง ทั้งสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจของสังคม ก็คือชุมชน เศรษฐกิจชุมชน ทำหน้าที่เชื่อมโยงให้หันมามองแบบ มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งจะเห็นความเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ และไม่มีอะไรขัดแย้งกัน ไม่ได้มองแยกว่า เป็นทุนนิยมหรือไม่ อันหนึ่งจะเป็นแบบแยกส่วนและยังได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนว่า จะต้องเป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งหมด มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชนมีความเป็นบูรณาการ อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง (พื้นฐานวัฒนธรรมไทย) มีการจัดการและนวัตกรรมต่าง ๆ เชื่อมโยงสังคม วัฒนธรรม สุขภาพ การศึกษา สิ่งแวดล้อม ศิลธรรมและจิตใจ ลักษณะสำคัญ

5 ประการของเศรษฐกิจชุมชน คือ

1. เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งหมด
2. มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน
3. มีความเป็นบูรณาการ เชื่อมโยง สังคม วัฒนธรรม สุขภาพ การศึกษา สิ่งแวดล้อม

ศีลธรรมและจิตใจ

4. อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง (พื้นฐานวัฒนธรรมไทย)
5. การจัดการและนวัตกรรมต่าง ๆ

สรุปจากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้น เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ กิจกรรมการผลิต การแปรรูป การบริโภค การแลกเปลี่ยน วิถีชีวิต วัฒนธรรมและกิจกรรมอื่น ๆ ทุกอย่าง ที่มีความเชื่อมโยงกันทั้งหมดอย่างบูรณาการ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความพอเพียง การพึ่งพาตนเอง ทำให้คนในชุมชนสามารถได้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ได้มองแยกส่วนว่าเป็น เฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อมิติ ทางด้านสังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ อย่างเป็นองค์รวม เป็นเศรษฐกิจชุมชนที่คน ในชุมชนสามารถพึ่งพาอาศัยกันมากกว่าการแข่งขัน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจชุมชน ได้รับการพัฒนาโดยชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเพียงแต่ ชาวบ้านนั้นยังไม่รู้จักเรียกสิ่งที่เกิดขึ้นว่า “ธุรกิจชุมชน” ชาวบ้านเพียงตระหนักได้เท่านั้นว่าการที่ ชาวบ้านหรือคนในชุมชนจะทำการผลิตเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด ความคิดที่จะ ทำธุรกิจโดยชาวบ้าน เพื่อชาวบ้านขึ้นมาด้วยการอาศัยการมีส่วนร่วม (Participation) ของชาวบ้าน ให้มากที่สุดทั้งในแง่ของกำลังงานการบริหารจัดการ และเงินทุนซึ่งการผลิตที่เกิดขึ้นมักเป็นไป โดยอาศัยความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของชุมชนนั้น ๆ เป็นหลัก ซึ่งแนวคิดธุรกิจชุมชนภายใต้ กรอบความคิดแบบกึ่งเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (Neo-classic economics) คือการที่บุคคลใด ๆ ที่จะทำการลงทุนผลิตเพื่อขายหรือเพื่อเอากำไรนั้น ต้องใช้พลังงานและทุน เพื่อทำการผลิต ด้วยเหตุ ที่ไม่มีใครที่จะผลิตหรือทำงานโดยไม่มีค่าตอบแทน นอกจากนี้แล้ว วิธีการผลิตแบบทุนนิยม ยังจะต้องพิจารณาแยกแยะออกจากจิตสำนึก ซึ่งโดยทั่วไปการผลิตตามวิธีทุนนิยมนี้จะกระตุ้นให้ ผู้คนเกิด โลภจริตมากขึ้นในการบริโภคสิ่งต่าง ๆ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 145-147)

ในการแก้ปัญหาความยากจนของชาวชนบท เพื่อการสนับสนุนธุรกิจชุมชนต้องมึ การวางแผนและตั้งเป้าหมายในระยะยาว วางแผนโดยอาศัยความรู้ความคิดและภูมิปัญญาท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีแนวทางหลัก ๆ ดังนี้ (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2542: 10-15)

1. การประกอบอาชีพชุมชนโดยคนในชุมชน เพื่อคนในชุมชนหมายความว่า ธุรกิจ ชุมชนควรมีการคิดริเริ่มดำเนินงาน โดยสมาชิกหรือชาวบ้านในชุมชน มุ่งเน้นในการยกระดับรายได้ ชีวิตความเป็นอยู่เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี ของคนในชนบทมากกว่าการเป็นเครื่องมือในการหา ประโยชน์ของกลุ่มนายทุน

2. ใช้จุดแข็งของภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักสำคัญในการประกอบธุรกิจชุมชน คือการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านหรือสมาชิกมีทักษะความสามารถ ความรู้ความชำนาญ โดยอาศัย วัตถุดิบในท้องถิ่นมาทำการผลิต ซึ่งจะส่งผลถึงต้นทุนการผลิตที่ไม่สูงนัก เนื่องจากวัตถุดิบสามารถ หาได้ในชุมชน สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นทดแทนเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้

ต้นทุนการผลิตสูงได้ ดังนั้นก่อนที่จะทำการผลิตหรือประกอบการธุรกิจชุมชน ชาวบ้านหรือสมาชิกต้องมีการศึกษาถึงวัตถุดิบและสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น ว่ามีสิ่งใดที่จะสามารถนำมาพัฒนาแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม (Value-added) ของสินค้าหรือวัตถุดิบนั้น

3. ขายสินค้าให้ได้ก่อนที่จะทำการผลิต หมายความว่า ชาวบ้านต้องมีการศึกษาตลาดก่อน โดยตลาดในที่นี้หมายถึงลูกค้าที่มีศักยภาพ มีอำนาจในการซื้อสินค้าของธุรกิจชุมชนได้ เป็นการศึกษาว่าลูกค้ากลุ่มเป้าหมายคือใคร อยู่ที่ไหน มีความต้องการสินค้าอย่างไร และสามารถซื้อสินค้าได้ในราคาเท่าใด นั่นคือ การวางแผนเป้าหมายของสินค้า ที่จะขายให้มีความชัดเจนในด้านลูกค้า

4. ดำเนินการในรูปแบบของธุรกิจชุมชนที่มุ่งหวังกำไร การประกอบธุรกิจชุมชนของชาวบ้านในชนบท ต้องมีการดำเนินการที่มุ่งหวังกำไรเป็นสำคัญมากกว่าการที่ขายสินค้า โดยอาศัยความเป็นธุรกิจชุมชนหรือเป็นสินค้าของชาวบ้านที่ยากจนให้ผู้ซื้อเกิดความสงสาร เพราะจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพที่อยู่เสมอ เพื่อแข่งขันกับผู้ประกอบการรายอื่น มุ่งเน้นขายสินค้าที่มีคุณภาพดี และมีประโยชน์ต่อลูกค้าจะส่งผลดีในรูปแบบธุรกิจในระดับประเทศระยะยาว

สรุปได้ว่าธุรกิจชุมชน หมายถึง การดำเนินกิจกรรมที่กลุ่มชาวบ้านรวมตัวกันในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นของประชาชนในท้องถิ่น ผลิตสินค้าซึ่งมีปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลักในการผลิตสินค้า โดยการสร้างคุณภาพของสินค้า เป็นกิจกรรมการผลิตและการบริการที่เกื้อกูลกัน เหมาะสมต่อวิถีชีวิตตลอดจนระบบนิเวศ ทรัพยากรตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน มีการผลิตไปจนถึงการจัดจำหน่าย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน และชาวบ้านมีความพร้อมที่จะพึ่งพาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ต้องมีการส่งเสริมจากภาครัฐ เอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้จำเป็นต้องมีการนำความรู้เทคโนโลยีต่าง ๆ มาถ่ายทอดสู่ประชาชนในชุมชน เพื่อให้ธุรกิจชุมชนสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์และสภาพการณ์ของแต่ละชุมชน

2.3 แนวคิดการพึ่งพาตนเอง

ตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า อัตตาหิ อัตโนนาโถ ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน เป็นคำสอนให้เราพึ่งพาตนเองก่อนที่จะไปพึ่งพาผู้อื่นนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เรื่อง แผนชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนไม้เรียง ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในการจัดทำแผนชุมชนที่มีเป้าหมายชัดเจน และมีแนวคิดในเรื่องการพึ่งตัวเอง เป็นวิถีทางที่จะทำให้ชาวบ้านและชุมชนอยู่รอดได้อย่างยั่งยืน โดยมีปัจจัย 3 ด้านหลัก ๆ คือ (สำนักงานกองทุนสังคม.2543: 51)

1) ด้านแนวคิดและวิถีคิด โดยการพัฒนาอาชีพหลัก สร้างอาชีพรองและหาอาชีพเสริม

2) ด้านกระบวนการ โดยการสร้างการมีส่วนร่วมและสร้างเครือข่าย

3) ด้านการจัดการ โดยการเริ่มต้นจากสิ่งที่ทำได้เองและทำให้ชาวบ้านจัดการได้ง่าย ซึ่งแนวคิดนี้สามารถนำมาใช้ได้กับกลุ่มออมทรัพย์เพื่อผลิต ทั้งนี้ ได้มีผู้ให้แนวคิดจำกัดความเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองไว้ ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2543: 69-72) ได้ให้ความหมายการพึ่งตนเอง (Self-reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้ มีทั้งระดับปัจเจกชนและชุมชน คำว่า “ปัจเจกชนพึ่งตนเอง” หมายถึง การที่บุคคลสามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ เช่น สามารถแยกตัวออกมาต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต ตัดสินใจเรื่องสำคัญ ใดๆ ได้ หรือสามารถขอคำแนะนำของผู้อื่นมาประกอบการตัดสินใจของตน

แนวคิดชุมชนพึ่งตนเองของชุมชน 5 ด้าน คือ

1) การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technological self-reliance) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักรกล และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การวางโครงการ การจัดการ มนุษยสัมพันธ์ เป็นการรู้จักใช้อย่างมีประสิทธิภาพ การบำรุงรักษาให้คงสภาพคืออยู่เสมอ เพื่อใช้งานเทคโนโลยีซึ่งหมายถึงรวมถึงของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (Folk-wisdom) ด้วย

2) การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic self-reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ ที่มีความมั่นคงสมบูรณ์พูนสุขพอสมควร และให้เกิดความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลอยู่สูงพอสมควรถึงขั้นสมบูรณ์พูนสุขดังกล่าว

3) การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรทางธรรมชาติ (Natural resource self-reliance) ซึ่งหมายถึง สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่โดยธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหามาได้จากธรรมชาติ มีความสามารถในการใช้ประโยชน์ และรักษาธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เกิดเสื่อมสลายไป

4) การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Psychological self-reliance) หมายถึง การมีสภาพจิตใจที่กล้าแข็งพร้อมที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิลเลตตันหา ไม่ให้โลก โกรธ หลง หรือ อยากรู้ อยากรู้ จนเกินความสามารถของตนเอง

5) การพึ่งตนเองได้ทางสังคม (Social self-reliance) หมายถึง สภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งมีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำกลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่หรืออาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกได้ เป็นกลุ่มที่มีความสามารถระดับหนึ่ง ติดต่อกันสัมพันธ์กันด้วยดีสม่ำเสมอ

2.4 แนวคิดทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (social capital) เป็นคำศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นได้ไม่นาน เรียกได้ว่า ทุนทางสังคม เป็นคุณค่า (value) ดั้งเดิมคู่กับสังคมไทย แม้จะมองไม่เห็น แต่เป็นคุณค่าที่ทำให้ชุมชนและสังคมเข้มแข็ง

อนุก นาคะบุตร (2545: 15-19) ได้อธิบายความหมายของ “ทุนทางสังคม” โดยสรุปว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม และหมายความถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง มีหน่วยที่จะจัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งทุนทางสังคมนี้จะยังเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่น และชุมชนมีการพัฒนาเข้มแข็งที่จริงจังและยั่งยืน นอกจากนี้ทุนทางสังคมต่างจากทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นรูปธรรมเป็นตัวเงิน วัตถุ แต่ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม เป็นจิตใจ เป็นจิตวิญญาณ เป็นความรู้ความสามารถ เป็นพลังทางสังคม ซึ่งทุนทางสังคมเป็นทั้งพลังขับเคลื่อน เพื่อให้ก้าวไปข้างหน้าและเป็นฐานยึดโยงในยามที่ชุมชนและสังคมอาจจะอ่อนไหว ฉะนั้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญและมีคุณค่ามากต่อกลุ่มคน ต่อองค์กร ต่อชุมชน ประชาคมและสังคม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2542: 21) ได้กล่าวถึงประเด็น ทุนทางสังคม ไว้ว่า ทุนทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ต่อคนไทยจริง ต้องมาจากสมมุติฐานที่ว่าสังคมของเราไม่ได้ว่างเปล่า แต่ที่จริงแล้วมีทุนทางสังคมอยู่มาก เพียงแต่ทุนทางสังคมเหล่านั้นไม่มีโอกาสได้รับการพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนให้ก้าวหน้า ตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเท่านั้น การลงทุนทางสังคมจึงต้องเริ่มต้นจากการมองหาทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย แล้วหาทางพัฒนาทุนนั้นให้เข้มแข็งขึ้น

สรุปได้ว่าแนวคิดทุนทางสังคม ไม่เพียงการสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง มีความสามารถในการจัดการกิจกรรมของชุมชนได้ และคนในชุมชนมีคุณธรรม จริยธรรม มีสายใยของความเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีสมรรถภาพ เสมอภาค และสันติภาพในชุมชน โดยชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

2.5 แนวคิดทฤษฎีใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนาที่ยั่งยืน

ชาดิชาย ฅ เชียงใหม่ (2542 : 7-12) กล่าวโดยสรุปว่าทฤษฎีใหม่เป็นหนึ่งในบรรดาแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นงานที่ดำเนินไปได้โดยง่าย ไม่ยุ่งยากซับซ้อน และสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่และระบบนิเวศน์โดยรวมของธรรมชาติ

ทฤษฎีใหม่ เป็นการพัฒนารยังชีพด้านเศรษฐกิจ ด้านเทคนิค ที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีคิด และพฤติกรรมในทุกด้านของเกษตรกร แนวคิดการพัฒนากระแสหลักที่เป็นฐาน

การพัฒนา คือการก่อให้เกิดภาวะทันสมัย (modernization) นั่นคือ การหลุดพ้นจากการขาดแคลนทางวัตถุเป็น ไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

ทฤษฎีใหม่เป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนา โดยใช้แนวความคิดที่เน้นหลักวิทยาศาสตร์ โดยการคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งให้เห็นปัจจัยที่เร่งให้เกิดการปรับเปลี่ยนชีวิตที่ดีขึ้น นั่นคือการร่วมมือกันในรูปแบบของสหกรณ์ และความร่วมมือ ความรัก ความสามัคคีกันในหมู่ของคนในชุมชนและการให้ความช่วยเหลือของส่วนราชการ การปรับบทบาทและความรับผิดชอบทางสังคมของภาคธุรกิจ การถ่ายทอดความรู้ของสถาบันการศึกษา ตลอดจนความร่วมมือกับแหล่งลงทุนภายนอก การปรับปรุง ทัศนคติ และพฤติกรรมภาคราชการ

จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปัจจุบันที่มีผลกระทบต่อประชาชนคนในชนบท เพราะมีแรงงานที่กลับสู่ชนบทเพิ่มมากขึ้น ซึ่งภาคเกษตรกรรมไม่สามารถรับแรงงานที่กลับสู่ชนบทได้ เพราะที่ดินมีอยู่จำกัด มีการใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น สมาชิกครัวเรือนในชนบทมีรายได้ลดลง ในขณะที่เดียวกันค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพ สินค้าอุปโภคบริโภคราคาสูงขึ้น เพราะต้นทุนเพิ่มมากขึ้น ดังนั้น กระทรวงมหาดไทย จึงมีนโยบายเร่งด่วน เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่ตกต่ำในระดับภูมิภาคและท้องถิ่น โดยจะสนับสนุนและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการช่วยเหลือประชาชนในภูมิภาคและท้องถิ่นให้มีรายได้เพิ่มขึ้น เพื่อรองรับแรงงานที่กลับคืนถิ่นเดิมให้มิงานทำด้วยการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชน ในการให้ความช่วยเหลือธุรกิจชุมชนในระดับตำบล หมู่บ้าน เพื่อรองรับผลิตผลทางการเกษตรในชนบท สินค้าพื้นเมืองผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เข้าสู่ตลาดในเมืองและกระจายสินค้าอุปโภคบริโภคที่จำเป็นลงสู่ตำบล หมู่บ้านชนบทอย่างเป็นธรรม ดังนั้น จึงตั้ง “ศูนย์พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน” เพื่อทำหน้าที่ในการประสานความร่วมมือระหว่างจังหวัด ภาคธุรกิจ กลุ่มชาวบ้านให้มาทำธุรกิจร่วมกัน หลักการสำคัญในการดำเนินงานจะยึดตามแนวทางการพัฒนาตามทฤษฎีใหม่ ซึ่งมีหลักสำคัญ 3 ขั้นตอน คือ (ปกิณกะ. 2541: 36-40)

ขั้นที่ 1 พอเพียงในระดับครอบครัว : ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ในระดับชีวิตที่ประหยัดก่อน ผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน ทั้งนี้ ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น

ขั้นที่ 2 พอเพียงในระดับชุมชน : ให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มสหกรณ์ ร่วมแรงในการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่ สุวีถีการ การศึกษา สังคม และศาสนา

ขั้นที่ 3 พอเพียงในระดับประเทศ : ติดต่อกับองค์กรธุรกิจ เช่น แหล่งเงิน (ธนาคาร) และแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) ในการทำธุรกิจและการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ ฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน

กระทรวงมหาดไทยจึงได้จัดทำ “โครงการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน” ขึ้น และได้กำหนด

ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำด้วยการนำความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและกระบวนการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง เป็นแนวทางในการดำเนินงานโดยใช้ชุมชนเป็นหลัก เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง เกิดกระบวนการเรียนรู้ สามารถพึ่งพาตนเองได้ ด้วยการนำความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและกระบวนการพัฒนาแบบพึ่งตนเองให้กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชุมชนรวมกันผลิต ร่วมกันขายผลผลิตกับภาคธุรกิจโดยตรง มีภาค ราชการเป็นผู้ประสานงาน สนับสนุนและช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้านในเรื่องที่เป็นปัญหาอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกันอย่างแท้จริง โดยมีแนวความคิดหลัก 2 แนวคิด คือ แนวคิดทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และแนวคิดที่ได้จากการระดมความคิดจากการสัมมนาทางวิชาการ (กรมการพัฒนาชุมชน. 2541: 1-11)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2543: 80-87) กล่าวโดยสรุปถึงการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืน มีลักษณะดังนี้

- 1) สมาชิกชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหา มีการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
- 2) สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รักและห่วงใยซึ่งกันและกัน พร้อมที่จะร่วมมือกันจัดการปัญหาของตนและชุมชน
- 3) สมาชิกชุมชนเลือกกำหนดผู้นำชุมชนเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้แทนชุมชนที่หลากหลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง
- 4) มีกระบวนการชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำชุมชนในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใสและมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้
- 5) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงานติดตามประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน
- 6) สมาชิกทุกคนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน
- 7) มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเองเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 8) การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งด้วยเหตุผลเพียงเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป
- 9) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน หรือชุมชนอื่น ๆ ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและอื่น ๆ ด้วยความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

วิทยากร เชียงกุล (2546: 17) ได้เขียนบทความลงในหนังสือมติชน ฉบับประจำวันที่ 13 มกราคม 2546 กล่าวถึงการที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ ต้องพัฒนาความรู้ จิตสำนึก และการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งประกอบด้วย

- 1) สมาชิกชุมชนต้องมีความรู้ที่ใช้งานได้ และมีจิตสำนึกเพื่อสังคมส่วนรวม
- 2) ชุมชนและคนในชุมชนควรมีปัจจัยการผลิตของตนเองเพื่อลดต้นทุน
- 3) ชุมชนมีทรัพยากร โครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภคและสาธารณสุข
- 4) ชุมชนมีการกระจายทรัพย์สิน รายได้ การศึกษาและฐานะทางสังคม
- 5) ชุมชนมีผู้นำที่ดี

ธีระพงษ์ แก้วหาญ (2543: 21) ได้กล่าวถึงกรอบวิสัยทัศน์ ทิศทางและยุทธศาสตร์ชุมชนเข้มแข็งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9 ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนเป็น “สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ” ใน 3 ด้าน คือ

1) สังคมคุณภาพ ที่ยึดหลักความสมดุล พอดี และพึ่งพาตนเองได้ โดยการสร้างคนดี คนเก่ง มีความรับผิดชอบ ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนพัฒนาเมืองและชนบทให้มีความน่าอยู่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี มีระบบการเมืองการปกครองที่โปร่งใส มีกระบวนการยุติธรรมเป็นที่พึ่งของประชาชน และมีความเป็นธรรมในสังคม

2) สังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ โดยพัฒนาคนให้คิดเป็น ให้ทำเป็น เรียนรู้ตลอดชีวิต มีเหตุผลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนมีการเสริมสร้างฐานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีนวัตกรรมและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ควบคู่ไปกับการสืบสานประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

3) สังคมสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน ที่มีการดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและคุณค่าของสังคมไทย ที่พึ่งพาเกื้อกูลกัน มีการดูแลกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและคนยากจน รักษาไว้ซึ่งสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคม และพัฒนาเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542 : 65) อ้างถึงหน่วยงานที่องค์การสหประชาชาติ ตั้งขึ้น คือ คณะกรรมาธิการ โลก (UN Commission on Environment and Development) ได้เขียนคำจำกัดความ คำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนในหน้า 43 ไว้ดังนี้

“Sustainable development is development that needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs) – UN, Commission on

Environment and Development” แปลว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือการพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดความสามารถของเขา ในการที่จะสนองความต้องการของเขานั้นเอง

การแปลดังกล่าวข้างต้นคำว่า ประนีประนอม คือ การพัฒนาคู่กับสิ่งแวดล้อม ต้องการให้เติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในสถานะที่สิ่งแวดล้อมรองรับได้ นั่นคือการเจริญไปโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการประนีประนอมความต้องการของเขา คือ ยอมลดความต้องการของเขา การพัฒนา (Development) ตามแนวทางทฤษฎีใหม่จึงเป็นการปรับเปลี่ยนขนานใหญ่ เป็นการเปลี่ยนจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคม วิธีคิด การแก้ปัญหาแบบดั้งเดิมไปสู่วิธีการใหม่ที่ดีกว่าได้ผลมากกว่า เป็นการแสวงหาการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชีวิตดีขึ้น สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า ทฤษฎีใหม่ เป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาและแนวคิดทฤษฎีใหม่ ชุมชนเข้มแข็ง การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดการพัฒนาที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน เป็นการรวมพลังภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการพัฒนาควบคู่กับความเจริญที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

2.6 แนวคิดทฤษฎีผู้นำ

ความหมายของผู้นำ (Leadership Theory)

ความหมายของผู้นำ มีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สารทิ แยมสาย (2538: 6) อธิบายว่า ผู้นำ คือบุคคลที่มีอำนาจ (authority) มีบารมี หรืออำนาจ บารมี (power) และมีบทบาท (role) เหนือบุคคลอื่นในหน่วยงาน เป็นผู้ที่มีทั้งศาสตร์และศิลป์ในการสร้างสรรค์ ชักนำบุคคล และกลุ่มบุคคลในหน่วยงานให้มีความต้องการและศรัทธาที่จะปฏิบัติงานด้วยความจริงใจ ไปสู่เป้าหมายของหน่วยงานที่วางไว้ ผู้นำอาจมาจากการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งก็ได้ และอาจเป็นคนเดียวกับผู้บริหารหรือไม่ก็ได้

ธนพรรณ การหมั่นดี (2543: 27-28) ให้ความหมายว่า ผู้นำ หมายถึง บุคคลที่ได้รับแต่งตั้งหรือได้รับความไว้วางใจอันเนื่องมาจากคุณลักษณะพิเศษของบุคคลนั่นเอง ให้เป็นผู้ที่มีอิทธิพลและบทบาทเหนือกลุ่ม สามารถชักชวน หรือชี้นำให้บุคคลอื่นช่วยปฏิบัติการกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จบรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

วีระพันธ์ สมเทพ (2548: 14) สรุปว่า ผู้นำ คือ ผู้ที่สร้างอิทธิพลต่อผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อที่จะก่อให้เกิดความพยายามในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน

โดยสรุป อาจกล่าวได้ว่า ผู้นำก็คือ บุคคลที่มีอำนาจหรืออิทธิพลเหนือบุคคลอื่นในกลุ่มหรือชุมชน เป็นที่ยอมรับและได้รับการเชื่อฟังจากสมาชิกของกลุ่มหรือชุมชนที่ต้องปฏิบัติตาม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ตั้งไว้

ทฤษฎีผู้นำ

พงษ์พันธ์ พงษ์โสภา (2542: 95) กล่าวถึงทฤษฎีผู้นำในหัวข้อ “ความเป็นผู้นำ” ที่มีการศึกษากันมานานตั้งแต่สมัยกรีกจนถึงปัจจุบัน พบว่านักปราชญ์คนสำคัญในอดีต เช่น เพลโต ซีซาร์ ก็ได้มีการพูดถึงผู้นำในอุดมคติกันมานานแล้ว นักปราชญ์และนักวิชาการแต่ละคนต่างศึกษาผู้นำไปตามที่ตนเองถนัดหรือสนใจ โดยได้จัดแบ่งการศึกษาเกี่ยวกับการเป็นผู้นำในองค์กรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างมีจุดเน้นหรือแนวการศึกษาที่โดดเด่นของตัวเองโดยเฉพาะ ดังนี้

1) แนวการศึกษาคุณลักษณะผู้นำ (Trait approach) เป็นกลุ่มที่เน้นการศึกษาเกี่ยวกับคุณลักษณะต่าง ๆ ที่มีอยู่ในตัวผู้นำ เช่น สติปัญญา ความรับผิดชอบ กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พยายามแสวงหาคำตอบ ผู้นำควรเป็นคนเช่นไร

2) แนวการศึกษาพฤติกรรมผู้นำ (Behavioral approach) เป็นกลุ่มที่เน้นการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของผู้นำที่แสดงออกมา กลุ่มนี้พยายามแสวงหาคำตอบว่า ผู้นำควรมีพฤติกรรมเช่นไร

3) แนวการศึกษาด้านสถานการณ์ (Situational or contingency approach) เป็นกลุ่มที่เน้นการศึกษาสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้นำ กลุ่มนี้พยายามแสวงหาคำตอบว่า ผู้นำต้องเรียนรู้สถานการณ์อะไรบ้าง เพื่อที่จะนำคนอื่นได้

สนธยา พลศรี (2545: 157) อธิบายไว้ว่า ทฤษฎีการสร้างผู้นำเป็นการจูงใจให้ประชาชน ทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ผู้นำแบบประชาธิปไตยจะเป็นผู้ที่ปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ได้ง่าย มีความรับผิดชอบ รู้จักประนีประนอม ไม่ตัดสินใจปัญหาข้อขัดแย้งด้วยวิธีการรุนแรง อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ รับฟังความคิดเห็นของคนอื่น เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานมีส่วนร่วมคิดปรึกษาแก้ปัญหา ทำงานและติดตามผลงาน ก่อให้เกิดความร่วมมือและร่วมใจจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในการทำงาน มีความไว้วางใจ มีมนุษยสัมพันธ์ ร่วมมือประสานงานกันใกล้ชิดไม่ปล่อยให้เสรีเกินควร

ซึ่งทฤษฎีของผู้นำได้กำหนดหน้าที่ของผู้นำ คือ

1) ผู้รักษาหรือประสานให้สมาชิกในกลุ่มอยู่ร่วมกัน (Maintenance of membership) ด้วยความใกล้ชิดกับกลุ่ม มีความสัมพันธ์กับคนในกลุ่มและเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่ม ทำให้กลุ่มมีความสามัคคี

2) ผู้ปฏิบัติภารกิจของกลุ่มให้บรรลุวัตถุประสงค์ (Objective attainment) มีความรับผิดชอบในกระบวนการทำงานด้วยความมั่นคง และทำให้กลุ่มทำงานบรรลุเป้าหมาย

3) ผู้อำนวยให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์ในกลุ่ม (Group interaction facilitation) มีการปฏิบัติต่อกันด้วยดีของสมาชิกในกลุ่ม การติดต่อสื่อสารที่ดีจะทำให้หน้าที่นี้บรรลุเป้าหมาย

จากความหมายและทฤษฎีผู้นำ สรุปได้ว่า การเป็นผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ ประสานสมาชิก อำนาจการ มีความเป็นประชาธิปไตย และสามารถตัดสินใจได้เพื่อให้งานบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ นอกจากนี้ผู้นำต้องมีภาวะผู้นำ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำ

ทองหล่อ เดชไทย (2544: 12-13) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับ “ผู้นำ” (Leader) กับ “ภาวะผู้นำ” (Leadership) มีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกันมากจนบางครั้งมีผู้ใช้ความหมายในทำนองเดียวกัน อาจสรุปได้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง กระบวนการ แต่ “ผู้นำ” หมายถึง ตำแหน่งของโครงสร้างภายในกลุ่ม หรือการดำรงตำแหน่งของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยนัยนี้ผู้นำอาจมีภาวะผู้นำ หรือไม่ก็ได้ และผู้ที่มีภาวะผู้นำก็อาจไม่ได้เป็นผู้นำของกลุ่มหรือองค์กรใดก็ได้ แต่ถ้ากรณีผู้นำมีภาวะผู้นำ จะส่งเสริมให้งานของกลุ่มหรือองค์กรประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

ลักษณะผู้นำที่ดี มีดังนี้ (พจนี พรหมจิตต์, 2536 อ้างถึงใน จุฑารัตน์ พูลเกษ, 2545: 23-25)

- 1) มีความคิดริเริ่ม ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีความคิดริเริ่มของตนเอง มีการตัดสินใจและมีแนวคิดชัดเจนในข้อเสนอของผู้อื่นได้ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงาน คุณสมบัติข้อนี้หากมีมาก และแสดงออกได้มากเพียงไร จะช่วยสนับสนุน เพิ่มพูนความเป็นผู้นำในตัวให้สูงขึ้นเพียงนั้น
- 2) ความใกล้ชิดกับสมาชิก ผู้นำที่ดีจะต้องเข้ากับสมาชิกในกลุ่มได้ ทำตัวสนิทสนมกับทุกคนได้ วางตัวเป็นกันเองกับสมาชิก จะช่วยให้ความเป็นผู้นำแน่นหนาขึ้น
- 3) ความเป็นตัวแทนของกลุ่ม ผู้นำจะต้องปกป้องกลุ่ม ป้องกันและต่อสู้เพื่อประโยชน์ของสมาชิกในกลุ่มของตน คุณลักษณะข้อนี้มีอยู่ในตัวผู้ใดนั้นจะเป็นผู้นำได้ และคุณสมบัติข้อนี้มีอยู่ในตัวผู้นำมากเพียงไร ผู้นำนั้นจะเป็นผู้นำที่ดี เป็นที่รักใคร่นับถือของผู้ตาม
- 4) การสมานไมตรีและสร้างสามัคคีธรรม หมายถึง การสนับสนุนการสร้างบรรยากาศที่ดีให้เกิดขึ้นในกลุ่ม การพยายามลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกของกลุ่ม การส่งเสริมให้สมาชิกปรับตัวให้เข้ากับกลุ่ม หากคุณสมบัติข้อนี้มีในผู้ใด ผู้นำนั้นจะเป็นผู้นำที่ดีได้
- 5) การแบ่งงาน ผู้นำที่ดีจะต้องสามารถกำหนดลักษณะงานทั้งของตนเอง และของสมาชิกในกลุ่มได้ชัดเจนและสามารถเข้าใจในความสัมพันธ์ของงานแต่ละส่วนที่สมาชิกแต่ละคนทำ
- 6) การบังคับบัญชา ผู้นำสามารถห้ามการกระทำบางประการของสมาชิกในกลุ่ม

ที่เห็นสมควร ห้ามหยุดการกระทำของกลุ่มได้เมื่อต้องการ รวมถึงการใช้ความเด็ดขาดในการตัดสินใจลงโทษผู้กระทำความผิดระเบียบของกลุ่มได้

7) การติดต่อสื่อสาร ผู้นำที่ดีจะต้องคอยให้ข่าวสาร และรับรู้ข่าวสารของสมาชิก จัดให้มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกัน ตลอดจนเป็นผู้ที่รู้เกี่ยวกับความเป็นไปของกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินไปในกลุ่มของตนอยู่ตลอดเวลา

8) การยอมรับ การที่ผู้นำแสดงการยอมรับหรือไม่ยอมรับรวมทั้งการอนุมัติและไม่อนุมัติการกระทำของสมาชิกกลุ่ม

9) ผลงาน ผู้นำจะต้องเป็นผู้กำหนดระดับของผลงานของมวลสมาชิก และของกลุ่มเป็นส่วนรวม ผู้นำที่ดีจะต้องเป็นผู้สนับสนุนให้สมาชิกให้มีความมานะ ความพยายามเพื่อผลงานที่ดีกว่ามากกว่า สูงค่ากว่าอยู่เสมอ

10) การตัดสินใจ ผู้นำที่ดีจะต้องตัดสินใจได้ และกล้าที่จะตัดสินใจ โดยเฉพาะเมื่อได้พิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบในเรื่องราวนั้น ๆ พอสมควรแล้ว ผู้นำที่ไม่ตัดสินใจอะไรเลย จะไม่เป็นที่พึ่งของผู้ตามได้

11) การเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น ผู้นำที่ดีไม่ควรถืออำนาจในงาน ความคิดเห็นของแต่ละคนนั้นมีคุณค่า ควรรู้จักใช้วิธีรับพิจารณาความคิดเห็นด้วยใจเป็นธรรม นอกจากจะเป็นผลดีต่องานในแง่ที่ได้รับการพิจารณาเป็นอย่างดีจากหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังมีผลต่อการสร้างความสัมพันธ์อันดียิ่งในระหว่างผู้ที่ทำงานร่วมกันอีกด้วย

12) การรู้จักผู้ร่วมงาน หมายถึง การรู้จักสมาชิกของกลุ่มแต่ละคนอย่างจริงจังในทุกแง่มุม รู้ถึงความสามารถ ความสนใจ ความถนัดตามธรรมชาติของแต่ละคน เพื่อที่จะมอบหมายให้แต่ละคน ได้ทำงานที่เหมาะสมกับความรู้ความสามารถของตน

13) ความเสียสละ ผู้นำที่ดีจะต้องรู้จักเสียสละความสุข ความสบาย ความพอใจส่วนตัว เพื่อประโยชน์ส่วนรวม

14) ความสามารถ ผู้นำที่ดีจะต้องมีความสามารถเหนือสมาชิกในกลุ่มในวิชาการบางแขนง และความสามารถในการเข้าใจคน เป็นต้น

จากลักษณะของผู้นำทำให้พบว่า ผู้นำต้องเป็นบุคคลที่สามารถรวบรวมความต้องการและประสานความคิดของสมาชิกในกลุ่มเข้าด้วยกัน มีส่วนช่วยให้กลุ่มได้กำหนดจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน มีขั้นตอนในการทำงานที่แน่นอน และดำเนินการจนบรรลุจุดมุ่งหมายนั้น โดยวิธีการที่เหมาะสม ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดลักษณะของผู้นำที่ดีมาประยุกต์ใช้ในการชี้วัดลักษณะผู้นำกลุ่มอาชีพ โดยสรุปดังนี้ 1) ผู้นำที่มีความคิดริเริ่ม 2) สามารถเป็นตัวแทนกลุ่มได้

3) สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในกลุ่ม 4) กล้าตัดสินใจ 5) เคารพในความคิดของผู้อื่น 6) มีความเสียสละ

นอกจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในชุมชนและแนวคิดทฤษฎีผู้นำแล้ว ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ เพื่อนำมาใช้ในการศึกษาตัวแปรที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ให้ผู้รับบริการมีความพึงพอใจ ดังนี้

3. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความพึงพอใจ

3.1 ความหมายของความพึงพอใจ

คำว่า ความพึงพอใจ (satisfied) นั้น ใน Longman Dictionary of Contemporary English หมายถึง ภาวะที่มีความพอใจ หรือภาวะที่ได้รับการตอบสนองความพอใจ ซึ่งคล้ายกับที่ Keith David and John W Newstrom (อ้างถึงใน สร้อยตระกูล ธรรมานะ. 2542:134) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับความพึงพอใจว่า หมายถึง ทศนคติและภาวะอารมณ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรืออาจหมายถึง หลาย ๆ ส่วนของงานหนึ่งสำหรับบุคคลก็ได้ โดยเป็นความรู้สึกนึกคิดภายในบุคคล ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นสิ่งที่วัดหรือสังเกตได้จากความต้องการหรือเหตุผลของบุคคลนั้น ๆ และ หลุย จาปาเทศ (2533: 6) ได้กล่าวถึง ความพึงพอใจ หมายถึง ความต้องการ (Need) ที่สามารถบรรลุเป้าหมาย พฤติกรรมที่แสดงออกมาว่ามีความสุข ซึ่งสังเกตได้จากสายตา คำ พูด และการแสดงออกต่าง ๆ ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546: 775) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจ หมายถึง พอใจ หรือ ชอบใจ นอกจากนี้ Good (1973: 320) ได้กล่าวถึง ความพึงพอใจ หมายถึง คุณภาพหรือระดับของความพึงพอใจ ซึ่งเป็นผลมาจากความต้องการสนใจต่าง ๆ และทัศนคติที่บุคคลมีต่อกิจกรรมนั้น ๆ และ Wolman (1973: 333) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจ หมายถึง ความรู้สึกที่มีต่อความสุขเมื่อได้รับผลสำเร็จตามความมุ่งหมายของความต้องการ หรือแรงจูงใจของตน ได้รับการตอบสนอง อีกทั้ง Oliver (1997: 10-13) ได้อธิบายความหมายของ ความพึงพอใจ คือ ความต้องการการตอบสนองของผู้บริโภค เป็นการตัดสินใจต่อลักษณะของสินค้าหรือบริการ และจัดระดับความพึงพอใจรวมทั้งจัดระดับความต้องการมาก หรือความต้องการน้อยของผู้บริโภค โดยให้เหตุผลที่บุคคลมีความพึงพอใจในสิ่งที่ตนปรารถนาไว้ว่า เป็นเหตุอันเกิดจากความต้องการในการบริโภค เพื่อให้มีความพึงพอใจ เพื่อจัดความต้องการ และ Vroom (อ้างถึงใน ไพฑูย์ เริงกมล. 2540: 16) ได้กล่าวถึง ความพึงพอใจ หมายถึง ทศนคติในทางบวก ในทางตรงกันข้าม ความไม่พึงพอใจ หมายถึง ทศนคติในทางลบที่เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติงาน หรือเมื่อได้ปฏิบัติไปแล้ว

จากความหมายดังกล่าวพอจะสรุปได้ว่า “ความพึงพอใจ” คือ การแสดงความรู้สึกดีใจ ยินดี ของเฉพาะบุคคล ในการตอบสนองความต้องการในส่วนที่ขาดหายไป ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยปัจจัยเหล่านั้นสามารถสนองความต้องการของบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจได้อย่างเหมาะสม และเป็นการแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคลที่จะเลือกปฏิบัติในกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งความพึงพอใจ เป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จของงานให้เป็นไปได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นผลมาจากการได้รับการตอบสนองต่อแรงจูงใจหรือความต้องการของแต่ละบุคคล

ความพึงพอใจ เป็นความรู้สึกที่รับรู้ด้วยจิตใจและอาจแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ให้บุคคลรอบข้างได้รับรู้ ซึ่งการศึกษาเกี่ยวกับความพึงพอใจจึงมักมีผู้ที่พยายามอธิบายถึงมโนทัศน์หรือความหมายของความพึงพอใจไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ทำการศึกษา โดยทั่วไปการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจมักนิยมศึกษากันในสองมิติ คือ มิติความพึงพอใจของผู้ปฏิบัติงาน (Job satisfaction) และมิติความพึงพอใจในการรับบริการ (Service satisfaction) ซึ่งจิตตินันท์ เดชะคุปต์ วีระวัฒน์ ปิ่นนิตามัย และสุรกุล เจนอบรม (2542: 24-25) ได้กล่าวถึงความพึงพอใจในการบริการว่า มีความสำคัญต่อการดำเนินงานบริการให้เป็นไปได้โดยมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีลักษณะทั่วไป ดังนี้

1. ความพึงพอใจเป็นการแสดงออกทางอารมณ์และความรู้สึกในทางบวกของบุคคลต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด บุคคลจำเป็นต้องปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมรอบตัว โดยการตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลด้วยการโต้ตอบกับบุคคลอื่นและสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันทำให้แต่ละคนมีประสบการณ์ ในการเรียนรู้ และรับรู้สิ่งที่จะได้รับตอบแทนแตกต่างกันออกไป ในสถานการณ์การบริการก็เช่นเดียวกัน บุคคลรับรู้หลายสิ่งหลายอย่างเกี่ยวกับการบริการ ไม่ว่าจะเป็นประเภทของการบริการหรือคุณภาพของการบริการ ซึ่งประสบการณ์ที่ได้รับจากการสัมผัสบริการต่าง ๆ หากเป็นไปได้ตามความต้องการของผู้รับบริการ โดยสามารถทำให้ผู้รับบริการได้รับสิ่งที่คาดหวัง ก็ย่อมก่อให้เกิดความรู้สึกที่ดี และความพึงพอใจในบริการที่ได้รับ

2. ความพึงพอใจเกิดจากการประเมินความแตกต่างระหว่างสิ่งที่คาดหวังกับสิ่งที่ได้รับจริงในสถานการณ์หนึ่ง การบริการก่อนที่ลูกค้าจะมาใช้บริการใดก็ตามมักจะมีมาตรฐานของการบริการนั้นไว้ในใจอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งอาจมีแหล่งอ้างอิงมาจากคุณค่าหรือเจตคติที่ยึดถือต่อการบริการ ประสบการณ์ดั้งเดิมที่เคยใช้บริการ การบอกเล่าของผู้อื่น การรับทราบข้อมูลจากโฆษณา การให้คำมั่นสัญญาของผู้ให้บริการเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐาน ที่ผู้รับบริการใช้เปรียบเทียบกับ การบริการที่ได้รับในวงจรของการให้บริการตลอดช่วงเวลาของความจริง สิ่งที่ผู้รับบริการได้รับรู้เกี่ยวกับการบริการก่อนที่จะมารับบริการ หรือความคาดหวังในสิ่งที่คิดว่าควรจะได้รับนี้ มีอิทธิพล

ต่อช่วงเวลาของการเผชิญความจริง หรือการพบปะระหว่างผู้ให้บริการและผู้รับบริการเป็นอย่างมาก เพราะผู้รับบริการจะประเมินเปรียบเทียบสิ่งที่ได้รับบริการจริงตามกระบวนการบริการที่เกิดขึ้น (Performance) กับสิ่งที่คาดหวังเอาไว้ หากสิ่งที่ได้รับเป็นไปตามความคาดหวังถือว่าเป็นการยืนยันที่ถูกต้อง (Confirmation) กับความคาดหวังที่มีอยู่ผู้รับบริการย่อมเกิดความพึงพอใจต่อบริการดังกล่าว แต่ถ้าไม่เป็นไปตามที่คาดหวังอาจจะสูงหรือต่ำกว่า นับเป็นการยืนยันที่คลาดเคลื่อน (Disconfirmation) จากความคาดหวังดังกล่าว ทั้งนี้ช่วงความแตกต่าง (Discrepancy) ที่เกิดขึ้น จะชี้ให้เห็นถึงระดับของความพึงพอใจหรือความไม่พึงพอใจมากน้อยได้ ถ้าข้อยืนยันเบี่ยงเบนไปในทางบวกแสดงถึงความพึงพอใจ ถ้าไปในทางลบแสดงถึงความไม่พึงพอใจ

3. ความพึงพอใจเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ตามปัจจัยแวดล้อมและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกชอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ค้นพบได้ตามปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ ความคาดหวังของบุคคลในแต่ละสถานการณ์ ช่วงเวลาหนึ่งบุคคลอาจจะไม่พอใจต่อสิ่งหนึ่ง เพราะไม่ เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ แต่ในอีกช่วงเวลาหนึ่งหากสิ่งที่คาดหวังไว้ได้รับการตอบสนองอย่าง ถูกต้อง บุคคลก็สามารถเปลี่ยนความรู้สึกเดิมต่อสิ่งนั้นได้อย่างทันทีทันใด แม้ว่าจะเป็นความรู้สึก ที่ตรงกันข้ามกันก็ตาม นอกจากนี้ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกที่สามารถแสดงออกในระดับมาก น้อยได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความแตกต่างของการประเมินสิ่งที่ได้รับจริงกับสิ่งที่คาดหวังไว้ ส่วนใหญ่ ลูกค้ายจะใช้เวลาเป็นมาตรฐานในการเปรียบเทียบความคาดหวังจากบริการต่าง ๆ

Rosenberg (1978: 30-35) ได้ให้ความหมายของความพึงพอใจในรูปแบบที่เป็นทัศนคติ และมีส่วนประกอบที่สำคัญ 3 ส่วนคือ 1) ความรู้ความเข้าใจ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกนึกคิดในเรื่องใด เรื่องหนึ่ง 2) อารมณ์หรือความรู้สึก เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ หรือความรู้สึกของตนเองที่มีต่อ เรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่มีความรู้ความเข้าใจอยู่ก่อนแล้ว หรือเป็นความรู้ความเข้าใจเท่าที่รู้ 3) การกระทำ หรือพฤติกรรม ซึ่งมีผลต่อการกำหนดพฤติกรรม ดังนั้นความพึงพอใจในรูปแบบนี้จึงเป็นความ คิดเห็นต่ออุปกรณ์ เครื่องมือและเทคโนโลยีต่าง ๆ ในสำนักงาน ด้านความพร้อม และสะดวกต่อ การทำงาน ส่งผลให้งานมีประสิทธิภาพ จึงสามารถสรุปได้ว่า ความพึงพอใจ หมายถึง คุณภาพ ประสิทธิภาพ สภาพ หรือระดับความพึงพอใจของบุคคล ซึ่งเป็นผลมาจากความสนใจและทัศนคติ ของบุคคลที่มีต่อประสิทธิภาพ คุณภาพและสภาพของเทคโนโลยีนั้น ๆ

ดังนั้นสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกพึงพอใจของมนุษย์ ได้แก่ ทรัพยากร (Resources) หรือ สิ่งเร้า (Stimuli) การวิเคราะห์ระบบความพึงพอใจ คือ การศึกษาว่าทรัพยากรหรือสิ่งเร้าแบบใด เป็นสิ่งที่ ทำให้เกิดความพอใจและความสุขของมนุษย์ ความพอใจจะเกิดได้มากที่สุดเมื่อมีทรัพยากรทุกอย่าง ที่เป็นที่ต้องการครบถ้วน ดังนั้นความพึงพอใจจึงเป็นองค์ประกอบทางด้านทัศนคติ ที่กล่าวได้ว่า ความพึงพอใจเป็นปฏิกิริยาทางด้านความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้า หรือสิ่งที่มากระตุ้นเป็นระดับ

ความพอใจที่เป็นจริงอยู่ในขณะนั้น ซึ่งจะบอกให้ทราบถึงทิศทางว่าเป็นทัศนคติไปในทางบวก หรือทิศทางลบ หรือปฏิกิริยาคือเฉย ๆ ต่อสิ่งเร้าหรือสิ่งที่มีมากระตุ้นนั้น

3.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ

ปัจจัยในการปฏิบัติงานเป็นสิ่งที่ผู้บริหารจะต้องคำนึงถึง และกำหนดขึ้นให้เหมาะสม ไม่ว่าผู้บริหารจะเลือกใช้ทฤษฎีที่เน้นเนื้อหา (ปัจจัย) ในการจูงใจ หรือทฤษฎีที่เน้นกระบวนการในการจูงใจ เพื่อเสริมสร้างความพึงพอใจในการปฏิบัติงานใดก็ตาม ทั้งนี้เพื่อให้การบริหารหน่วยงาน และการบริหารงานบุคคลที่ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ปัจจัยในการปฏิบัติงานยังสามารถใช้ เป็นสิ่งจูงใจในการทำงานและใช้เสริมสร้างความพึงพอใจในการปฏิบัติงานได้ด้วย ซึ่งชูศักดิ์ เจนประโคน (2541: 137-138) ได้แบ่งประเภทของสิ่งจูงใจออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. สิ่งจูงใจที่เป็นเงิน (Financial incentive) มีลักษณะที่เห็นได้ง่าย และอิทธิพลของการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ซึ่งสิ่งจูงใจที่เป็นเงินยังจำแนกออกเป็น

1.1 สิ่งจูงใจโดยตรง (Direct incentive) เป็นสิ่งจูงใจโดยตรงที่มีต่อผลผลิตต่อการปฏิบัติงาน เช่น การจ่ายค่าตอบแทนให้สูงขึ้นในกรณีที่ผลการปฏิบัติงานได้สูงกว่าระดับมาตรฐานที่กำหนดไว้ โดยเป็นวิธีจูงใจตามแนวคิดที่ว่า Plus for plus performance การจ่ายโบนัสและการแบ่งกำไร

1.2 สิ่งจูงใจทางอ้อม (Indirect incentive) เป็นสิ่งจูงใจที่มีผลในทางสนับสนุนหรือส่งเสริมให้พนักงานในหน่วยงานได้มีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานดีขึ้น เช่น การจ่ายบำเหน็จ บำนาญ และค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย เป็นต้น ลักษณะของการใช้เงินเป็นสิ่งจูงใจทางอ้อมนั้น ส่วนมากได้แก่ ประโยชน์เกื้อกูล (Fringe benefit)

2. สิ่งจูงใจที่ไม่ใช่เงิน (Non-financial incentive) เป็นเรื่องที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการทางจิตใจของบุคคลเป็นสำคัญที่สุด และเมื่อบุคคลเหล่านั้นได้รับการตอบสนองแล้วจะเกิดความรู้สึกพึงพอใจ และจะส่งผลให้เกิดความสุขกายสบายใจตามไปด้วย ซึ่งได้แก่ การจูงใจเหล่านี้

- 2.1 การยกย่อง ชมเชย
- 2.2 การยอมรับว่าบุคคลนั้นเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ
- 2.3 โอกาสก้าวหน้าในการปฏิบัติงานที่เท่าเทียม
- 2.4 ความมั่นคงในงาน
- 2.5 การได้เข้าไปมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงาน
- 2.6 การได้รับ ให้ความยุติธรรมในด้านต่าง ๆ
- 2.7 การให้ความสำคัญและเป็นกันเองกับพนักงาน
- 2.8 การเสริมสร้างบรรยากาศที่ดีในการปฏิบัติงาน

2.9 การให้บริการทางด้านสันตนาการที่เหมาะสม

2.10 การประกาศเกียรติคุณการที่ผู้ปฏิบัติงานจะเกิดความพึงพอใจ

สุนันทา เลานันท์ (2541: 8-9) มีความเห็นว่า ปัจจัยที่มีส่วนในการจูงใจบุคคลให้มีความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน ได้แก่

1. การจัดการงานที่ทำทลายความสามารถให้ทำ แต่ต้องคำนึงถึงอยู่เสมอว่างานที่มีลักษณะเป็นการท้าทายต่อบุคคลหนึ่ง อาจจะไม่เป็นสิ่งท้าทายความสามารถของอีกบุคคลหนึ่งได้

2. การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการวางแผน หากบุคคลที่ถูกขอร้องให้ช่วยในการวางแผนและกำหนดสภาพแวดล้อมในการปฏิบัติงาน จะเป็นแรงจูงใจในการทำงานทางหนึ่ง

3. การให้การยกย่องและสถานภาพ บุคคลทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอะไร ก็ต้องการได้รับการยอมรับจากกลุ่ม และจากผู้บังคับบัญชาเหมือนกันทุกคน แต่การยกย่องชมเชยต้องทำด้วยความจริงใจ และผลการปฏิบัติงานต้องสูงกว่าเกณฑ์เฉลี่ย

4. การให้ความรับผิดชอบมากขึ้น การได้เลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง การให้อำนาจ และมอบหมายความรับผิดชอบ เป็นเครื่องมือในการจูงใจ ให้คนปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5. การให้ความมั่นคงและความปลอดภัย ความกลัวในสิ่งต่าง ๆ เช่น การไม่หังงานทำการสูญเสียตำแหน่ง เป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจคน ความต้องการในเรื่องความมั่นคงจึงสำคัญแต่ต้องคำนึงถึงด้วยว่าความมั่นคงปลอดภัยน้อยเท่าใด จึงเป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้ประสิทธิภาพในการปฏิบัติงาน

6. การให้ความอิสระในการทำงาน ทุกคนปรารถนาที่มีอิสระในการทำงานด้วยตนเอง โดยเฉพาะกลุ่มที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง การบอกทุกอย่างว่าควรทำอย่างไรจะเป็นการทำให้แรงจูงใจต่ำ

7. การเปิดโอกาสให้เจริญก้าวหน้าทางด้านส่วนตัว ความปรารถนาที่จะก้าวหน้าทางด้านอาชีพ เป็นเป้าหมายของทุกคนในองค์กร การได้มีโอกาสเข้าร่วมการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การหมุนเวียนงาน การสร้างประสบการณ์จากการได้ใช้เครื่องมือต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติงาน

8. การให้เงินและรางวัลที่เกี่ยวกับเงิน การวิจัยในปัจจุบันยังสรุปได้ไม่ชัดเจนเกี่ยวกับความสำคัญของเงินที่มีต่อแรงจูงใจแต่คนส่วนมากก็ให้คุณค่าไว้สูง

9. การให้โอกาสแข่งขัน ซึ่งการแข่งขันเป็นแรงจูงใจที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับผู้บริหารที่ต้องการความเป็นเลิศในการปฏิบัติงาน ทำให้เป็นแรงกระตุ้นที่จะแสวงหาแนวคิดใหม่ ๆ มาใช้ในการปฏิบัติงาน

กล่าวสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดความพึงพอใจ เกิดความปรารถนาที่ทุกคนอยากมีอยากได้ ทั้งนี้อาจมีสภาพแวดล้อมของงานที่อาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับความสุขใจนั้น ๆ และความพอใจในการ

ปฏิบัติงานจะมีส่วนสัมพันธ์กับปัจจัยต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยทำให้เกิดความพึงพอใจในการปฏิบัติงานของบุคคล และยังมีอีกหลาย ๆ ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกของบุคคล ในส่วนของความพึงพอใจต่อการให้บริการทางการศึกษา มีรายละเอียด ดังนี้

3.3 ความพึงพอใจต่อการให้บริการการศึกษา

1. ความพึงพอใจต่อการให้บริการ การที่บุคคลเกิดความพึงพอใจ แล้วส่งผลต่อความรู้สึกในทางบวกย่อมก่อให้เกิดผลดีกับผู้ที่ได้รับการตอบสนองจากความพึงพอใจนั้น เช่น ความพึงพอใจต่อการให้บริการก็เป็นความรู้สึก (Feeling) ที่กล่าวถึงด้วยเพราะเป็นส่วนหนึ่งในการก่อให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่ง Millet (1954:4) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับความพึงพอใจในการให้บริการ (Satisfactory services) คือ ความสามารถในการสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ใช้บริการ หรือผู้ที่ได้รับบริการ โดยพิจารณาองค์ประกอบ 5 ด้าน ดังนี้

1.1 ความสามารถในการจัดบริการให้เพียงพอ แก่ความต้องการของการรับบริการ (Ample service)

1.2 ความสามารถในการจัดบริการให้อย่างยุติธรรม โดยลักษณะการจัดให้นั้นจะต้องเป็นไปอย่างเสมอภาค และเสมอหน้า (Equitable service)

1.3 ความสามารถในการจัดบริการให้ต่อเนื่อง (Continuous service) โดยไม่มีการหยุดชะงักหรือติดขัดในการทำงาน

1.4 ความสามารถในการจัดบริการให้อย่างรวดเร็วทันต่อเวลา (Timely service) ตามลักษณะความจำเป็นรีบด่วน ในการบริการและความต้องการของประชาชนในการบริการนั้น ๆ

1.5 ความสามารถในการพัฒนาการบริการที่จัดให้ทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพให้มีความเจริญก้าวหน้า (Progressive service)

ดังนั้นการให้บริการเป็นกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของผู้รับบริการ จนนำไปสู่ความพึงพอใจ

2. การให้บริการการศึกษา การให้บริการและการจัดการด้านการศึกษา หมายถึง การให้บริการด้านการศึกษาและการจัดรูปแบบของการบริการในรูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ซึ่งการบริการด้านศึกษานับว่ามีความสำคัญมาก เมื่อมองให้ลึกลงไปจะเห็นว่าการศึกษาเป็นการสร้างทรัพยากรมนุษย์ เป็นการสร้างมนุษย์ให้มีความสามารถเพิ่มขึ้น ฉะนั้นควรจัดให้บริการด้านการศึกษาที่ดี เพราะเป็นส่วนหนึ่งของการกระตุ้นให้มนุษย์เกิดความพึงพอใจในการที่จะทำการศึกษาต่อไป การศึกษาเกี่ยวกับการให้บริการนี้ได้มีนิยามของการบริการด้านการศึกษาว่า งานบริการบุคคล หมายถึง โปรแกรมหรือบริการที่ทางสถาบันจัดขึ้น เพื่อสนองความต้องการความใฝ่ฝันในสถาบันและความเจริญของงามของบุคคลในด้านสติปัญญา ร่างกาย สังคม และจิตใจ ทั้งนี้เพื่อให้

บุคคลได้ประสบความสำเร็จตามความมุ่งหมายของตนและสังคม กล่าวคือ จะให้บริการในลักษณะใดก็ได้ เพื่อให้ผู้รับบริการเกิดความพึงพอใจและก่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายโดยไม่เกิดความเบื่อหน่ายและท้อถอย ทำให้ไม่เกิดการละทิ้งโอกาสทางการศึกษาไปกลางคัน หรือไม่เช่นนั้นก็อาจจบออกไปโดยไม่มีประสิทธิภาพตามขบวนการการศึกษาที่ถูกต้อง

สรุปได้ว่า การบริการทางการศึกษา (Educational service) คือ การให้บริการทางการศึกษา โดยที่สถาบันการศึกษองค์กรและสถาบันต่าง ๆ จัดให้แก่บุคคลและชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การจัดอบรมหลักสูตรระยะสั้น การจัดฝึกอบรมทักษะงานอาชีพ การอบรมสัมมนาต่าง ๆ เป็นต้น โดยมีผู้รับผิดชอบ คือนักวิชาการ วิทยากร และผู้เชี่ยวชาญ รวมทั้งหลักการ วัตถุประสงค์ วิธีดำเนินการ เทคนิคการให้บริการ การประชาสัมพันธ์ และการใช้สื่อในการบริการของสถาบันและองค์กรนั้น ๆ ซึ่งในการให้บริการทางการศึกษาต้องจัดให้ผู้รับบริการมีความพึงพอใจ โดยการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการ ความจำเป็นของผู้รับบริการที่ตั้งจุดมุ่งหมายไว้

จากนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ แนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ในชุมชน และความพึงพอใจ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ตัวแปรที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการของกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพ การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพให้เกิดความพึงพอใจต่อการจัดบริการการศึกษา โดยการวิเคราะห์ระบบเดิม ทำให้ได้ตัวแปรที่ศึกษาคือ บริบทชุมชน ปัญหาความต้องการของเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง จุดแข็ง จุดอ่อน และจุดที่ต้องพัฒนา ในการบริหารจัดการของชมรมผู้เลี้ยงกุ้ง และวิธีการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพในช่วงปี พ.ศ. 2546-พ.ศ. 2548 เพื่อนำไปสู่การพัฒนา รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพสำหรับเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง โดยในการพัฒนารูปแบบ การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เกี่ยวกับการบริหารจัดการ คือ วงจรการบริหารงานคุณภาพ มีรายละเอียดดังนี้

4. วงจรบริหารงานคุณภาพ หรือ วงจรเดมมิง (Deming Cycle) หรือวงจร PDCA

วงจรบริหารงานคุณภาพของเดมมิง (The Deming Cycle)

วงจรบริหารงานคุณภาพของเดมมิง (The Deming Cycle) เป็นแนวคิดของวัฏจักร PDCA เริ่มขึ้นครั้งแรกโดยนักสถิติ วอลท์เตอร์ ชิวฮาร์ต (Walter Shewhart) เป็นผู้พัฒนาขึ้น เป็นคนแรกจากการควบคุมกระบวนการเชิงสถิติ ในปี ค.ศ. 1930 จนกระทั่งปี ค.ศ. 1950 ได้มีการเผยแพร่อย่างกว้างขวางโดย เอ็ดวาร์ด เดมมิง (W.Edwards Deming) ปรมาจารย์ทางด้านการบริหารคุณภาพ หลายคนจึงเรียกว่าวงจรบริหารคุณภาพของเดมมิง หรือวัฏจักร PDCA ในงานวิจัยนี้ เรียกว่า วงจรบริหารงานคุณภาพ PDCA

วิภา ส่างสาร (2547: 25-27) กล่าวว่า ฮิโตชิ คูเม (Hitoshi Cume) ได้กล่าวถึง จุดมุ่งหมาย

ที่แท้จริงของ PDCA ซึ่งเป็นกิจกรรมพื้นฐานในการบริหารคุณภาพนั้นมิใช่เพียงแต่การปรับผลลัพธ์ที่เบี่ยงเบนออกไปจากเกณฑ์มาตรฐานให้กลับมาอยู่ในเกณฑ์ที่ต้องการเท่านั้น แต่เพื่อก่อให้เกิดการปรับปรุงในแต่ละรอบของ PDCA อย่างต่อเนื่อง เป็นระบบ และมีการวางแผน PDCA ที่มีวนได้สูงขึ้น ไปเรื่อย ๆ ซึ่งวงจร PDCA มีภารกิจหลัก 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การวางแผน (Plan-P)

ขั้นที่ 2 การปฏิบัติตามแผน (Do-D)

ขั้นที่ 3 การตรวจสอบผลการปฏิบัติการ (Check-C)

ขั้นที่ 4 การแก้ไขปัญหา (Action-A)

และความหมายของ PDCA คือ วงจรการบริหารงานคุณภาพ ประกอบด้วย

P = Plan คือการวางแผนจากวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่เราได้กำหนดขึ้น

D = Do คือการปฏิบัติตามขั้นตอนในแผนงานที่ได้เขียนไว้อย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง

C = Check คือ การตรวจสอบผลการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนของแผนงานว่ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้น จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขแผนงานในขั้นตอนใดบ้าง

A = Action คือ การปรับปรุงแก้ไขส่วนที่มีปัญหา หรือถ้าไม่มีปัญหาใด ๆ ก็ยอมรับแนวทาง การปฏิบัติตามแผนงานที่ได้ผลสำเร็จ เพื่อนำไปใช้ในการทำงานครั้งต่อไป เมื่อได้แผนงาน (P) นำไปปฏิบัติ (D) ระหว่างปฏิบัติก็ดำเนินการตรวจสอบ (C) พบปัญหา ก็ทำการแก้ไข หรือปรับปรุง (A) การปรับปรุงก็เริ่มจากการวางแผนก่อน วนไปเรื่อย ๆ จึงเรียกววงจร PDCA

ส่วนรายละเอียดของวงจรบริหารงานคุณภาพ PDCA กิตติศักดิ์ พลอยพานิชเจริญ (2542: 57-62) ได้กล่าวรายละเอียดไว้ ดังนี้

1. การวางแผน (P - Planing) ในบรรดาส่วนประกอบทั้งสี่ส่วนของวงจร PDCA นั้น การพิจารณาวางแผนเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าส่วนอื่นไม่มีความสำคัญ เพียงแต่ว่าส่วนการวางแผนจะเป็นส่วนที่ทำให้ส่วนอื่นสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ถ้าการวางแผนการเหมาะสม จะทำให้มีการแก้ไขน้อยและกิจกรรมจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ระเบียบวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการวางแผน การวางแผนเป็นการลดช่องว่างระหว่างสิ่งที่ต้องการให้เป็นกับสิ่งที่เป็นอย่างจริง และการวางแผนที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องมีมุมมองที่แม่นยำในทั้งสองสิ่งดังกล่าว ดังนั้นควรสร้างแผนการวิธีการ ดังต่อไปนี้

- 1) การวิเคราะห์สถานการณ์และจำแนกปัญหา
- 2) การตั้งเป้าหมาย
- 3) การเข้าใจถึงข้อจำกัดและขอบเขต รวมถึงการนำมาพิจารณา

- 4) มองถึงวิธีการปรับปรุงที่เป็นไปได้
- 5) ตัดสินใจถึงแผนปฏิบัติการ
- 6) กำหนดถึงวิธีการสำหรับการตรวจสอบและประเมินผลลัพธ์ที่ได้

การพัฒนาแผนในกรณีที่มีปัญหา ปัญหาที่ถูกนำมาแก้ไขเพื่อปรับปรุงนั้น จะประกอบด้วย เหตุหลายประการ ในการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ ผู้นำขององค์กรต้องทำการจัดทำและพัฒนา แผนการปรับปรุงและพัฒนาแผน โดยดำเนินการดังต่อไปนี้

- 1) กำหนดกิจกรรมพื้นฐานที่ต้องปรับปรุงอย่างชัดเจน
- 2) แยกกิจกรรมออกตามโครงสร้างขององค์กร
- 3) กระจายส่วนย่อยของกิจกรรมพื้นฐาน ไปตามฝ่ายต่าง ๆ ในองค์กร
- 4) กำหนดวิธีการประเมินความสำเร็จในการบรรลุวัตถุประสงค์ของแต่ละฝ่ายให้ชัดเจน

บุคคลที่มีตำแหน่งสูงสุดในองค์กรควรเป็นผู้ตัดสินใจในการมอบหมายงานและวิธีการ ประเมินผล โดยผ่านการพบปะสนทนากับแต่ละฝ่ายในองค์กร ในทำนองเดียวกันหัวหน้างานแต่ละ ฝ่ายต้องออกแบบและพัฒนาแผน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้รับมอบหมาย โดยแผนการจะต้อง กระจายออกเป็นลำดับทั่วทั้งองค์กร และจะถูกพัฒนาอย่างเหมาะสมในแต่ละระดับใน โครงสร้าง องค์กร จนถึงระดับที่ไม่จำเป็นต้องกระจายอีกต่อไป ขั้นตอนสุดท้ายคือการตัดสินใจของบุคลากร ที่ต้องทำงาน ทรัพยากรที่ต้องการ และตารางเวลาที่ต้องปฏิบัติตาม และทำแผนการพัฒนาให้อยู่ใน รูปของเอกสารทั้งหมดอย่างละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้มั่นใจว่าจะมีการสื่อสารแผนการได้แม่นยำที่สุด

ข้อที่ควรระมัดระวังในขณะที่สร้างแผนแนวทางที่มีส่วนช่วยในการสร้างแผนการที่ถูกต้อง มีดังต่อไปนี้

- 1) ขณะที่สร้างแผน ต้องมีการชี้แจงให้ชัดเจนถึงข้อจำกัดด้านทรัพยากรที่มี อาทิ บุคลากร เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และเวลาที่มีให้ รวมทั้งต้องหาวิธีการทั้งหมดที่เป็นไปได้ภายใต้ข้อจำกัดเหล่านี้ อาจมีการผ่อนปรนข้อจำกัดเหล่านี้บ้าง หลังจากมีการพิจารณาข้อเสนอแนะทั้งหมดแล้วจะต้องทำ การเลือกวิธีการที่ดีที่สุดเป็นแผนการปฏิบัติ
- 2) มีการพัฒนาระเบียบวิธีการในการตรวจสอบและประเมินผลลัพธ์ เพื่อดูว่าแผน มีประสิทธิผลและมีการกระทำตามแผนและประสานกันกับแผนการเริ่มแรกหรือไม่
- 3) ต้องมีการรวบรวมสารสนเทศอย่างสม่ำเสมอ และจัดอย่างเป็นระบบ ตลอดจนมี การนำมาใช้งานอย่างเต็มที่ในการวางแผนงาน
- 4) ต้องมีการพิจารณาถึงสิ่งที่จะต้องกระทำกับสิ่งที่น่ากระทำ ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด และเป็นไปไม่ได้ที่จะทำทุกสิ่งทุกอย่างในเวลาเดียวกัน
- 5) จะต้องพยุลงความสมดุลระหว่างเป้าหมายกับทรัพยากร การตั้งเป้าหมายที่สูงเกินไป

เป็นการสวนทางกับการเพิ่มผลผลิต

6) ต้องมีการสร้างระบบสารสนเทศที่มีประสิทธิผล เพื่อสื่อสารเป้าหมายของแผนไปสู่ทุกส่วนขององค์กร

7) ทรัพยากรทางด้านวัสดุ อาจมีข้อจำกัดและความสามารถของมนุษย์ไม่มีข้อจำกัด ดังนั้นจึงมีทางเป็นไปได้เสมอในการปรับปรุง ซึ่งจำเป็นต้องมีการพัฒนาความสามารถของบุคลากรอย่างสม่ำเสมอ

2. การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ (D - Do) เพื่อให้มั่นใจว่ามีการนำแผนสู่การมาปฏิบัติอย่างถูกต้อง จึงจำเป็นต้องมีขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1) ต้องสร้างความมั่นใจว่าฝ่ายที่รับผิดชอบในการนำแผนการไปปฏิบัติได้รับทราบถึงความสำคัญและความจำเป็นในแผนการนั้น ๆ

2) ต้องสร้างความมั่นใจว่ามีการติดต่อสื่อสารไปยังฝ่ายที่มีหน้าที่ในการปฏิบัติอย่างเหมาะสม

3) การจัดให้มีการศึกษาและการอบรมที่ต้องการ เพื่อการนำแผนการนั้น ๆ มาปฏิบัติ

4) การจัดหาทรัพยากรที่จำเป็นในเวลาที่เป็น

3. การตรวจสอบ (C - Check) เพื่อทำการตรวจสอบและประเมินผลลัพธ์ของการปฏิบัติตามแผน ต้องมีการประเมินลักษณะ 2 ประการ คือ มีการปฏิบัติตามแผนหรือไม่ และตัวแผนมีความเหมาะสมหรือไม่

การที่ไม่ประสบความสำเร็จตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ เป็นเพราะไม่ปฏิบัติตามแผนความไม่เหมาะสมของแผน หรือจากทั้งสองประการรวมกัน เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องหาว่าสาเหตุมาจากประการไหน ทั้งนี้ เนื่องจากการปฏิบัติที่แก้ไขจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ถ้าความล้มเหลวมาจากแผนไม่เหมาะสม อาจเป็นผลมาจากสาเหตุ ดังต่อไปนี้

1) ความผิดพลาดในการทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่

2) เรื่องเทคนิคที่ใช้ผิด เนื่องจากมีข้อมูลข่าวสารไม่เพียงพอ และมีความรู้ในขั้นตอนการวางแผนไม่เพียงพอ

3) ประเมินผลกระทบจากการปฏิบัติงานตามแผนผิดพลาด

4) ประเมินความสามารถของบุคลากรที่ต้องนำแผนมาใช้ผิดพลาด

ถ้าความล้มเหลวมาจากปฏิบัติงานตามแผน อาจเป็นผลมาจากสาเหตุ ดังต่อไปนี้

1) ขาดความตระหนักถึงความจำเป็นในการปรับปรุง

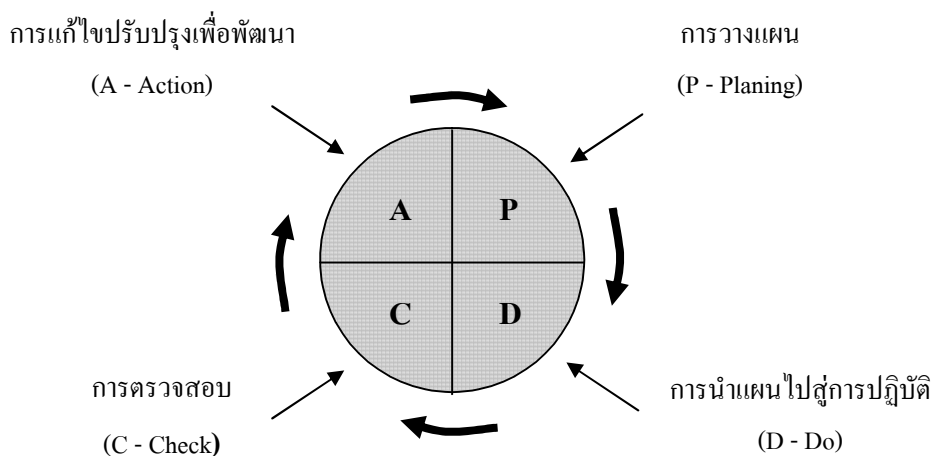
2) การติดต่อสื่อสารที่ไม่เหมาะสม และมีความเข้าใจในแผนไม่เพียงพอ

3) ให้การศึกษาและการฝึกอบรมไม่เพียงพอ

- 4) ปัญหาเกี่ยวกับผู้นำและการประสานงานระหว่างปฏิบัติ
- 5) ประเมินทรัพยากรที่ต้องใช้น้อยเกินไป

4. การแก้ไขปรับปรุงเพื่อพัฒนา (A - Action) ขณะเมื่อทำการปฏิบัติการแก้ไข มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องแยกแยะให้ชัดเจน ระหว่างการกำจัดปรากฏการณ์ หรืออาการของปัญหาและการกำจัดสาเหตุ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่ามีงานจำนวนมากมายที่ทำเป็นประจำ ในงานชนิดนี้ การกำจัดแค่อาการ ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาที่มีอยู่ เป็นเพียงแค่การเลื่อนการแก้ปัญหาออกไปเท่านั้น การซ่อมงานที่เสียหรือการให้มีการทำงานล่วงเวลาเนื่องจากความล่าช้า เพื่อทำงานให้ได้ตามจำนวนและเวลาที่กำหนดไว้เป็นวิธีการที่ใช้ในการรักษาอาการ แต่ไม่ใช่การรักษาที่สาเหตุ ถ้าสาเหตุของความล่าช้าคือของเสียที่ผลิตออกมา ต้องมีการป้องกันไม่ให้เกิดของเสียขึ้น ณ จุดเริ่มต้น ถ้าสาเหตุมาจากเครื่องจักรเสีย ต้องมีการปรับปรุงวิธีการและความถี่ในการซ่อมบำรุง และขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อลดผลกระทบจากเครื่องจักรที่เสีย เช่นเดียวกัน ถ้าความล้มเหลวมาจากการวางแผนที่ไม่เหมาะสม การทบทวนแผนการเท่านั้นไม่เพียงพอต่อการแก้ปัญหา ต้องมีการปรับปรุงคุณภาพของกระบวนการวางแผน โดยการหาปัจจัยที่ไม่เหมาะสม สาเหตุของการวางแผนและทำการปฏิบัติการแก้ไข ความก้าวหน้าของการปรับปรุงจะเกิดขึ้น โดยการกำจัดสาเหตุ มิใช่กำจัดอาการ

เมื่อไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ ควรมีการวิเคราะห์หาสาเหตุและมีการทบทวนแผน ดังเช่นที่กล่าวมาในหัวข้อการตรวจสอบ สาเหตุอาจจะมาจากตัวแผนที่ไม่เหมาะสมหรือมีการปฏิบัติงานที่ไม่ถูกต้อง ดังนั้น เพื่อทำการปรับปรุงต้องมีการชี้แจงสาเหตุแห่งความล้มเหลวอย่างถูกต้อง และมีการเปลี่ยนแปลงแผนเพื่อให้สามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ควรมีการวางแผน เพื่อปรับปรุงคุณภาพเป็นรายปี และมีการทบทวนทุกปี เพื่อให้มั่นใจว่าแผนดังกล่าวมีความไว้วางใจและเหมาะสม วงจรบริหารงานคุณภาพ PDCA แสดงตามภาพประกอบ 2

ภาพประกอบ 2 วงจรบริหารงานคุณภาพ PDCA

ประโยชน์ของ PDCA มีดังนี้

1. การวางแผนงานก่อนการปฏิบัติงาน จะทำให้เกิดความพร้อมเมื่อได้ปฏิบัติงานจริง การวางแผนงานควรวางให้ครบ 4 ขั้น ดังนี้
    - 1.1 ขั้นการศึกษา คือการวางแผนศึกษาข้อมูล วิธีการ ความต้องการของตลาดข้อมูล ด้านวัตถุดิบ ด้านทรัพยากรที่มีอยู่หรือเงินทุน เป็นต้น
    - 1.2 ขั้นเตรียมงาน คือการวางแผนเตรียมงานด้านสถานที่ การออกแบบผลิตภัณฑ์ ความพร้อมของพนักงาน อุปกรณ์ เครื่องจักร วัตถุดิบ เป็นต้น
    - 1.3 ขั้นดำเนินงาน คือการวางแผนแนวทางการปฏิบัติงานของแต่ละส่วนแต่ละฝ่าย เช่น ฝ่ายผลิต ฝ่ายขาย ฝ่ายโฆษณา เป็นต้น
    - 1.4 ขั้นการประเมินผล คือการวางแผนหรือเตรียมการประเมินผลอย่างเป็นระบบ เช่น ประเมินจากยอดขาย ประเมินจากคำติชมของลูกค้า หรือประเมินจากเครื่องมือที่สร้างขึ้น โดยเฉพาะ เพื่อให้ผลที่ได้จากการประเมินเกิดความเที่ยงตรง
  2. การปฏิบัติตามแผนงาน ทำให้ทราบขั้นตอน วิธีการ และสามารถเตรียมงานล่วงหน้าหรือทราบอุปสรรคล่วงหน้าด้วย ดังนั้น การปฏิบัติงานก็จะเกิดความราบรื่น และเรียบร้อย นำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้
  3. การตรวจสอบ ให้ได้ผลที่เที่ยงตรงเชื่อถือได้ ประกอบด้วย
    - 3.1 ตรวจสอบจากเป้าหมายที่กำหนดไว้
    - 3.2 มีเครื่องมือที่เชื่อถือได้
    - 3.3 มีเกณฑ์การตรวจสอบที่ชัดเจน
    - 3.4 มีกำหนดเวลาการตรวจที่แน่นอน
    - 3.5 บุคลากรที่ทำการตรวจสอบต้องได้รับการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเมื่อการตรวจสอบได้รับการยอมรับ การปฏิบัติงาน ขึ้นต่อไปก็ดำเนินต่อไปได้
  4. การปรับปรุงแก้ไข ข้อบกพร่องที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนใดก็ตาม เมื่อมีการปรับปรุงแก้ไขคุณภาพก็จะเกิดขึ้น ดังนั้น วงจร PDCA จึงเรียกว่า วงจรบริหารงานคุณภาพ
- จากการศึกษาเกี่ยวกับวงจรบริหารงานคุณภาพ PDCA ผู้วิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎี PDCA ผสมกับกระบวนการคิดของ นรินทร์ ศรีแก้ว (2550: 5) มาใช้ในการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ
- หลังจากได้รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นแล้ว ได้นำรูปแบบไปทดลองและประเมินผลการทดลอง โดยใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีรายละเอียด ดังนี้

5. กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

5.1 ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research = PAR) คือ กระบวนการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบในสถานการณ์อันเป็นปัญหาในชุมชน หรือในที่ทำงาน ที่มีผลได้ผลเสียจากการวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในสถานะผู้มีส่วนร่วมกับนักวิจัยที่ได้รับการฝึกอบรมมาแล้วในการตัดสินใจตัดสินใจที่จะค้นคว้าในการเลือก วิเคราะห์ข้อมูล และการดำเนินการเพื่อจัดการพัฒนาหรือแก้ไขสถานการณ์อันเป็นปัญหานั้น (Deshler and Ewert, 1995: 1 อ้างถึงใน กรมการศึกษานอกโรงเรียน. 2545: 21)

กมล สุคประเสริฐ (2540: 9) ได้กล่าวถึงผลดีที่จะเกิดขึ้นแก่ชุมชนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า PAR จะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ของการพัฒนา เป็นการพัฒนาในลักษณะให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงานในลักษณะจากล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach) ทั้งนี้ PAR มีปรัชญาเพื่อมุ่งช่วยเหลือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม PAR เชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะหาวิธีแก้ปัญหาของตนเมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อการพัฒนาสังคมที่ล้มเหลวไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากระบบการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา เน้นเพียงการพัฒนาระบบเศรษฐกิจนำหน้าระบบสังคม การเมือง การศึกษาและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ปัญหาที่คาดไม่ถึงตามมาหลายประการ ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้ด้อยโอกาสในสังคม ความล้มเหลวของโครงการพัฒนาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางสังคมหรือเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้จึงมีนักวิชาการและนักพัฒนาจำนวนไม่น้อยที่พยายามแสวงหาวิธีการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และพบว่าการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมน่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่ได้ผล ลักษณะเฉพาะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอนเป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมรับรู้ และได้รับประโยชน์ร่วม ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มกำหนดปัญหาของชุมชน หาแนวทางในการแก้ปัญหา เป็นผู้ยืนยันเจตนารมณ์ที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น กระบวนการวิจัยจะดำเนินในลักษณะของการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นระหว่างชุมชนกับผู้วิจัย ซึ่งการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนี้เป็นกระบวนการสังเคราะห์ที่มีลักษณะเป็นวิภาษวิธี ชุมชนจะค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ปัญหาชุมชน เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง วิธีวิจัยแบบนี้ข้อมูลที่ได้จะมีความชัดเจน สะท้อนความคิดความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของชุมชน

มานี ไชยธีรานุกตศิริ (2549: 1) กล่าวว่าการศึกษาเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัยนับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินการ การติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผล

การมีส่วนร่วมในความหมายของนักพัฒนาแนวใหม่จะหมายถึงการที่ประชาชน สมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัย และผู้ปฏิบัติการได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมกันประเมินปัญหา ความต้องการของชุมชน (Need assessment) ร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันว่าชุมชนมีปัญหา และข้อบกพร่องในเรื่องใดบ้าง และร่วมกันระบุปัญหา ต่อจากนั้นมีการศึกษาหาแนวทางในการแก้ปัญหา มีการสำรวจทรัพยากรในชุมชน ซึ่งรวมทั้งทรัพยากรจากธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ได้แก่องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ที่มีการวางแผนในการแก้ปัญหา ดำเนินการ ติดตามผล และสุดท้ายคือการประเมินผล ซึ่งงานทั้งหมดเป็นการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากชาวบ้าน และสมาชิกของชุมชน ที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจตลอดกระบวนการ และแม้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเริ่มจากชาวบ้าน แต่ก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะในชุมชนที่ด้อยโอกาสเท่านั้น หากแต่แนวคิดพื้นฐานสำคัญในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอาจสรุปได้ 5 ประการดังนี้ (กรมการศึกษานอกโรงเรียน. 2538: 24)

1. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัตและมีชีวิต กล่าวคือเป็นเรื่องที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ การวิจัยเริ่มต้นจากสภาพที่เป็นจริง ทำการค้นหว่าปัญหา คืออะไร มีสาเหตุมาจากอะไร (สืบเนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม หรือ ความเชื่อ) ต่อจากนั้นจึงมุ่งไปยังจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคตซึ่งไม่สามารถทำนายได้ ดังนั้น PAR จึงมีลักษณะสำคัญคือ ยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนได้ ไม่สามารถกำหนดเวลาที่แน่นอนได้ และไม่มีการกำหนดกิจกรรม โดยเฉพาะปัญหาและแนวทางแก้ไข
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะประสบความสำเร็จเมื่อผู้วิจัยและบุคคลที่เกี่ยวข้อง มีความเชื่อ 3 ประการ คือ 1) ทุกคนมีศักยภาพความสามารถในการคิดและการทำงานร่วมกันเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญเช่นเดียวกับภูมิปัญญาของผู้วิจัย นักวิชาการ หรือนักพัฒนา และ 3) ทุกสิ่งทุกอย่างในชุมชน ทั้งเรื่องของความรู้ ความชำนาญ ทรัพยากรที่มีอยู่ และที่จะหามาได้ในอนาคต จะต้องได้รับการจัดสรรให้เท่าเทียมกัน
3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะต้องเริ่มจากความรู้สึกของบุคคลที่มีปัญหาหรือ ความต้องการของชุมชน จากนั้นนำไปสู่การสร้าง ความเข้าใจและการกระทำที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในตนเองและในชุมชน ทั้งในด้านมิติแห่งปัญญา จิตใจ และกายภาพ
4. กระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดใน 1 วงจร แต่เป็นเพียงการเริ่มต้นเพื่อนำไปสู่วงจรใหม่ซึ่งเป็นวงจรที่ประกอบด้วย การแสวงหาความรู้และการกระทำ วงจรนี้คงจะอยู่และดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ชาวบ้าน สมาชิกของชุมชนยังสามารถรวมกันอยู่ได้

มานี ไชยธีรานุกัฒศิริ (2549: 2) สรุปลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่มีชีวิต เริ่มต้นจากสภาพจริง และปัญหาในปัจจุบันว่าเป็นอะไร สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ภาษา วัฒนธรรม หรือความเชื่อ เป็นมาอย่างไร และในอนาคตควรจะเป็นอย่างไร โครงการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีลักษณะเป็นกิจกรรมยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยน ลด เพิ่ม ได้ มีกรอบเวลา แต่บางครั้งต้องยืดหยุ่น กิจกรรมที่ทำส่วนใหญ่ไม่ได้ตั้งไว้ล่วงหน้า แต่ถ้ามีก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมได้

2. ความเชื่อของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคือ ผู้เกี่ยวข้องทุกระดับ รวมทั้งผู้ที่ ค่อยโอกาสสามารถคิดและทำงานร่วมกันเป็นทีมได้ ความรู้ ความสามารถ และทรัพยากรที่มีอยู่ ทั้งในปัจจุบันและที่จะหามาได้ในอนาคตต้องได้รับการจัดสรรอย่างเท่าเทียมกัน โดยมีโครงการ กำกับและควบคุมที่แน่นอน

3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเริ่มจากความรู้สึกต่อปัญหา หรือจากความต้องการ ไปสู่ความคิดความเข้าใจและการกระทำ ซึ่งยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อบุคคลและ ชุมชน ทั้งด้านปัญญาและจิตใจ และด้านสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการแสวงหาความรู้และการกระทำ อย่างต่อเนื่อง ไม่สิ้นสุดในวงจรหนึ่งเท่านั้น แต่กระบวนการต้องดำเนินไปตราบเท่าที่ทุกฝ่าย สามารถรวมกลุ่มกันได้

มาริสซา โกลเซาะโยธิน (2551: 68) กล่าวว่า กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาองค์กร หน่วยงาน ชุมชน ในทิศทางที่ดีขึ้น เป้าหมายในการใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพของ บุคคล รวมทั้งส่งเสริมให้บุคคลมีส่วนร่วมในการพัฒนาปรับปรุงองค์กร หน่วยงาน และชุมชนที่ บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่

5.2 ขั้นตอนของกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอนของกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เจ็ดศักดิ์ ชุมนุม (อ้างถึงในกรมการ ศึกษาออกโรงเรียน. 2545) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติ การแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research : PAR) คือ กระบวนการของการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบในสถานการณ์อันเป็นปัญหา ในชุมชน หรือในการทำงานที่ผู้มิผลได้เสียจากการวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้มีส่วนร่วม(Subjects) กับนักวิจัยที่ได้รับการฝึกอบรมมาแล้วในการตัดสินใจในประเด็นที่จะค้นคว้าในการเลือกวิเคราะห์ ข้อมูลและการดำเนินการเพื่อจัดการพัฒนาหรือแก้ไขสถานการณ์อันเป็นปัญหานั้น โดยมีสมมติฐาน ของการวิจัย คือ การยอมรับความสามารถของผู้เกี่ยวข้องในการวิจัยว่าเป็นผู้มีความสามารถในการ กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง การดำเนินกิจกรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

จึงประกอบไปด้วยการสนทนาอภิปราย และตัดสินใจในแนวทางประชาธิปไตย และเน้นให้ การเรียนรู้เกิดจากการได้ลงมือปฏิบัติอย่างแท้จริง และกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ มีส่วนร่วม มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นระบุปัญหาและความต้องการ

ขั้นนี้ ผู้วิจัยจะเริ่มรับรู้ถึง สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องของผู้นั้นมีความไม่ปกติหรือขาดความสมดุล อยู่ที่ไหน ปัญหาการขาดความสมดุลของสถานการณ์ภายนอกอาจจะเรียกว่า เป็นการขาดแคลน ทำให้เกิดความต้องการที่จะทำให้ปกติ สมดุล พอเพียง และไม่เกิดความต้องการเป็นการเริ่มต้น ของกระบวนการทางกิจกรรมของสังคม

ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทุกคนจะมีส่วนร่วมในอัตราที่ไม่ต่างกันมากนัก ซึ่งกลุ่มนั้นจะมีบุคคลผู้ชำนาญและมีความสามารถกำหนด และชี้ทางให้แก่คนอื่น ๆ ให้ก้าวสู่ระดับ เดียวกันได้

ขั้นกำหนดวิธีการวิจัย

การกำหนดการปรับแก้ไขความขาดสมดุล ความไม่ปกติหรือสนองความต้องการและความ จำเป็นนั้น ผู้วิจัยจะเลือกวิธีการดำเนินการตามความเชื่อพื้นฐานและ โลกทัศน์ของตนเอง บางคน อาจจะเลือกใช้วิธีการทาง Empiricism. (วิธีการทางปริมาณ : Quantitative method) แต่บางคนก็จะ ใช้วิธีการทาง Phenomenology (วิธีการทางคุณภาพ Qualitative method) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมเลือกใช้ทั้งด้านการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยกระทำจากการกำหนดเป็นคำถามหรือสมมติฐาน ที่ชัดเจนขึ้นแล้ว เพื่อพิสูจน์ว่าคำถามสมมติฐานนั้นเป็นความจริงหรือไม่เท่าไร การเก็บรวบรวม ข้อมูล อาจจะสำเร็จได้ด้วยการส่งแบบสอบถามหรือแบบสำรวจไปเก็บมา มีการประมวลผลและ แจกแจง โดยค่าสถิติต่าง ๆ หรืออาจจะสำเร็จได้ด้วยการเข้าไปสังเกต โดยไม่ให้ผู้ถูกวิจัยรู้ตัวการเก็บ ข้อมูลก็อาจจะทำได้ด้วยการบันทึก เรียกว่าบันทึกสนาม (Field note)

การวิเคราะห์และตีความหมาย

การวิเคราะห์ คือ การแบ่งเป็นรูปแบบและกลุ่มที่หลากหลายตามลักษณะ และคุณลักษณะ ของปรากฏการณ์ของสรรพสิ่ง ส่วนการตีความหมายเป็นการกำหนดคำอธิบาย คำนิยามหรือคุณค่า ของสรรพสิ่ง ปรากฏการณ์ที่เก็บรวบรวม หรือแบ่งจำแนกสกัดส่วนออกมาแล้วการตีความหมาย ตามแนวการวิจัยเชิงคุณภาพ จะขึ้นอยู่กับตัวบุคคลและประสบการณ์ของเขามากกว่า

ขั้นการปฏิบัติ/สังเกต/การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การปฏิบัติเป็นการทดลองหรือการกระทำ ผู้วิจัย

จะสามารถสังเกตและรับรู้ผลการปฏิบัติได้ในทันที เพราะผู้กระทำจะกำหนดภาพเค้าโครงของกิจกรรมของผลของการใช้ความคิดไว้ก่อนเสมอ ข้อมูลหรือภาพจากการลงมือกระทำกิจกรรมจะถูกบันทึกไว้ในสัญลักษณ์ของตัวหนังสือ คือ การบันทึกสนาม (Field note) และภาพถ่าย เพื่อประโยชน์ในการสะท้อนความคิดของผู้วิจัยและผู้สนใจ

ขั้นการสรุปและข้อเสนอแนะ

การสรุปและข้อเสนอแนะเป็นขั้นตอนหนึ่งของการวิจัย ซึ่งเป็นกิจกรรมทางสังคม (เคลื่อนไหว ถือกำเนิดและสิ้นสุดในสังคม) ซึ่งมีความหมายว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมที่มีคนจำนวนมากและหลากหลายเข้ามามีส่วนร่วม การวิจัยแบบประเพณีนิยมเป็นการหาคำตอบแบบบริบท การวิจัยแก่เจ้าของการวิจัย ซึ่งโดยมากเพื่อให้ได้ประโยชน์แก่เจ้าของงานวิจัยเต็มที่ ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเสนอแนะคือการให้ความเห็นต่อกันในกลุ่มผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย มีลักษณะเป็นข้อเสนอแนะอย่างแท้จริง ที่ทุกคนมีสิทธิที่จะเสนอต่อกันในบรรยากาศที่อบอุ่น เป็นมิตร และมีความเทียบเท่า

ขั้นการนำเสนอต่อชุมชน

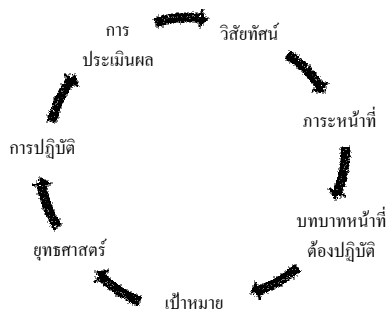
กิจกรรมการวิจัยบางประเภท โดยเฉพาะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชน ผลการวิจัยประเภทนี้ควรมีการนำเสนอผลต่อชุมชนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์พิจารณาร่วมกันในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการวิจัย

5.3 วงจรการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการทำงานร่วมกันของบุคลากรหลัก 3 ฝ่าย ได้แก่ ประชาชน นักวิชาการหรือนักพัฒนา และนักวิจัย หัวใจสำคัญในการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการสร้างความรู้สึกร่วมกันของทุกคนในชุมชน เพราะเมื่อสิ้นสุดกิจกรรมหรือเมื่อคณะวิจัยค่อย ๆ ถอนตัวออกจากชุมชนแล้ว ชาวบ้านยังคงมีความผูกพันกับสิ่งที่ทำและกิจกรรมยังคงดำเนินต่อไปในชุมชนก็จะเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

กมล สุคประเสริฐ (2540: 84-87) ได้ยกตัวอย่างวงจรที่มีความสัมพันธ์กัน 3 วงจร ดังนี้

1. วงจรของการวางแผน ประกอบด้วยขั้นตอนการมีส่วนร่วมที่สำคัญ 7 ขั้นตอน คือ การกำหนดวิสัยทัศน์ ภาระหน้าที่ งานหลักที่ต้องปฏิบัติ เป้าหมาย ยุทธศาสตร์ การปฏิบัติและการประเมินผล ดังภาพประกอบ 3

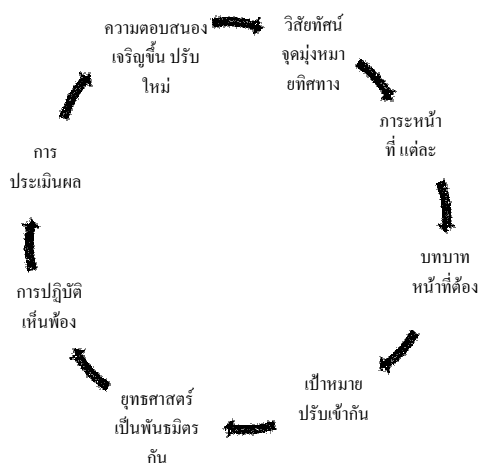
ภาพประกอบ 3 วงจรของการวางแผนในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
ดัดแปลงมาจาก : สำนักงานประสานงาน โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ . 2541: 84-87

2. วงจรของการพัฒนาทีมงาน จะเป็นวงจรที่มีความคู่ขนานกับวงจรของการวางแผน เพื่อพัฒนาทีมงานให้เกิดความก้าวหน้าไปตามที่มีการวางแผน เริ่มจากจุดมุ่งหมายและทิศทาง แต่ละคน จุดศูนย์รวม ปรับเข้ากัน เป็นพันธมิตรกัน เห็นพ้องต้องกัน รู้แจ้งเห็นจริง เจริญขึ้น ปรับใหม่ ดังภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 วงจรของการพัฒนาทีมงาน
ดัดแปลงมาจาก : สำนักงานประสานงาน โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ . 2541: 84-87

3. วงจรบูรณาการ คือ การนำเอองค์ประกอบในวงจรที่ 1 กับวงจรที่ 2 มาบูรณาการกัน ทำให้แต่ละขั้นตอนของการวางแผนผสมผสานกับแต่ละขั้นตอนของการพัฒนาทีมงาน จะทำให้เกิดประสบการณ์ระบบกลุ่มเล็ก ๆ ของทีมงานที่มีพลวัตในสภาพแวดล้อมที่มีความปลอดภัย มีความผูกพันต่อการดำเนินงานตามแผน และเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ ดังภาพประกอบ 5

ภาพประกอบ 5 วงจรบูรณาการระหว่างการวางแผนและการพัฒนาทีมงาน
ดัดแปลงมาจาก : สำนักงานประสานงาน โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. 2541: 84-87

ในการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม รูปแบบและกระบวนการดังกล่าวข้างต้นสามารถนำปรับใช้เพื่อให้เกิดความชัดเจน โดยแบ่งไปตามระยะของการวิจัยเป็น 3 ระยะ คือ

1. ระยะก่อนดำเนินการวิจัย (Pre-research phase)
2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research phase)
3. ระยะหลังการวิจัย (Post-research phase)

กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นอกจากจะเป็นกระบวนการวิจัยและพัฒนา (R&D) แล้ว ยังเป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ โดยไม่เน้นระเบียบวิธีวิจัย แต่จะเน้นที่ผลของการวิจัยเพื่อให้เกิดการพัฒนาขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่ด้อยโอกาส เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ นักการศึกษานอกโรงเรียนมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุน กระตุ้นและส่งเสริมให้ชุมชนค้นหา วิเคราะห์และแก้ปัญหาของชุมชน โดยความร่วมมือของคนในชุมชน องค์กรความรู้ในชุมชน ด้วยตัวของสมาชิกในชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมของทุก ๆ ฝ่าย ดังนั้นจึงเป็นการวิจัยที่เหมาะสมที่จะใช้ในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชน (มาริสา โกเศยะ โยธิน. 2544: 12)

5.4 วัตถุประสงค์และเป้าหมายการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการที่จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้าน เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (กมล สุคประเสริฐ.อ้างถึงในมาริสา โกเศยะ โยธิน. 2544: 13)

- 1) เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ผู้ด้อยโอกาสในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเองและเกิดความตระหนักในบทบาทความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน
- 2) เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยในการตัดสินใจ การกำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งการดำเนินการในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมมือกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีความรับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ
- 3) เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมและการเมือง
- 4) เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกัน ในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินได้อย่างต่อเนื่อง

5.5 ผลที่เกิดจากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลที่เกิดจากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีดังนี้คือ

- 1) ชาวบ้าน ประชาชนผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัว ได้รับการศึกษามากขึ้น สามารถคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นที่จะให้ความร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้และเกิดการพัฒนายั่งยืน
- 2) ปัญหาหลัก ปัญหาสำคัญในชุมชนได้รับการแก้ไข ประชาชนผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์ต่าง ๆ ในชุมชนมีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งความรู้และข้อมูลข่าวสารซึ่งจะส่งผลให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น
- 3) ผู้วิจัยและนักพัฒนาจะได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชุมชน อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจในชุมชนได้ดีขึ้น และเกิดแนวคิดในการพัฒนาที่แท้จริง
- 4) นักวิจัยได้พัฒนาอุดมคติของตนเอง

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาการเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal= PRA) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) การสนทนากลุ่ม (Focus group) กรณีศึกษา (Case study) จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรียนและรู้จากวงน้ำเขียว (นลินี กังศิริกุล, 2547: 23-26; 37-42; 81-86) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม เป็นการให้ชาวบ้านและเกษตรกรมีส่วนร่วมในการพิจารณา ได้รู้จักชุมชนของตนเอง เป็นกระบวนการที่จะปลูกชาวบ้านและเกษตรกรให้ตื่น ให้มีความมั่นใจ ภาคภูมิใจและเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ได้เห็นศักยภาพการเป็นผู้นำแต่ละเรื่องผ่านกิจกรรม และผ่านเวทีการเก็บข้อมูลแบบ PRA นอกจากนี้ข้อมูลที่ได้จาก PRA ยังเป็น

ข้อมูลสำคัญในการจับประเด็นหลัก ๆ เพื่อวางแผนกิจกรรม และออกแบบกระบวนการในขั้นตอนต่อไป

การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เป็นวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่นักวิจัยทำอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เริ่มโครงการเป็นต้นมา โดยหลัก ๆ แล้ว เป็นการสัมภาษณ์ผู้นำโดยผู้วิจัยจะต้องสร้างความไว้วางใจ และให้เชื่อมั่นว่าการสัมภาษณ์พูดคุยข้อมูลต่าง ๆ นั้น ไม่บังเกิดผลร้ายหรือผลเสียแก่ตัวของผู้ถูกสัมภาษณ์ จากนั้นข้อมูลไปเชื่อมผสานและตรวจสอบกับข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลโดยวิธีอื่น ๆ

การสนทนากลุ่ม ในระหว่างการเก็บข้อมูลแบบ PRA นั้น เมื่อพบกลุ่มคน กลุ่มองค์กรหรือประเด็นที่น่าสนใจ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก ในตอนแรกสุดนั้นใช้วิธีการสนทนากลุ่มย่อย เมื่อมีผู้ร่วมสนทนามากขึ้น ทีมวิจัยจึงปรับบรรยากาศเป็นการสนทนากลุ่ม โดยยึดประเด็นหลัก ๆ ไว้ และให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมมากที่สุด การสนทนากลุ่มเป็นการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ให้เห็นคุณค่าในตนเอง จึงจะถือว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่นักวิจัยสามารถนำมาเลือกใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ให้สอดคล้องและเหมาะสมต่อไป

กรณีศึกษา เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์รายบุคคล กลุ่มบุคคล ชุมชนที่สามารถนำมาเป็นประเด็นในการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ นำเสนอทางออก ทางเลือกที่หลากหลาย เพื่อประกอบการตัดสินใจเลือกแนวทางและรูปแบบที่เหมาะสมกับตนเองได้ การทำกรณีศึกษาจำนวนมากช่วยทำให้นักวิจัยเข้าใจความคิด ความเชื่อที่หลากหลายที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกวิถีชีวิตวิถีการผลิตของชาวบ้านได้

บทสรุปจากการเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิเคราะห์ชุมชนชนบทแบบมีส่วนร่วม ที่มุ่งเน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจากฝ่ายต่าง ๆ ให้ชาวบ้านได้รู้จักชุมชนของตนเอง มีความมั่นใจ ภาคภูมิใจ และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง เวที PRA จึงทำให้นักวิจัย ชาวบ้าน และทุกฝ่ายได้ค้นพบเรื่องราวในชุมชน บริบทต่าง ๆ ในชุมชน PRA อาจทำแบบง่าย ๆ โดยเริ่มต้นจากการทำผังชุมชน การเล่าประวัติชุมชน และการเรียนรู้จากการลงมือทำร่วมกัน การคืนข้อมูลสู่ชุมชน ซึ่งเป็นการสร้างบทบาทซ้อนให้ชุมชน ให้ชาวบ้านและเกษตรกรเป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล เป็นเจ้าของข้อมูล และเป็นผู้เอาข้อมูลไปใช้โดยการตีแผ่ข้อมูลจากชีวิตจริง หัวใจของการคืนข้อมูล คือ ข้อมูลต้องมีความชัดเจน ตรงประเด็น ง่ายต่อการรับรู้และก่อให้เกิดการจุกคิด มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ซึ่งได้มีการประชุมนักวิจัยภาคสนามประจำสัปดาห์และเวทีประชุมสัญจร เพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในการทำงานร่วมกัน เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ ปรับแผนการทำงาน ปรับความคิดและค้นหาความรู้ใหม่ ส่วนเวทีสัญจรเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างภาคีในการทำงานและการเรียนรู้ การศึกษาจากพื้นที่จริง จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ของทุกฝ่ายมีความต่อเนื่อง

จากการศึกษากระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเก็บและการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้นำหลักการ กระบวนการ เป้าหมาย รวมทั้งผลที่เกิดจากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการนำรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ สำหรับเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งบางหัก ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นมาทดลองใช้ และประเมินผลการทดลองการใช้รูปแบบ และผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มาริสา โกเศษะโยธิน (2543: บทคัดย่อ) ทำการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพึ่งตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประชาชนบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาด้านตะวันออก โดยศึกษากลุ่มสังฆะสมถ์พัชร์วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด พบว่า กลุ่มสังฆะสมถ์พัชร์จังหวัดตราดเป็นกลุ่มที่มีความมั่นคงและสามารถพึ่งตนเองได้ เกิดจากภูมิปัญญาของพระสุบิน ปณีโต พระอาจารย์แห่งวัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด ที่ได้ตระหนักถึงปัญหาความอ่อนแอทางเศรษฐกิจ ความล่มสลายของสังคมชาวบ้าน และเห็นเป็นฐานะที่จะต้องช่วยเหลือสังคมจากจุดย่อยเพื่อให้สังคมใหญ่อยู่รอด ภูมิปัญญาที่ใช้จากประสบการณ์ที่ได้รับระหว่างจุดมุ่งหมายเพื่อหาแก่นธรรมานานับสิบปี การแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์กับบุคคลที่มีอุดมการณ์ ความมุ่งมั่นในการช่วยเหลือชุมชน และส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดตั้งกลุ่มสังฆะสมถ์พัชร์ในจังหวัดตราด คือ การสนับสนุนจากเจ้าอาวาสและพระผู้ใหญ่แห่งวัดไผ่ล้อม จังหวัดตราด นอกจากนี้ยังพบว่า ความเข้มแข็งของกลุ่มสังฆะสมถ์พัชร์จังหวัดตราด เกิดจากการยึดมั่นแนวทางที่พระสุบิน ปณีโต ใช้เทศนาอบรม คือ ความมีสังฆะและความรักภักดีของสมาชิก การมีคุณธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ความเสียสละและความเข้าใจหน้าที่ ความเป็นพวกพ้องเครือญาติ ซึ่งสอดคล้องกับ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural functionalism) ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Funtionalism) แนวคิดเรื่องการพึ่งพาตนเอง และแนวทางการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ลั่นทม สุทธิ (2543: บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ดัชนีชี้วัดความสำเร็จของกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน ศึกษาเฉพาะกรณีเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มอาชีพ มี 7 ด้าน ได้แก่ 1) การใช้เวลาในการผลิตส่วนใหญ่ของเวลาว่าง นอกฤดูการผลิต 2) การมีรายได้เพิ่มของสมาชิก 3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกลุ่ม 4) ความรู้ ความสามารถ ความรับผิดชอบ และความซื่อสัตย์สุจริตของผู้นำ 5) ผลการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพที่มีต่อความสัมพันธ์ในครัวเรือนและชุมชน 6) การสาธิตสินค้า การพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต การพัฒนาคุณภาพสินค้า การให้กู้ยืมเงินเพื่อการผลิต การจัดหาวัตถุดิบ

7) การพัฒนาเทคโนโลยี การประกันคุณภาพสินค้า และกลุ่มมีกิจกรรมด้านการติดต่อกับหน่วยงานภาครัฐ การออกร้านจำหน่ายสินค้า การพัฒนารูปแบบสินค้าและทัศนศึกษาดูงาน ส่วนดัชนีชี้วัดความสำเร็จของกลุ่มอาชีพ พบว่า ประกอบด้วยดัชนีชี้วัดทางสังคม 2 ประเภท คือ 1) ดัชนีชี้วัดที่ตอบสนองนโยบายการพัฒนาอาชีพของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) จำนวน 2 ดัชนีชี้วัด คือ การมีงานทำนอกฤดูกาลเกษตรของสมาชิกกลุ่มอาชีพ และการมีรายได้เพิ่มขึ้นของสมาชิกกลุ่ม 2) ดัชนีชี้วัดที่สามารถสะท้อนคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ซึ่งเป็นผลมาจากการประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน จำนวน 10 ดัชนีชี้วัด ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการดำเนินงานกลุ่ม 2) ลักษณะของผู้นำ 3) การใช้แรงงานในครัวเรือนเพื่อการผลิต 4) การใช้วัสดุคิบบนท้องถิ่นเพื่อการผลิต 5) การมีแหล่งขายที่แน่นอน 6) ผลผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเป็นที่พึงพอใจของลูกค้า 7) กลุ่มอาชีพมีกิจกรรมกับภายนอก 8) กลุ่มอาชีพมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ 9) กลุ่มอาชีพมีการจัดการทางธุรกิจ 10) กลุ่มอาชีพมีการเจริญเติบโตอย่างมั่นคง ยั่งยืน

เสน่ห์ บุญสุข (2543: 79-80) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต : กรณีศึกษา อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ ได้แก่ จำนวนสมาชิก ระยะเวลาในการจัดตั้งกลุ่ม จำนวนยอดเงินสะสมรายเดือน ระเบียบข้อบังคับของกลุ่ม ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมกลุ่มและความศรัทธาของสมาชิกมีผลอยู่ในระดับปานกลาง

ฉลองศรี พลโยธา (2544: บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้ตามอรรถยาศัยเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน พบว่า รูปแบบวิธีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ตามอรรถยาศัยเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน ควรประกอบด้วยขั้นตอน โดยสรุปดังต่อไปนี้ 1) ให้ความสำคัญต่อความรู้ประสบการณ์การเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ที่เป็นปัญหาความต้องการ 2) กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มโดยการแสวงหาภูมิปัญญาอย่างน้อย 2-3 คน และจุดประกายความคิดให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา โดยเริ่มจากผู้นำหรือผู้ทรงคุณวุฒิ 3) การจัดเวทีให้แกนนำชุมชนได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ เป้าหมายคือ การคิดวิเคราะห์ปัญหา/ความต้องการร่วมกัน และแสวงหาทางเลือกวิธีแก้ปัญหาโดยใช้หลัก “คิดเป็น” ประกอบด้วยข้อมูลชุมชน ข้อมูลวิชาการและข้อมูลตนเอง ประกอบการคิดวิเคราะห์ 4) มีการสรุปวิเคราะห์ทางเลือกและตัดสินใจเลือกวิธีแก้ปัญหาาร่วมกันโดยใช้หลัก “คิดเป็น” ประกอบการตัดสินใจ 5) มีการเผยแพร่ความคิด กิจกรรมหรือข้อสรุปที่ได้สู่สมาชิกส่วนใหญ่ เพื่อชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมวางแผนแก้ปัญหาของชุมชน 6) มีการจัดตั้งองค์กร เพื่อรับผิดชอบการบริหารจัดการในรูปของคณะกรรมการที่มาจากทางเลือกตั้งโดยสมาชิกส่วนใหญ่ 7) ดำเนินงานโครงการ กิจกรรมตามแผน มีการบริหารจัดการที่ดี มีกฎกติกาที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน มีการกระจาย

อำนาจอย่างเป็นธรรมและเอื้ออาทร มีการติดต่อสื่อสารทำกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน 8) มีการสรุป ประเมินผลการดำเนินงาน ทบทวน บทเรียนที่ได้รับทุกครั้ง รวมทั้งจัดบันทึกรวบรวมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับไว้เป็นหลักฐาน เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบรายงานผลต่อสมาชิกและปรับปรุงพัฒนางานต่อไป

มาริสสา โกเศษโยธิน (2544: บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่องการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในการพัฒนาอาชีพด้วยวิธีเกษตรธรรมชาติและการจัดการด้านธุรกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองของ ประชาชนที่อาศัยในหมู่บ้านบริเวณ โครงการทับทิมสยาม 02 โดยศึกษากรณีการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพด้วยวิธีเกษตรธรรมชาติผ่านกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และศึกษา แนวทางการจัดการธุรกิจชุมชนแบบพึ่งพาตนเองของเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านบริเวณ โครงการทับทิมสยาม 02 พบว่ากระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีความเหมาะสม ในการพัฒนาอาชีพเกษตรธรรมชาติ การพัฒนาชนบทและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดผล ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยลักษณะชุมชนที่จะทำการวิจัยแบบ PAR ควรคัดเลือกจากกลุ่มหรือ ชุมชนขนาดเล็ก และปัญหาที่วิจัยควรเป็นประเด็นปัญหาาร่วมกันของสมาชิกในชุมชน แนวทาง ในการแก้ไขปัญหาต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนทุกขั้นตอน รวมทั้งความ สอดคล้องของภูมิปัญญาชาวบ้าน ทั้งนี้ความต่อเนื่องในการแก้ปัญหาโดยสมาชิกในชุมชนจะทำให้ ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

เมตต์ แสงจันทร์ (2544: 67-68) ได้ศึกษาเรื่องความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต อำเภอสรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานของกลุ่ม ออมทรัพย์เพื่อการผลิต ได้แก่ รายได้ของคณะกรรมการ ปีที่จัดตั้งกลุ่ม การได้รับการสนับสนุนจาก เจ้าหน้าที่ การได้รับสนับสนุนจากผู้นำชุมชน และการได้รับข่าวสารความรู้เกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์

จุฑารัตน์ พูลเกษ (2545: 15) ได้ศึกษาวิจัยถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้กลุ่มอาชีพประสบความสำเร็จ พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้กลุ่มอาชีพประสบความสำเร็จนั้น ประกอบด้วยปัจจัย ดังนี้ 1) กลุ่มมีผลกำไร 2) กลุ่มสามารถใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า 3) กลุ่มสามารถตอบสนอง ความต้องการของสมาชิก 4) กลุ่มมีการผลิต และพัฒนาคุณภาพสินค้า 5) สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น มีอาชีพที่มั่นคง สรุปได้ว่า กลุ่มอาชีพที่ประสบความสำเร็จนั้น จะต้องอาศัยปัจจัยหลาย ๆ อย่าง มาประกอบกัน จะทำให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้

ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดพังงา ร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์ (2546: 38-39) ได้ดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาออกโรงเรียนกับการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพกรณีศึกษา : กลุ่ม พัฒนาอาชีพทำกะปิและกึ่งเสียบบ้านคลองเหี้ย หมู่ 1 ตำบลเกาะยาวใหญ่ จังหวัดพังงา พบว่า

1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อกระบวนการจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาอาชีพประกอบด้วย (1) ปัจจัยที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชน สภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน สภาพทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ สภาพการประกอบอาชีพในชุมชน (2) ปัจจัยที่เกี่ยวกับสมาชิกของกลุ่มพัฒนาอาชีพ ความตระหนัก ความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรธรรมชาติ ความมุ่งมั่นในกระบวนการพัฒนาอาชีพ ความตั้งใจใฝ่รู้ของสมาชิก (3) ปัจจัยที่เกี่ยวกับบุคลากร ผู้ปฏิบัติงานในการพัฒนาอาชีพ ความรู้ความสามารถในการเป็นวิทยากรกระบวนการ ความเชื่อมั่นในงานการศึกษานอกโรงเรียนกับการพัฒนาอาชีพ ความจริงใจในการพัฒนาอาชีพ โดยมีหวังสิ่งใดตอบแทน 2) กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการ ศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ (1) การมีส่วนร่วมในการสืบค้นปัญหา (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดกิจกรรมพัฒนา (3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาอาชีพทุกขั้นตอน (4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดสมุทรปราการ (หน่วยศึกษานิเทศก์. 2546: 48-50) ได้ศึกษาเรื่อง กลุ่มพัฒนาอาชีพแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษา : กลุ่มพัฒนาอาชีพการนวดเพื่อสุขภาพ หมู่ที่ 3 ตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วม การบริหารจัดการทั้ง 4 ด้าน เกิดจากการประชุมระดมความคิดผ่านเวทีชาวบ้านเพื่อจัดประสบการณ์ การเรียนรู้ให้กับสมาชิก กลุ่มพัฒนาอาชีพการนวดเพื่อสุขภาพ จำแนกได้ 4 ขั้นตอน 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ 3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ส่วนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มพัฒนาอาชีพ การนวดเพื่อสุขภาพ พบว่ามีกระบวนการเรียนรู้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) กระบวนการเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการเรียนรู้ผ่านกระบวนการบอกเล่าจากบรรพบุรุษและฝึกปฏิบัติ ผ่านพิธีกรรมแล้วนำไปใช้เปิดวิชาประกอบอาชีพได้ 2) กระบวนการเรียนรู้จากการเรียนรู้ใหม่ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของกลุ่มสมาชิกกลุ่มพัฒนาอาชีพการนวดเพื่อสุขภาพ ผ่านโครงการฝึกอบรมที่มีกระบวนการวางแผนและผสมผสานบูรณาการ ระหว่างความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมกับความรู้ที่เป็นสากล โดยการถ่ายทอดสื่อชนิดต่าง ๆ

ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย (หน่วยศึกษานิเทศก์. 2546: 42-43) ได้ดำเนิน การศึกษากระบวนการจัดกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพของกลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสุกร บ้านชัยภูมิ และบ้านชัยนิเวศ อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย พบว่า ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มประสบผลสำเร็จ ได้แก่ 1) ความเชื่อมั่นในสถานศึกษานอกโรงเรียน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่รู้จักและให้ความเชื่อถือบุคลากรและสถานศึกษานอกโรงเรียน 2) ใช้กระบวนการกลุ่มในการดำเนินงาน โดยจัดเวทีประชาคมแลกเปลี่ยนทำให้ทราบปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา โดยมี

การศึกษานอกโรงเรียนเป็นตัวกลางในการให้ความรู้และประสานงานกับบุคลากรองค์กรต่าง ๆ 3) มีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง สละเวลาเพื่อส่วนรวม สามารถนำความรู้มาถ่ายทอดแก่สมาชิก 4) สมาชิกมีความสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลกันและมีการทำงานอย่างเป็นระบบ

ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ร่วมกับหน่วยศึกษานิเทศก์ (2546: 54) ศึกษากระบวนการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพกรณีศึกษา : กลุ่มสุราแซ่บ้านใหญ่ภูทอง อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสำเร็จ คือ การเรียนรู้ที่เกิดจากฝึกปฏิบัติ มีการวางแผนร่วมกันเกือบทุกขั้นตอน มีการดำเนินกลุ่มโดยจดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย มีตราสินค้าของตนเอง โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพสุราแซ่ มีการร่วมพัฒนาคุณภาพของผลิตภัณฑ์โดยอาศัยประสบการณ์จากการศึกษาดูงานจากแหล่งผลิตอื่น ๆ มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการผลิต มีการกำหนดระเบียบกติกากายในกลุ่มอาชีพเดียวกัน ประกอบอาชีพโดยยึดชุมชนเป็นฐาน และใช้ทรัพยากรที่มีในชุมชนเป็นปัจจัยสนับสนุนในการผลิต มีการจัดระบบด้านการเงิน ทุน เงินออมและมีการบูรณาการอาชีพในชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า

1. ผลการออกแบบการจัดการศึกษาอาชีพ ตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชน ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การวิเคราะห์สภาพปัญหาความต้องการความจำเป็นของชุมชน 2) การกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้อาชีพ 3) การกำหนดสาระการเรียนรู้อาชีพ 4) การจัดทำโครงการเรียนรู้อาชีพ 5) การจัดทำแผนการเรียนรู้อาชีพ 6) การจัดการเรียนรู้อาชีพตามแผน 7) การตรวจติดตามคุณภาพการเรียนรู้อาชีพ และ 8) การแสดงผลงานต่อสาธารณชน

2. การศึกษาความเป็นไปได้ในการนำการจัดการศึกษาอาชีพที่ออกแบบใหม่ไปใช้ พบว่าผู้เรียนพึงพอใจ เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ การทำงานร่วมกัน ผู้นำชุมชนเห็นว่าการจัดการศึกษาอาชีพนี้เป็นเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาอาชีพ นักพัฒนาในท้องถิ่นเห็นว่าการจัดการเรียนรู้อาชีพนี้จะเป็นโอกาสที่นักพัฒนาจะร่วมกับผู้เรียน ประชาชนทำงานพัฒนาอาชีพได้ตรงกับปัญหาความต้องการ และเทคนิควิธีการจัดการเรียนรู้อาชีพมีความเหมาะสม จึงสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาอาชีพมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้จัดการศึกษาอาชีพให้กับผู้เรียน และประชาชน

3. ผลการทดลองใช้และการพัฒนาการจัดการศึกษาอาชีพ การจัดการศึกษาอาชีพตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อวิสาหกิจชุมชนชายแดน สามารถทำให้ครู วิทยากรและผู้นำชุมชนปรับกระบวนการทัศนการทำงานใหม่ องค์กรชุมชนมีการปรับเปลี่ยน ทำงานด้วยกลยุทธ์ เป็นเครือข่ายซึ่งกันและกัน ชุมชนเกิดหลักปฏิบัติการณ์ที่มุ่งเน้นการเรียนรู้อาชีพจัดทำแผนงาน โครงการพัฒนาอาชีพได้ตรงต่อปัญหาความต้องการ เรียนรู้อาชีพในวิถีชีวิตสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจสังคมที่

เป็นอยู่ เป็นการเรียนที่ปรับเปลี่ยนผันแปรได้ตามวาระของความต้องการ ในการแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อวิสาหกิจชุมชน ของชุมชนได้

สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2546: 23) ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ภาคประชาชนมีระบบการเรียนรู้พัฒนาอาชีพที่ใช้ชีวิตเป็นตัวตั้ง ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของภาคประชาชน คือ ต้องการหลุดพ้นจากความยากจน มีการจัดการความรู้ของตนเองอย่างเป็นระบบ มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นตัวแปรที่สำคัญ และใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของประชาชนประกอบด้วย ขั้นตอนการจัดทำระบบสารสนเทศชุมชน เพื่อการสืบค้น แรงจูงใจของชุมชนไปสู่การพัฒนา รวมกลุ่มกิจกรรมอาชีพเดียวกัน จัดทำแผนแม่บทชุมชน ร่วมกันจัดทำแผนการเรียนรู้และทำงานตามโครงการ ร่วมกันเรียนรู้ ทำงานตามแผนงาน โครงการ และแสดงผลงานต่อสาธารณชน

สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2546: 39) ได้รายงานผลการศึกษาเฉพาะกรณี ถอดบทเรียนกลุ่มพัฒนาอาชีพ บ้าน โลกสะอาด กลุ่มพัฒนาอาชีพ แปรรูปอาหารจากปลา หมูที่ 2 ตำบลหนองหญ้าไซ อำเภอลำสนธิ จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า ผลการวิเคราะห์กลุ่มพัฒนาอาชีพ แปรรูปอาหารจากปลา คณะครูอาสาสมัครศึกษานอกโรงเรียน และครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอลำสนธิ ได้ร่วมกับประชาชนบ้าน โลกสะอาด จัดเวทีประชาคมเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล ได้ข้อสรุปร่วมกัน คือ

1. จุดเด่นของบ้าน โลกสะอาด

1.1 มีปลาจากลำน้ำป่าเป็นอาหารกินได้ตลอดปี

1.2 มีถนนลาดยางผ่านหมู่บ้าน ข้ามสะพานลำน้ำป่าสู่อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์

ทำให้ประชาชนผ่านไปมาตลอดเวลา

1.3 การตั้งบ้านเรือนของหมู่บ้านอยู่เป็นกลุ่มชุมชนเดียว

1.4 มีหน่วยงานต่าง ๆ มาให้การสนับสนุนกิจกรรมอย่างหลากหลาย

1.5 มีผู้นำเข้มแข็ง เช่น ผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส พระ

2. จุดด้อยของบ้าน โลกสะอาด

2.1 หมู่บ้านค่อนข้างใหญ่ การสื่อสารไม่ทั่วถึง ทำให้ไม่เข้าใจกัน

2.2 คนหนุ่มสาวไปทำงานที่กรุงเทพฯ

3. ความต้องการของชุมชน

3.1 การสร้างความสามัคคีของชุมชน

3.2 การพัฒนาอาชีพเสริมให้รายได้มากขึ้น

3.3 การพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้

การก่อตั้งกลุ่มพัฒนาอาชีพ เมื่อดำเนินการจัดประกายจากการจัดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านแล้ว คณะครูการศึกษาออกโรงเรียนได้นำข้อสรุปของชุมชนมาร่วมกันคิดวิเคราะห์กับผู้นำชุมชนและหน่วยงานเครือข่าย เพื่อจัดทำเป็นแนวทางพัฒนา โดยทำในลักษณะเวทีกลุ่มย่อยได้แนวทางดังนี้ 1) การสร้างความสามัคคีและการพัฒนาหมู่บ้านให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แนวทางคือการพัฒนาหมู่บ้านให้สะอาดเป็นระเบียบ สวยงาม ขณะเดียวกันก็ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ลดรายจ่ายโดยใช้การร่วมแรงร่วมใจทั้งหมู่บ้าน คือ การปลูกผักสวนครัว รั้วกินได้ 2) การพัฒนาอาชีพให้มีรายได้ โดยการประกอบอาชีพเสริมที่ประชาชนได้ทำอยู่แล้วมีองค์ความรู้ และมีทรัพยากร วัตถุดิบในหมู่บ้าน คือ การแปรรูปปลาจากลำน้ำป่า

กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม กลุ่มพัฒนาอาชีพผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหาร และครูการศึกษาออกโรงเรียน ได้ออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้พอสรุปได้ดังนี้ 1) การฝึกทักษะ การแปรรูปปลา สมาชิกในกลุ่มฝึกสอนกันและกัน คือ การทำปลาร้า ปลาสาม ปลาแดดเดียว แจ่วบอง (น้ำพริกปลาร้า) ส้มไข่ปลา เป็นต้น 2) การฝึกทักษะการบรรจุผลิตภัณฑ์ และการใช้เทคโนโลยีการผลิต ใช้การไปศึกษาดูงาน และให้ผู้รู้มาสอน สาธิตการห่อ บรรจุหีบห่อ การทำปลาร้าผง 3) การตลาดการเงินบัญชี ใช้การฝึกอบรมโดยจัดหลักสูตรการอบรมโดยศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอวังสามหมอ และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดอุดรธานี จัดหาวิทยากรมาให้ความรู้ และการส่งเข้าฝึกอบรมกับหน่วยงาน เครือข่าย เช่น สำนักงานเกษตร สำนักงานส่งเสริมอุตสาหกรรม 4) การพัฒนาการขายและการตลาด ใช้การพบกลุ่มผู้มีอาชีพเดียวกันระดับอำเภอและระดับจังหวัด โดยศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ จัดกิจกรรมให้สมาชิกกลุ่มได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนกัน เช่น การจัดกิจกรรมมหกรรมดอกบัวบานให้กลุ่มพัฒนาอาชีพได้มาขาย ศึกษาดูงานกันและกัน และขยายตลาดไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ต่อไป 5) การสร้างวงจรการเรียนรู้ของกลุ่ม ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ได้พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มพัฒนาอาชีพจะเกิดการเรียนรู้ตลอดเวลาจากสภาพปัญหาแต่ละครั้งที่พบกลุ่ม กลุ่มจะนำปัญหาไปปรึกษาหารือกันร่วมกับครูและแบ่งหน้าที่กันไปปรึกษาและลงมือปฏิบัติ และได้ผลตามที่ต้องการที่จะลงมือปฏิบัติจนเกิดวงจรการเรียนรู้ด้วยกลุ่มของตนเอง เช่น ปลาสาม หรือแหนมปลาของกลุ่มที่ยอดขายลดลง กลุ่มก็หาสาเหตุโดยการสอบถาม ลูกค้า ตัวแทนจำหน่าย พบว่ามีแหนมปลาจากถิ่นอื่นมาขายแข่ง ลูกค้าเปลี่ยนใจไปซื้อกลุ่ม ได้นำผลผลิตของกลุ่มมาศึกษาพบว่ามีเทคนิคการห่อที่สวยงาม แต่รสชาติและความสดของกลุ่มจะดีกว่า กลุ่มจึงหันมาฝึกหัดการห่อแหนมปลาให้สวยงาม และติดตราสินค้า ทำให้เพิ่มยอดขายและมีตัวแทนเพิ่มขึ้นเพราะคุณภาพสินค้าได้พัฒนาขึ้น

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของกลุ่ม กลุ่มนำกระบวนการเรียนรู้มาใช้แก้ปัญหาของกลุ่ม จึงเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่หยุดกิจกรรมเมื่อเกิดปัญหา และกลุ่มเข้มแข็ง สามารถขยายผล

ไปสู่กลุ่มพัฒนาอาชีพอื่น ๆ ได้ บทบาทหน้าที่ของศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ เน้นการส่งเสริมสนับสนุนในส่วนที่กลุ่มไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง เช่น การแสวงหา แหล่งศึกษาคุณาน บุคคลที่เชี่ยวชาญด้านที่กลุ่มต้องการเรียนรู้ การเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ เช่น การประชาสัมพันธ์ ยกย่องการให้เป็นแหล่งคุณานของกลุ่มพัฒนาอาชีพอื่น ๆ และการแสวงหา เครือข่ายมาร่วมสนับสนุน

นอกจากนี้ กรณีของกลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มจักสานใบตาลบ้านหนองก้อก ตำบลห้วยสำราญ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ (สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร. 2546: 42) พบว่า กลุ่ม จักสานบ้านหนองก้อกเริ่มรวมกลุ่มเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2544 จากกลุ่มแม่บ้านจักสานเดิมรวมตัว กันได้ 32 คน ในเบื้องต้น ปัจจุบันมีสมาชิกทั้งหมด 51 คน จากทุกหลังคาเรือน มีบ้านที่ไม่สมัครเข้า ร่วมกลุ่มประมาณ 5 หลังคาเรือน โดยให้เหตุผลเรื่องไม่มีฝีมือและสุขภาพไม่ดี เมื่อพิจารณาจาก ข้อมูล แล้ววิเคราะห์ด้วยเทคนิค SWOT Analysis จะปรากฏผลดังนี้

จุดแข็งของกลุ่ม

1. กลุ่มมีประธานที่มีวิสัยทัศน์ในด้านการตลาด สามารถหาตลาดมารองรับสินค้าที่ผลิตขึ้น ได้อย่างกว้างขวาง มีตลาดทั้งในและต่างประเทศ สมาชิกมีกำลังใจที่จะผลิตโดยไม่ต้องกังวลว่า สินค้าจะขายไม่ออก

2. กลุ่มสามารถแบ่งปันรายได้ให้สมาชิกอย่างเป็นรูปธรรมทำให้สมาชิกไม่รู้สึกรู้ว่าเป็น การถูกเอาเปรียบ สมาชิกส่วนมาก จึงมีความจงรักภักดีต่อกกลุ่ม ถ้าการมีใบสั่งซื้อจำนวนมาก จะมีการระดมให้สมาชิกผลิต สมาชิกก็สามารถผลิตได้ทันเวลาเสมอ

3. กลุ่มมีภูมิปัญญาประจำกลุ่ม ซึ่งเป็นบุคคลที่มีพรสวรรค์ด้านการจักสานพร้อมที่จะ ถ่ายทอดความรู้ด้านการจักสานให้แก่สมาชิก และสามารถผลิตสินค้าได้อย่างหลากหลายสอดคล้อง กับความต้องการของผู้สั่งซื้อ

4. เนื่องจากเป็นผู้มีความขยันขันแข็งในการทำงาน สมาชิกของกลุ่มจึงมีกิจกรรมทาง เศรษฐกิจแบบครัวเรือนในหลายรูปแบบ ทั้งในด้านการเกษตร การค้าขาย การรับจ้าง ซึ่งคุณสมบัตินี้ ในเรื่องความขยันขันแข็งเช่นนี้ จำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการรวมกลุ่ม

5. กลุ่มมีเครือข่ายพันธมิตรจำนวนมากซึ่งสามารถที่จะพัฒนาให้เกิดการเชื่อมโยงช่วยเหลือ กันอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความมั่นคงของกลุ่มต่อไป

จุดอ่อนของกลุ่ม

1. กลุ่มฝากความหวังไว้ที่ประธานคนเดียว โดยคิดว่าประธานต้องรับผิดชอบทั้งหมด ซึ่งอาจทำให้ประธานเกิดความรู้สึกท้อแท้ ดังนั้นการแบ่งปันหน้าที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน จึงเป็นสิ่งจำเป็น

2. ผลผลิตของกลุ่มยังคงต้องพัฒนาในเรื่องความประณีตเพื่อเพิ่มมูลค่า โดยเริ่มปรับปรุงในเรื่องการออกแบบ การจักสานและการบรรจุผลิตภัณฑ์

3. ประชากรกลุ่มยังคงมีความขัดแย้งระหว่างฐานอำนาจเดิม ซึ่งเป็นคนรุ่นเก่าอยู่ภายนอกกลุ่ม และนักการเมืองในท้องถิ่น แม้ว่าประชากรกลุ่มจะเป็นหนึ่งในนักการเมืองท้องถิ่น แต่บทบาทหน้าที่ที่ประธานแสดงออกอย่างโดดเด่น อาจจะเป็นสาเหตุของการไม่ได้รับความร่วมมือหรือต่อต้านจากบุคคลเหล่านั้น

4. กลุ่มยังขาดการจัดการภายในกลุ่มอย่างเป็นระบบ เช่น ระบบบัญชี ระบบฐานข้อมูลผลิตภัณฑ์ ระบบการปันผล เป็นต้น ทำให้ไม่มีฐานของการพัฒนางานและเชื่อมโยงไปถึงความเชื่อมั่นของสมาชิก

โอกาสของกลุ่ม

1. รัฐบาลปัจจุบันมีนโยบายอย่างชัดเจนที่มอบให้หน่วยงานต่าง ๆ ส่งเสริมพัฒนาอาชีพให้ประชาชนในระดับรากหญ้า โดยจัดงบประมาณให้หน่วยงานต่าง ๆ ดำเนินการสนับสนุน ซึ่งกลุ่มสามารถใช้โอกาสนี้ในการเพิ่มคุณภาพ และยอดจำหน่ายของผลผลิต ซึ่งกลุ่มจักสานใบตาลกลุ่มนี้สามารถแสวงหาโอกาสที่จะได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น ได้รับการส่งเสริมให้จัดตั้งศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์ในหมู่บ้าน สร้างโรงอบใบตาลและประชาสัมพันธ์สินค้า เป็นต้น

2. สมาชิกกลุ่มมีความพร้อมที่จะให้ความร่วมมืออย่างดียิ่ง เนื่องจากแรงจูงใจด้านรายได้ ซึ่งสมาชิกสามารถมองเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งกลุ่มจะต้องริบฉวยโอกาสนี้สร้างความแข็งแกร่งให้แก่กลุ่ม โดยการเปิดโอกาสให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนในทุกขั้นตอนของการผลิต

ข้อจำกัด

1. กลุ่มมีข้อจำกัดเกี่ยวกับวัตถุดิบที่จะใช้ในการผลิต ไม่พอเพียงเนื่องจากเป็นวัตถุดิบธรรมชาติ (ใบตาล) จากต้นตาลในหมู่บ้านซึ่งนับวันร่อยหรอลง อาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มสลายตัวลงเนื่องจากขาดวัตถุดิบ เหมือนกับกลุ่มจักสานอื่นในละแวกเดียวกันสลายตัวเนื่องจากขาดวัตถุดิบ

2. การขาดการวางแผนการตลาดระดับมืออาชีพ หรือขาดองค์ความรู้ด้านการตลาดจากผู้มีความเชี่ยวชาญ แม้แต่ผู้ที่เข้าไปทำหน้าที่ส่งเสริมเอง ก็ไม่มีองค์ความรู้ด้านการตลาด ซึ่งประธานทำหน้าที่แต่เพียงผู้เดียวในฐานะนักการตลาดระดับท้องถิ่น โดยธรรมชาติ อาจจะไม่สามารถทำให้ตลาดขยายตัวได้ และอาจส่งผลต่อการดำรงอยู่ของกลุ่ม

ส่วนอีกกรณีศึกษาหนึ่งที่สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2546: 37)

ได้รายงานผลการศึกษานี้เฉพาะกรณี ถอดบทเรียนกลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มทำอาหารสัตว์บ้านฮ่องห้า ตำบลน้ำโจ อำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปาง พบว่าจุดเด่นของกลุ่มทำอาหารสัตว์บ้านฮ่องห้า คือการบริหารจัดการโดยธุรกิจชุมชนพึ่งตนเองบ้านฮ่องห้า ภายใต้แผนชุมชนบ้านฮ่องห้า มีจุดเด่น คือการนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาศักยภาพก่อนทำกิจกรรม ทำให้มองเห็นปัญหาค่อนข้างชัดเจน การกำหนดวิธีการจึงเป็นไปอย่างมีขั้นตอนและเป็นระบบ สามารถตรวจสอบการบริหารได้ตลอดเวลา ที่สำคัญไม่ได้มองเป้าหมายเป็นตัวกำหนด แต่มองผลลัพธ์ทางคุณธรรมมากกว่ามูลค่าที่เป็นเงิน เงินเป็นเพียงผลพลอยได้จากกิจกรรมเท่านั้น แต่คุณค่าของทุนทางสังคมมีมากกว่าเงิน สมาชิกส่วนใหญ่จึงอยู่ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ จุดเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของกลุ่ม คือ สมาชิกแกนนำในระยะแรกเป็นผู้มีใจอยากจะเข้ามาแก้ปัญหาวิกฤตให้กับตัวเองและชุมชน การดำเนินกิจกรรมจึงเป็นไปแบบธรรมชาติไม่มีการปั้นแต่งแบบฝักชีโรยหน้า ถึงจะมีปัจจัยลบมากระทบก็สามารถยืนหยัดต่อสู้ ฝ่าฝืนอุปสรรคต่าง ๆ ร่วมกัน จุดค้อย คือ คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดความเชื่อมั่นต่อคนในชุมชนด้วยกัน เข้าใจว่าคนในชุมชนไม่มีปัญหาที่จะทำอะไรได้ ถ้าไม่ได้รับการแนะนำจากหน่วยงานของรัฐ และคิดว่าผู้ที่เป็นแกนหลัก ในการจัดกิจกรรมมีเจตนาหลอกลวงให้เข้าร่วมเพื่อเป็นเครื่องมือในการหาเงิน ข้อเสนอแนะ ภาครัฐจะต้องเข้าไปสั่งการหรือวางกรอบให้กลุ่มองค์กรที่ชาวบ้านรวมตัวกันขึ้นเอง รัฐต้องไม่เป็นเพียงแค่ให้การสนับสนุนเมื่อมีการร้องขอ และเมื่อสนับสนุนแล้ว รัฐต้องไม่ไปสร้างเงื่อนไขกับกลุ่มองค์กร จนทำให้กลุ่มองค์กรเกิดความอึดอัด หน่วยงานภาครัฐต้องไม่พยายามฉกฉวย โอกาสสร้างผลงานจากกิจกรรมที่ชาวบ้านทำขึ้นมา ด้วยตัวของเขาเอง ภาคเอกชน น่าจะเป็นเครือข่ายความร่วมมือหรือเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้และดูงานให้กับกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่อยากจะเรียนรู้ ภาครัฐ เอกชน เข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านในลักษณะเรียนรู้ร่วมกันแลกเปลี่ยนประสบการณ์และแนวคิด เพื่อประสานเชื่อมโยงและวางแนวทางร่วมกัน

สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2547: 64-78, 80, 114-127) ทำการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เรื่องการพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาพัฒนาอาชีพ สังคม ชุมชน เพื่อแก้ปัญหาความยากจนในพื้นที่ต่าง ๆ มีข้อค้นพบของงานวิจัย ดังนี้

ผลที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่บ้านบึงน้อย หมู่ 9 ตำบลกระเจง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า มีการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม มีสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้ฉายภาพให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ดังนี้

1) ประชาชนเกิดการเรียนรู้ในกระบวนการสำรวจข้อมูล การวิเคราะห์ และสรุปข้อมูลของชุมชน เนื่องจากได้ปฏิบัติจริงแล้วพบปัญหา เช่น เมื่อนำข้อมูลเสนอต่อเวทีชาวบ้านก็จะได้รับการทักท้วงว่าไม่ถูกต้อง ต้องดำเนินการแก้ไขให้ถูกต้องซึ่งเป็นการทำให้เสียเวลา ฉะนั้น ในการให้

ข้อมูลใด ๆ ก็ตาม จะต้องชี้แจงให้ประชาชนได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการให้ข้อมูลที่เป็นจริงสมบูรณ์ครบถ้วน

2) ประชาชนตระหนักรู้ในปัญหาด้านเศรษฐกิจของตนเอง เนื่องจากเกิดมุมมองในความคิดที่เป็นระบบ คิดแบบมีเหตุผล เพราะประชาชนได้วิเคราะห์ตนเองว่ายากจนเพราะเหตุใด และมีแนวทางแก้ไขปัญหาอย่างไร วิเคราะห์ตนเองว่ามีรายรับจากด้านใดบ้าง และมีรายจ่ายอะไรบ้างในการดำรงชีพ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์แล้วสามารถบอกได้ทันทีว่าควรดำเนินการอย่างไร เช่น ควรลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นก็จะทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น ซึ่งเดิมประชาชนมองเพียงมิติเดียว คือ มองเพียงรายได้ที่ได้รับเมื่อรายได้ไม่เพียงพอในการดำรงชีพก็แก้ปัญหาโดยการยืมเงินซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนได้แต่กลับทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่ไม่มองในมิติของพฤติกรรมของการลดรายจ่าย

3) ประชาชนให้ความสำคัญในกระบวนการพัฒนาอาชีพแบบมีส่วนร่วม โดยการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพ เดิมการประกอบอาชีพต่างคนต่างทำ เมื่อมีปัญหาต่างคนต่างแก้ไขปัญหาไปตามศักยภาพของตนเอง เมื่อแก้ไขปัญหาไม่ได้ก็เกิดความท้อแท้และเบื่อหน่าย แต่เมื่อการรวมกลุ่มอาชีพ ประชาชนได้ร่วมระดมสมองกันเสนอแนวคิดถึงสาเหตุ และแนวทางการแก้ปัญหา เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิดร่วมกัน ทำให้เห็นช่องทางการแก้ไขปัญหารู้จักประสานขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานเครือข่าย และใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ให้เข้ามามีบทบาทในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

4) เกิดศักยภาพในการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐและชุมชน ที่มีความเชื่อมโยงกันทุกระดับ เดิมการเข้าไปประสานงานชุมชนของหน่วยงานภาครัฐ จะมีลักษณะต่างคนต่างทำ ทำให้ประชาชนสับสนในแนวปฏิบัติว่าควรดำเนินการตามแนวทางการแนะนำของหน่วยงานใด แต่เมื่อดำเนินโครงการจัดการศึกษาอาชีพเพื่อแก้ปัญหาความยากจน หน่วยงานภาครัฐร่วมกันดำเนินงานในพื้นที่เป็นทีมงานตั้งแต่การสำรวจข้อมูลหมู่บ้าน การจัดเวทีชาวบ้านเพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหา และแนวทางการแก้ไขปัญหาคความยากจน ซึ่งหากประชาชนมีปัญหาข้อสงสัยในแนวทางการพัฒนาอาชีพก็สามารถสอบถามข้อมูลและได้คำตอบเลยทันที นอกจากนั้น ได้เห็นศักยภาพของประชาชนในบ้านบึงน้อย ที่พร้อมจะเรียนรู้เพื่อการพัฒนาอาชีพตามกระบวนการ ในระยะแรกต้องอาศัยครู การศึกษานอกโรงเรียน เป็นผู้ทำหน้าที่วิทยากรกระบวนการ แต่คาดว่าต่อไป ประชาชนเกิดการเรียนรู้และสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพอันจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชนในอนาคต

การระดมทุนจัดตั้งกลุ่มพัฒนาอาชีพ

การระดมทุนในการจัดตั้งกลุ่มพัฒนาอาชีพ ในช่วงเวลาที่ดำเนินการวิจัยยังไม่มีการระดมทุนที่เป็นงบประมาณ แต่มีการสำรวจทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาอาชีพ ซึ่งได้แก่ ภูมิปัญญา

ชาวบ้านที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องการนวดแผนโบราณ การปลูกสวนครัว ด้านสมุนไพร และได้ดำเนินการจัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลจะงอง ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่เป็นหน่วยงานภาครัฐ อีกทั้งได้ระดมทุนความร่วมมือของประชาชนเพื่อเป็นพลังที่เข้มแข็งในการพัฒนาอาชีพต่อไป

การเชื่อมโยงเศรษฐกิจเข้าสู่การแข่งขัน

ถึงแม้ว่าการดำเนินการพัฒนาอาชีพ ยังก้าวไปไม่ถึงระบบการเชื่อมโยงสู่การแข่งขัน แต่จากผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากความต้องการของประชาชน พอจะมองเห็นแนวคิดในการเชื่อมโยงเศรษฐกิจชุมชนระหว่างกลุ่มอาชีพภายในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มพัฒนาอาชีพ การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ก็สามารถสนับสนุนการพัฒนากลุ่มอาชีพการปลูกและแปรรูปพริกที่ไม่ต้องใช้สารเคมีในการผลิต และต่อไปผู้ที่ไม่มีที่ทำกินก็จะมีอาชีพรับจ้างการเก็บพริกในหมู่บ้าน ไม่ต้องออกไปรับจ้างที่อื่น ส่วนการเชื่อมโยงกับภายนอก กลุ่มได้วางแผนในการพัฒนาอาชีพโดยการศึกษาข้อมูลการตลาดด้านพัฒนารูปแบบผลผลิต เช่น วางแผนการแปรรูปจากพริก มีการกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้โดยการฝึกทักษะด้านการผลิตและการศึกษาดูงานจากแหล่งที่ประสบผลสำเร็จในด้านดังกล่าว

การประกอบอาชีพที่ยั่งยืน

ความยั่งยืนของอาชีพที่จะเกิดขึ้นในบ้านบึงน้อย หากพิจารณาสภาพของชุมชน จะพบว่า ผู้นำชุมชนเป็นผู้มีศักยภาพ มีความเสียสละในการทำงานเพื่อส่วนรวม ประชาชนมีความตั้งใจมุ่งมั่นในการพัฒนา มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาอาชีพ มีกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนอื่น ๆ ที่มั่นคง อีกทั้งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานเครือข่ายภาครัฐเป็นอย่างดี และประการสำคัญ ประชาชนบ้านบึงน้อย พร้อมในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตด้วยความขยัน ประหยัด ใฝ่รู้ตลอดเวลา คงจะส่งผลให้การพัฒนาอาชีพ มีความต่อเนื่องและมีความ ก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ ก่อให้เกิดอาชีพ เพื่อแก้ปัญหาความยากจนได้อย่างยั่งยืนตลอดไป

จากข้อสังเกตของนักวิจัยพบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านบึงน้อย มีผู้นำชุมชนที่กล้าแสดงออก กล้าคิด กล้าทำ มีความพร้อมในการพัฒนาตนเองและหมู่บ้าน ให้ความร่วมมือกับทางราชการเป็นอย่างดี เปิดเผยข้อมูลเพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่นำไปสู่การพัฒนาอาชีพตามวิถีชีวิตที่สามารถเลี้ยงชีพตนเอง อาชีพส่วนใหญ่ของประชาชนได้แก่การปลูกพริก ซึ่งเริ่มจากการปลูกเพื่อให้เกิดรายได้ แต่ที่ประสบปัญหาโรคผลผลิตตกต่ำ ประชาชนได้แก้ปัญหาโดยการแปรรูปผลผลิต ซึ่งคาดว่าหากประชาชนมีกระบวนการเรียนรู้ที่คิดเป็น ก็จะนำไปสู่ความสำเร็จในอาชีพได้

ผลที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่บ้านบึงตะครอง หมู่ที่ 8 ตำบลขามสมบูรณ์ อำเภอกง จังหวัดนครราชสีมา พบว่า ยังไม่สามารถก้าวไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจ

ของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่ประชาชนได้เข้าร่วมกิจกรรมทุกชั้นตอนอย่างกระตือรือร้น การระดมทุนจัดตั้งกลุ่มพัฒนาอาชีพ การเชื่อมโยงเศรษฐกิจเข้าสู่การแข่งขันและการพัฒนา ไปสู่อาชีพยั่งยืน เป็นกระแสที่ต้องได้รับการส่งเสริมพัฒนา ซึ่งจะส่งผลเป็นการพัฒนาอาชีพ อย่างยั่งยืนต่อไป

สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2547ก: 25) ทำการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษา รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการเพื่อการพึ่งพาตนเอง โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น จาก การศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยที่สำคัญต่อความสำเร็จในการดำเนินงาน คือ คุณลักษณะของผู้ทรงภูมิ ปัญญาที่เป็นผู้นำท้องถิ่น มีองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน กระบวนการ ของกิจกรรมในการเรียนรู้ที่องค์กรชุมชนจัดขึ้น ใช้รูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้อง กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม การเรียนรู้ของชุมชน สมาชิกองค์กรชุมชน เป็นเจ้าของและมีส่วนร่วม ในทุกขั้นตอนของการจัดกิจกรรม โดยมีอิสระในการตัดสินใจ เชื่อมมั่นและศรัทธาในแกนนำองค์กร การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก อยู่บนฐานสภาพและความต้องการของชุมชน สามารถบูรณาการ กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ยึดภารกิจขององค์กรตนเป็นที่ตั้ง และมุ่งพัฒนาศักยภาพเพื่อสร้างความ เข้มแข็งขององค์กรชุมชน ควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสมาชิก รายบุคคล

สถาบันการศึกษาและพัฒนาต่อเนื่องสิรินธร (2547ข: 29) ได้รายงานผลการศึกษาเฉพาะ กรณี ถอดบทเรียนกลุ่มพัฒนาอาชีพ กลุ่มยูวเกษตรกรอันดามัน หมู่ที่ 4 บ้านนาดิน อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ ว่าเป็นกลุ่มยูวเกษตรกรที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของเยาวชน ในหมู่บ้านนาดิน หมู่ 4 ตำบลอ่าวนาง อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ ที่มีความต้องการรวมกันผลิตและจำหน่ายผลผลิต ด้านการเกษตรและเคหกิจเกษตร ได้แก่ การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร และกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ในครัวเรือน สร้างพลังต่อรองทางธุรกิจเพื่ออำนวยความสะดวกแก่สมาชิกและครอบครัวเกษตรกร ตลอดจนเป็นแกนนำในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัย ซึ่งเป็นผลต่อการยกระดับมาตรฐานการ ครองชีพและคุณภาพชีวิตของครอบครัวเกษตรกรให้ดีขึ้น ผลิตภัณฑ์เด่นของกลุ่มยูวเกษตรกร อันดามัน คือ ผ้าบาติก ผลิตเป็นผ้าสำหรับตัดเสื้อสวมใส่ ผ้าฝืนสำหรับโหวหรือผ้าประดับ ผ้าเช็ดหน้า ผ้าพันคอ เสื้อยัดบาติก เสื้อและชุดสำเร็จรูปสตรีและเด็ก กระเป๋าสะพาย ที่คั่นหนังสือ และเนคไท ในการดำเนินการวิจัยได้ข้อค้นพบจากการวิจัย ดังนี้

1. การเกิดของกลุ่มยูวเกษตรกรอันดามัน เกิดจากกลุ่มสมาชิกที่มีความต้องการอย่าง เดียวกัน(กลุ่มธรรมชาติ) โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สำนักงานเกษตร อำเภอเมืองกระบี่ ที่ได้จัดตั้งให้เป็นกลุ่มยูวเกษตรกร และมีคนที่มีภาวะผู้นำคือตัวประธานกลุ่ม
2. การดำเนินการของกลุ่มพัฒนาอาชีพ

- 2.1 กลุ่มยูวเกษตรกร สามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง มีผลทำให้เยาวชนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มมีงานทำภายในหมู่บ้าน ไม่ต้องเคลื่อนย้ายไปทำงานนอกหมู่บ้าน
  - 2.2 ผลผลิตขั้นต้นของกลุ่มเป็นที่ยอมรับของสาธารณชน ทำให้สมาชิกมีงานทำส่งผลให้มีรายได้เพิ่มขึ้นสามารถช่วยเหลือครอบครัวได้เป็นอย่างดี
  - 2.3 สามารถขอสนับสนุนงบประมาณจากทางราชการเข้ามาช่วยเหลือด้านเงินทุนหมุนเวียน ของกลุ่ม ทำให้กลุ่มเข้มแข็งมากขึ้น และยังเป็นกำลังใจในการทำงานกลุ่มให้กับสมาชิกที่จะผลิตงานที่มีคุณภาพออกสู่ตลาด
  - 2.4 กลุ่มสามารถสร้างงาน สร้างรายได้ สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนและจังหวัด
  - 2.5 สมาชิกเกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง สามารถขยายผลหรือถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่นได้กว้างขวางยิ่งขึ้น
3. การพัฒนาอาชีพ เมื่อกลุ่มดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ กลุ่มได้มีการพัฒนาอาชีพของกลุ่ม ดังนี้
    - 3.1 พัฒนาโดยกลุ่มสมาชิก กลุ่มได้ฝึกเขียนผ้าบาติกจนชำนาญ และถ่ายทอดความรู้นี้ให้กับเพื่อนสมาชิกและผู้อื่นได้เป็นอย่างดี การศึกษาดูงานการทำผ้าบาติกจากภายนอกชุมชน และการฝึกอบรม ณ ที่ทำการกลุ่มรวมทั้งการพูดคุยแลกเปลี่ยนเมื่อได้ไปประชุม อบรม สัมมนา ตลอดจนค้นคว้าจากเอกสาร กลุ่มมีการประชุมเพื่อกำหนดแผนพัฒนาในด้านต่าง ๆ
    - 3.2 การพัฒนาโดยสถานศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ได้สนับสนุนด้านปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ ที่ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเมืองกระบี่ ได้ส่งเสริมกลุ่ม ได้แก่ การสอนวิชาชีพตัดเย็บเสื้อผ้า เพื่อสนับสนุนการสร้างผลิตภัณฑ์จากผ้าบาติกให้เป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป การสนับสนุนด้านกระบวนการ ที่ศึกษาวิธีการที่ส่งผลต่อการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของกลุ่ม ได้แก่ การจัดทำเวทีชาวบ้าน จัดการประชุมแบบมีส่วนร่วม เพื่อจัดทำแผนพัฒนาให้แก่กลุ่ม และติดตามผลซึ่งผลการติดตามพบว่า สมาชิกเกิดการเรียนรู้ มีแผนพัฒนาการบริหารจัดการกลุ่ม แผนพัฒนาการผลิตและแผนการตลาด
    - 3.3 พัฒนาโดยหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ได้มีส่วนช่วยพัฒนาทั้งในด้านงบประมาณ สนับสนุนการดำเนินงานและความรู้ โดยการฝึกอบรมหลักสูตรต่าง ๆ ไม่เฉพาะความรู้ในการพัฒนาอาชีพการทำผ้าบาติกเท่านั้น แต่ยังให้ความรู้ในด้านเคหะกิจเกษตรและการเป็นเยาวชนที่ดีของสังคมอีกด้วย
  4. ปัญหาและอุปสรรคของกลุ่ม การศึกษาดูงานของหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีมาก จนทำให้กลุ่มไม่มีเวลาที่จะผลิตชิ้นงานให้ทันกับความต้องการของตลาด การบริหารจัดการในกลุ่มยังไม่เป็นระบบ และสมาชิกหลายคนอยู่ระหว่างการศึกษาต่อ จึงส่งผลต่อการฝึกอบรมที่ช่วยเหลือทำ

หรือผลิตชิ้นงานได้เต็มเวลาและเสียดุล เวลาทำงานให้กลุ่ม การได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนจากผู้นำชุมชนและชาวบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม ที่จะต้องเข้าร่วมงานกับหน่วยราชการที่เข้ามาให้การสนับสนุนกลุ่มอย่างน้อยอยู่ เพราะสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นและเป็นผู้หญิง ซึ่งยังไม่ได้ถูกยอมรับเท่าที่ควร

5. แนวทางการแก้ปัญหา กลุ่มได้สร้างกลุ่มเครือข่ายสาขาภายในจังหวัด เพื่อเข้ามาช่วยในเรื่องการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งการประชุม อบรม สัมมนา การออกร้านจำหน่ายสินค้าและการผลิตชิ้นงาน ซึ่งกลุ่มสาขาทั้ง 4 กลุ่มได้ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี กลุ่มได้วางแผนการฝึกอบรมเพื่อช่วยให้ผลิตชิ้นงานและทำงานให้กลุ่มได้ตามเวลา

ข้อเสนอแนะของการวิจัย คือ การดำเนินการของกลุ่มถึงแม้จะผ่านมาหลายปีแล้ว แต่การบริหารจัดการความรู้ ยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะสำหรับกลุ่ม หน่วยงานของรัฐและศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอเมืองกระบี่ ดังนี้

กลุ่มควรมีการบริหารจัดการในกลุ่มอย่างเป็นระบบโดย 1) การบริหารกลุ่ม สมาชิกทุกคนต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดทางเลือก 2) สิ่งที่ส่งเสริมให้กลุ่มเข้มแข็งคือการประชุมอย่างมีส่วนร่วม และต้องต่อเนื่อง 3) การขจัดปัญหาที่กระทบต่อกลุ่ม ให้ผู้นำกลุ่มจัดการและคณะกรรมการกลุ่มจัดการเอง 4) การขจัดความขัดแย้งของกลุ่มต้องให้ผู้ดำเนินการและนำปัญหาสู่ที่ประชุม 5) การติดต่อประสานงานระหว่างกัน ต้องจัดให้มีการประชุมผู้นำและสมาชิก รวมทั้งการประสานงานผ่านผู้นำกลุ่ม 6) การประเมินและตรวจสอบ ต้องยึดเป้าหมายของกลุ่มเป็นหลัก 7) ปัญหาของกลุ่มที่ได้รับการพัฒนาและปรับปรุงแล้ว คือความสำนึกการพึ่งตนเองให้มากขึ้น และการจัดระบบบริหารให้มีความต่อเนื่อง 8) การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสามัคคี ต้องให้เป็นกิจกรรมที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการจัด 9) การบริหารการต้อนรับคณะศึกษาดูงาน โดยจัดสมาชิกที่สามารถนำเสนอกิจกรรมกลุ่มได้ และสมาชิกที่ต้อนรับให้บริการจัดอาหารว่าง และเครื่องดื่มโดยแจ้งค่าใช้จ่ายให้ชัดเจนเพื่อมิให้เป็นภาระต่อไป 10) ควรมีการอบรมเยาวชนรุ่นต่อไปให้ต่อเนื่อง เพื่อสร้างผู้นำให้เกิดขึ้น จะได้เป็นตัวแทนต่อไป

กลุ่มควรมีการพัฒนาด้านการผลิต โดย 1) จัดหาช่างตัดเย็บเสื้อผ้าฝีมือดีมาประจำกลุ่ม 2) จัดหาจักรอุตสาหกรรมมาใช้ในการเย็บ 3) ผลิตผ้าบาติกโทนสีกลมกลืนนอกจากสีจุดฉาด 4) ผลิตผ้ามีลวดลายใหม่ที่เข้ากับยุคสมัยโดยยังคงเอกลักษณ์เดิม 5) พัฒนารูปแบบให้เป็นเครื่องใช้เครื่องประดับ ส่วนประกอบการตกแต่งภายในบ้าน สำนักงาน 6) ผลิตเสื้อผ้าลำลองสตรีเพิ่มเติม

กลุ่มควรมีการพัฒนา ด้านการตลาด โดย 1) ทำการซื้อขายผ่านเว็บไซต์ของ กรมส่งเสริมสหกรณ์ 2) สร้างนักขายมืออาชีพประจำกลุ่ม 3) เจาะตลาดถึงกลุ่มลูกค้า โดยเฉพาะข้าราชการและ

ประชาชนทั่วไป 4) มีตราสัญลักษณ์ โลโก้สินค้าและฉลากสินค้าที่ถูกต้องและตรงกับความต้องการของตลาด 5) ออกแบบบรรจุภัณฑ์ใหม่ที่ตรงกับความต้องการของตลาด 6) จัดแหล่งจำหน่ายเพิ่มขึ้น

สำหรับหน่วยงานภาครัฐ และศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเมืองกระบี่

ควรดำเนินการดังนี้ 1) ทางราชการควรเข้ามาสู่ชุมชนในลักษณะเป็นทีมหรือคณะ แทนการมาเป็นรายการกอง เพราะการมาเป็นรายการกอง จะทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มย่อย ๆ หลาย ๆ กลุ่มในชุมชน แต่แต่ละกลุ่มก็ทำงานย่อย ๆ ของตนและบ่อยครั้ง บุคลากรที่ตั้งขึ้นหลาย ๆ กลุ่มนั้น ก็เป็นบุคลากรที่ซ้ำซ้อนกัน 2) การฝึกอบรมและการศึกษาดูงานที่ทางราชการจัดให้ นั้น ควรมีการวางแผนว่าควรจัดหลักสูตรใดก่อนหลัง เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่ม และประสิทธิภาพของการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานควรได้รับการทบทวนในแง่วิธีการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม 3) ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอเมืองกระบี่ ควรร่วมกับกลุ่มจัดเวทีชาวบ้าน โดยจัดการประชุมอย่างมีส่วนร่วมให้ต่อเนื่อง เพื่อดำเนินกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ของกลุ่มตามแผนพัฒนากลุ่มในด้านต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้ จนกว่าจะสามารถดำเนินการจัดเวทีชาวบ้าน โดยจัดการประชุมอย่างมีส่วนร่วมได้เอง เพื่อสมาชิกกลุ่มจะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีสินค้าที่ตรงกันและสนองต่อของลูกค้ามากที่สุด 4) ยุทธศาสตร์ในการเข้าสู่กลุ่ม ได้แก่ การบริหารจัดการความรู้ ซึ่งหมายถึง การใช้ความรู้เพื่อสร้างความรู้ และ โยงความรู้ไปสู่สถานการณ์จริงให้ได้ผลที่ประเมินได้ และจัดให้มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเพื่อยกระดับความรู้ และการปฏิบัติให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งพัฒนาจิตใจให้เป็นคนดีด้วย